

VILVOORDE

**INTERNATIONAAL REPRESSIECENTRUM EN BRANDPUNT
VAN HET ZESTIENDE-EEUWS PROTESTANTISME**

door

Dr. A. L. E. VERHEYDEN

Laureaat van de Koninklijke Academie van België

1972

Opgenomen in de digitale serie:

**Opkomst en ondergang van de Reformatie
In de Zuidelijke Nederlanden**

STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2008

INHOUDSTAFEL

Woord vooraf	7
Opkomst en bestaan van de Lutherse gemeente (1519-1550)	
Vilvoords stadsleven in de XVIe eeuw	11
Eerste kontakten met de Reformatie	15
Luthers gemeentelven (1520-1550)	22
Vestiging van de doopsgezindheid (1530-1550)	
Een revolutionaire visie: de herdoperij	37
Een andere doperse formule: het Mennisme	41
Opgang van het Calvinisme (1545-1566)	
Veralgemening van de Reformatie	48
De overheid geconfronteerd met de heropflakking van de herdoperij	52
Het Calvinisme in het offensief	57
Verruiming van het Reformatorisch verzet	64
Revolutionaire expressie van het verzet: De beeldenstorm (1566)	65
Het pacificatiebeleid van Requesens (1573-1576)	85
De Calvinistische Overheersing (1577-1584)	
Gespannen coëxistentie	95
De samenzwering geleid door Christiaan Van der Meren	104
Vilvoorde onder de bezetting van het Statenleger	108
Beslissend Spaans offensief: Alessandro Farnese	110
Restauratie van het Spaans regime	
Een moeilijke restauratie	116
Hulpverlening aan de kerkelijke instellingen	117
Achteruitgang van de bezittende klas	122
De contraReformatie breekt moeilijk door	123
De laatste protestantse martelares in de Nederlanden Anneke Emels	132
Bijlagen (In deze digitale versie niet aanwezig)	
Vilvoordse stadsverordeningen	139
Proces ingespannen tegen Peeter Van den Balck	149
Het proces van Aert de Rycke	154
Onderhandelingen tussen het Vilvoords garnizoen en Alessandro Farnese	201
Proces ingespannen tegen Jan De Blae	203
Illustraties	206-210
Register plaatsnamen	211
Register van personen	213
BIJLAGE B : Martelaren, door A. van Haamstede	

WOORD VOORAF

«On peut appeler le XVIe siècle «merveilleux», parce qu'il a changé, en Occident, la manière de vivre et de penser et qu'il a fait accomplir à l'esprit des hommes des progrès étonnants».

R. Collinet, La réformation en Belgique au XVIe siècle.

De bestudering van de **Reformatie in de zuidelijke helft van het hertogdom Brabant** is tot op heden zo niet onbestaande dan toch fragmentarisch te noemen. De uitleg kan tot op zekere hoogte gezocht worden in de vernielingen waarvan menig stadsarchief het slachtoffer is geworden. Zo werden Brussel en Vilvoorde¹ (1) wel bijzonder zwaar getroffen en mogen beslist gerekend worden tot de meest betreurenswaardige illustraties van een dergelijk teloor gaan van archivalische rijkdommen. Het Vilvoords oud-archief, — thans berustend op het Algemeen Rijksarchief te Brussel na de tweevoudige overdrachtoperaties in 1861 en 1963, — kent aldus voor de XVIe eeuw schier geen juridische bescheiden, geen daarbij aansluitende verslagen en officiële documenten van het Vilvoords magistratuur en evenmin de rijke informatiebron van de stadsrekeningen.

Daarbij dient nog gevoegd het achterwege blijven van Vilvoordse kronieken, die, zij het dan veelal op tendentieuze wijze geconcipieerd, de kans zouden geboden hebben de markante gebeurtenissen met ooggetuigen te kunnen volgen. De Brusselse kroniekschrijver, Jan de Pottre, verhelpt dit euvel schier niet, omdat hij slechts zeer uitzonderlijk een voorval te Vilvoorde rapporteert. (2)

Typisch Vilvoords zijn niettemin de inspanningen geleverd door de anoniem gebleven schrijver van de «Historie van O.L.V. van Troost te Vilvoorden» (1633), van Compaignon (1648), van

(1) J. NAUWELAERS, Histoire de Vilvorde, dl. I, blz. 13-15

(2) J. DE POTTRE, Dagboek (1549-1620).

Blz. 7

Terwecoren, van Vander Speeten en Vanden Brande. Hun respectieve prestaties vertonen evenwel nadelen. Vooreerst werd een bepaalde kerkelijke instelling belicht. Ook behandelen ze de zestiende-eeuwse gebeurtenissen op steeds verdere afstand en dan nog zonder de vermelding van hun bronnenmateriaal.

Toch blijven wij de mening toegedaan, dat wat er nog is overgebleven aan geschiedkundige bescheiden te weinig in de diepte werd bestudeerd. Deze tekortkoming wortelt in het gemis aan directe belangstelling voor plaatselijke of zelfs gewestelijke belichting van de Hervormingsgeschiedenis.

De oorsprong van het verzwijgen van het Reformatorisch gebeuren ligt ver in het verleden. De val van Antwerpen (1585) betekende inderdaad voor de zuidelijke Nederlanden niet alleen de terugkeer van een Spaans politiek beleid, maar bovendien de onderwerping aan een contraReformatorische visie. Geen wonder bijgevolg dat de «occasionele» historici van het Zuiden van de XVIe (einde) t/m de XVIIIe eeuw ofwel geen woord reppen over de Hervorming ofwel ze blijven beschouwen als een

¹ Vilvoorde (Frans: Vilvorde) is een stad in de Belgische provincie Vlaams-Brabant direct ten noorden van Brussel. De stad telt (2005) bijna 38.000 inwoners. Vilvoorde ligt aan de Zenne.

doorbraak van een agitatie in dienst van de Antichrist.

De daaropvolgende generaties van historici braken wel met deze traditie van strakke onverdraagzaamheid, doch vervielen in een ander euvel, dit van het incorporeren van het Reformatorisch gebeuren binnen het kader van deze of gene kerkelijke of sociaaleconomische gedragslijn. Zij hadden weliswaar op hun voorgangers van de XVII° en XVIII° eeuw vóór het respect t.o.v. de archivalia en de wil om de voorhanden zijnde bronnen systematisch aan een kritisch onderzoek te onderwerpen, wat ze evenwel niet belette de Hervormden voor te stellen als evenzovele kuddemensen die onder de greep leefden van de economische fluctuaties in de XVI° eeuw.

Zelfs de voortreffelijke publicaties van de Noordnederlandse geschiedschrijvers konden deze nieuwsoortige afwijking tot op heden niet verhelpen, omdat zij te zeer de Hervormingsstrijd in hun eigen provincies volgden en het zuidelijk gebied, — nochtans de voedingsbodem van het Antispaans verzet en van de antiroomse strijdvaardigheid, — slechts accidenteel erbij betrokken. Deze gedraging leidde naar betreuwenswaardige constataties.

Het is bepaald jammer dat men de terecht in aanzien gehouden publicaties van een Pont, van een W.J. Kühler en zelfs van een Van Schelven of een Bakhuizen van de Brink het verwijt moet toesturen schier geen interesse te hebben opgebracht voor de gegevens uit de Belgische archieffondsen.

Het is dan ook evident dat de meeste kerkhistorische werken over de XVI° eeuw in de zuidelijke Nederlanden de Mennonietische presentie ignoreren, over de periode 1520-1550 heen zweven en in een sukkelgangetje terecht komen wanneer het gaat over Farnese's tijd.

Het zal bijgevolg nog lang duren vooraleer *een volwaardige synthese zal kunnen worden opgesteld betreffende de geschiedenis van de Reformatie in de zuidelijke Nederlanden*. Jaren terug wezen we al op de noodzaak van het opstellen van monografieën, die eerst de hoofdcentra zouden behandelen, vervolgens de plattelandsgemeenten en de streken rondom de Hervormde brandpunten. Zelf genoten wij een hoge wetenschappelijke satisfactie bij enkele steekproeven: zo kwamen aan de beurt Brugge, Nieuwpoort en Iper voor West-Vlaanderen, Gent, Kortrijk, Aalst en het Land van Waas voor Oost-Vlaanderen, Brussel voor Brabant en kleine centra als Limburg en Eupen voor het oostelijk gebied.

Reeds geruime tijd wenste ik de kerkhistorische gebeurtenissen te Vilvoorde te volgen, vooral geprikkeld door het feit dat Antwerpse en Brusselse kronieken genoemde stad herhaaldelijk in de toenmalige actualiteit stelden. En we denken hierbij niet alleen aan een Tyndale, aan het Reformatorisch optreden van de Rederijkerskamer «De Goublomme» of aan de ophefmakende executies ten tijde van de hertog van Alva, want dit zou alweer betekenen dat slechts de hoofdmomenten dienen opgefrist. Veeleer hebben we het over de stille getuigenissen van geloofsverspreiding en over de hagepreken in de onmiddellijke omgeving van de stad in de periodes waar de Brusselse en Mechelse magistraten nog het nodige gezag bezaten om de predicaties te belemmeren binnen hun respectieve stadsmuren.

Het leek ons daarenboven meer en meer noodzakelijk de gegevens te verzamelen inzake het aandeel dat de Vilvoordse bevolking gehad heeft in de Reformatorische strijd in het Brabantse ondanks de zo nabije residentiële aanwezigheid van de hoogste bestuurslichamen van het Spaanse bewind zoals de Geheime Raad en de Raad van Beroerte.

J. Nauwelaers verstrekte in zijn «Histoire de Vilvorde» al enige vorlichting qua de Reformatorische presentie in de stad (1).

(1) De getypte tekst van Verschuere (bezit van de Bibliotheek: Lauwers-Van Oothenhem) is voor de historicus minder bruikbaar wegens het volledig ontbreken van een kritisch apparaat.

8

Hieruit kan reeds de verschrikking opgemaakt worden die uitging van het keizerlijk kasteel, de druk uitgaande van het plaatselijk garnizoen en de radikaal-roomse lijn die gevolgd werd door de kerkelijke en bestuurlijke instanties. Toch betreure men de wanverhouding tussen de plaats toegekend aan de respectieve belangstellingspunten: de geschiedenis van de Hervorming kreeg aldus slechts een veertigtal bladzijden toegewezen in het zo lijvig tweedelig werk. Geen wonder dat er geen onderscheid gemaakt wordt tussen nochtans essentieel van mekaar verschillende, Reformatorische manifestaties als het Lutheranisme (1520-1530), het Mennisme (1530-1600) en het Calvinisme (1545-1600).

Het wordings- en het groeiproces van deze onderscheiden Hervormde verzuchtingen vormen het hoofdthema van de huidige publicatie.

Gaarne breng ik hier hulde aan al wie mij in dit opzet zijn tegemoet gekomen. Vooreerst het Stadsbestuur dat zo begrijpend het initiatief van het Tyndale-comité heeft ondersteund. Ik mocht al evenzeer de vriendelijke medewerking appreciëren van de Weleerw. H. Deken L. 1. Ghoois.

Een bijzonder woord van dank richt ik ten slotte tot de H. C. Wijffels, Hoofdconservator van het Algemeen Rijksarchief te Brussel, die mij het raadplegen van de voorhanden zijnde archivalia buitengewoon vergemakkelijkte.

Mei 1972

A.L.E. VERHEYDEN.

DE IN DE VOETNOTEN GEBRUIKTE AFKORTINGEN

A.R.B.: Algemeen Rijksarchief Brussel.

A.V. : Archief Vilvoorde (berustend te Brussel).

C.C. : Chambre des Comptes.

K.B.B.: Koninklijke Bibliotheek Brussel.

R.B. : Raad van Beroerte

U.B.G.: Universiteitsbibliotheek Gent.

Blz.10

OPKOMST EN BESTAAN VAN DE LUTHERSE GEMEENTE (1519-1550)

VILVOORDS STADSLEVEN IN DE XVI° EEUW

Het stadsbeeld in dit bewogen tijdvak herinnerde nog zwak aan de middeleeuwse hoogtepunten. Kerkelijke en bestuurlijke gebouwen waren naast het keizerlijk kasteel, — dat trouwens dringend gerestaureerd diende te worden, — de enige levende getuigen van een vroeger welvarend Vilvoorde.

Het huizencomplex beperkte zich bij de aanvang van deze eeuw tot iets meer dan vierhonderd bescheiden woningen, waarvan het merendeel in hout was opgetrokken. Geen wonder bijgevolg dat een brand in 1511 dertien huizen met de grond gelijk maakte, wat overeenkwam met de vernieling van een ganse wijk (1). Enkele herbergen zoals «Den Koninck van Spaniën», «In de Roose», «In de Croone», «In de Mosschepoorte» en «Den Anckere» stonden tussen de hoofdkerk, het kasteel, het stadhuis en de Rekenkamer (deze was gevestigd op de zuidooshoek van de markt). Officiële bescheiden situeren ze als «gestaen een de gemeyne mert» (2)

De stadsafbakening op gerechtelijk en administratief vlak was dermate vervaagd geraakt, dat men circa 1560 moest overgaan tot de «Specificatie ende declaratie van den limietschijdinge der jurisdictie deser stadt tegen d'overliggende dorpen» (3). Deze maatregel drong zich vermoedelijk op om tegemoet te komen aan tekortkomingen inzake financiële verplichtingen en dienstbetoon (4).

(1) A.R.B., Registres de la Chambre des Comptes du Brabant, nr. 26. 469. CUVELIER. Le dénombrement des foyers en Brabant.

(2) A.R.B., Vilvoorde, nr 2. 320 (Taeffel - Boeck van de principaalste actens steende in de registers der Stadt Vilvoorden raeckende de selve stadt).

(3) IBIDEM, d 1557-1563, p 454.

(4) IBIDEM, a^o 1551-1557, P 264 v°: «Accoord tusschen die van Erps ende Quarbbe ter saecke dat sy ten eeuwigen daege de bede ende andere lasten door malkanderen sullen quotiseren-; a^o 1567-1577, p. 360-305: Commissie aen den cnaepe om te insinueren aen de dorpen op den kloekslagh van Vilvoorden deselve stadt te komen helpen.

Blz. 11

Enkele vooraanstaande families deelden onderling het stadsbeleid over een bevolking die ver beneden de 2.000 inwoners was gedaald. Werden o.a. opgeroepen tot vertrouwensposten in de periode 1522-1539: Jan Karel van Herlaer (meier tot 1529), Dierik van Herlaer (meier van 1529 af), Thomas Chenu (stadhouder), Jan Wouilmont en Cornelis de Bossere (schepenen), Jooris Hebschap (klerk van de rentmeesters), Jan van den Dycke (stadsdienaar), Jan Pipenpoij (bewaker van de Leuvense Poort) en Anthoon de Coninck (gevangenisbewaarder).

Kwamen zo ook in aanmerking gedurende de periode 1539-1557: Robert de Dobbeleer (stadhouder), Willem Wijts (secretaris), Joos van Gheldre, Lodewijk Aerts, Hendrik Alexandri en Peeter van den Dorpe (geneesheren), Lowijs de Ruyter (dienaar van de meier), Jacx Mechelmans (advocaat), Francois de Smet (gevangenisbewaarder), Adam de Smet («statsnape») en Jan Galopijn (pachtinner).

Leden van nog andere families worden geciteerd voor de periode 1557-1567 zoals meester Willem van Candriessche (stadssecretaris), Willem Fransman (klerk van voorgenoemde), François Huysmans (klerk van de rentmeesters), meester Anthonis du

Boys (lesgever in het Latijn), Christoffel Pospoel (oefende het «peylmeesterschap» uit), Adam van der Elst («gezworen oproeper van Vilvoorden»), Cornelis van der Lanen (advocaat, die het lidmaatschap van de Raad van Brabant postuleerde), Peeter van den Dorpe en Peeter de Zomere (geneesheren), Willem van Beneden (bewaarder van de Vlaamse Poort), Gabriel Schoorman en Ingel Vuye (verantwoordelijken voor de stadsgevangenis). Gedurende het bewind van Alva en diens opvolger Requesens deden zich nog volgende families opmerken in de personen van: Jan Gheerts (stadhouder), Raymaecker (procureur), Simon Theus, Cornelis Rootmans, Dierik van der Cruyssche en Willem van Brussegem (functionarissen in stadsverband), alsmede Jan van Ursele (geneesheer) en Peter van Sloten (kapitein).

Gedurende de jaren van de Calvinistische overheersing in de zuidelijke Nederlanden (1576-1584) traden te Vilvoorde slechts een paar families op het voorplan. Inderdaad Willem van Candriessche werd als secretaris en pensionaris van de stad opgevolgd door Aert de Rijke, die na een kortstondig waarnemen van deze functies zelf gevangen genomen werd en vervangen door Jan van Bullestraeten.

Met de restauratie van het Spaans regime (1585) en tot het einde van de eeuw werd het stadsbeleid in handen gegeven

12

van Philips van Dongelberge (meier), Jan Geetself (stadhouder), Armand de Rijke (pensionaris) en Dierick van Bochaut (rentmeester) (1).

Naast deze 45 families dienden nog een tweehonderd andere gerekend tot de bezittende klas. Tevens mag verondersteld worden dat nog enkele honderden Vilvoordenaars een behoorlijke levensstandaard hebben gekend, meer bepaald zij die deel uitmaakten van een ambacht. Als corporaties in de stad noteerden we die van de smeden, de bakkers, de slaggers, de steenverhandelaars, de steenhouwers, de metselaars, de kooplieden, de schoenmakers, de wijnverkopers, de brouwers, de schippers, de timmerlieden, de houtverkopers, de papierfabrikanten, de lakenwevers en de kleermakers (2).

De rest van de bevolking was grotendeels betrokken in de agrarische sector. De bebouwde oppervlakte bestond voor een klein percentage uit akkerland, het overblijvende deel was bezet met weiland. Het landschap vertoonde daarnaast, zowel in de richting Mechelen als in de richting Brussel meerdere bosrijke vlekken. De landbouwsector als zodanig leverde maar karige mogelijkheden op wegens herhaaldelijke verwoestingen ingevolge militaire operaties en plunderingen zowel vóór als tijdens de zestiende eeuw. Er worde hierbij niet over het hoofd gezien dat het merendeel van de boeren de bewerkte of gebruikte grond slechts als pachters benutten. Sociaal gezien was de toestand allesbehalve schitterend (3). Buiten een kleine kern bevoorrechten, die behoorden tot de kerkelijke instanties of betrokken waren in het stadsbeleid, worstelden de vakmensen tegen de aanhoudende economische crisis en waren een duizendtal bewoners aangewezen op de tegemoetkoming van filantropische groepen. De Vilvoordse bevolking leefde bepaald in armoede (4) en stelde de mogelijkheden van de «Tafel van de H. Geest» ten zeerste op de proef. Gelukkig maar dat de kerkelijke instanties verder gespijst werden door milde dotaties. Kenschetsend voorzeker deze van 15 februari 1568 die de O.L.V.-kerk ten goede kwam mits de clausele in acht te nemen waarbij iedere donderdag aan iedere arme van de stad 7 witte

(1) A.R.B.,Greffes scabinaux, nrs. 7.960, 8.022, 8.029.

(2) IBIDEM, nr. 7.960, 8.029 — Taeffel Boeck.... (nr. 2.320).

(3) J. NAUWELAERS, o.c., dl. 1, blz. 92-93.

(4) CH. PIOT, Inventaire des Chartes, Cartulaires et Keures de la ville de Vilvorde, nrs. 36, 40.

13

broden zouden uitgereikt worden (1).

O.L.V. van de Troost, kon alhoewel flink gesteund door de overheid, de filantropische beweging minder volgen. Vooreerst diende zij af te rekenen met interne moeilijkheden, vervolgens met het Vilvoords garnizoen, dat op 12 Augustus 1578, de gebouwen gelijk met de grond maakte om strategische redenen (2).

Het is dan ook gemakkelijk te aanvaarden dat in de gegeven omstandigheden het cultureel leven geen hoge toppen scheert. Het stadsbeeld dat ons met de charter van 31 Augustus 1492 reeds werd verstrekt is er in de XVI° eeuw niet op verbeterd. Een artikel uit bewuste keure tekende het cultureel peil als volgt «Item overmits dat in onser voorseide stadt luttel geleerden luyden oft clercken zijn ende meestdeel leecke, bezondere alle die tot onse wethouders aldaer genomen worden, willen wij dat men voirtaen alle scepenen brieven maken sal in goeden platten duytschen, dat die zelve onze wethouderen verstaen zullen moghen ende nyet meer in latijnen» (3).

Toch is voorzichtigheid geboden bij een dergelijke beslissing. Men steunde al te voortvarend op deze tekst om Vilvoorde te rangschikken onder de verzwakte culturele kernen. Vooreerst zette de lokale clerus de traditie van lichtend geestesbrandpunt verder, hierin gevolgd door enkele vertegenwoordigers van de gewestelijke adel zoals de Heren van Bijgaarden (4). De grote bijval van de pamfletten die handelen over godsdienstige en sociaal-politieke problemen dwingt tot de hypothese dat de Vilvoordse bevolking een merkwaardige groep geletterden in haar rangen telde. De «Catalogus der verboden boeken» (1550) viseerde bijzonder de in druk verschenen esbattermenten en tragedies, opgevoerd door de rederijders. Twee factors uit eigen streek verdienen alle aandacht: Pieter Blocx, uit Diegem, en Frans Alaers, een geboren Brusselaar (5).

De Hervormde kringen hebben daarenboven hun leden, zelfs die met gevorderde leeftijd, aangezet te leren lezen en schrijven

(1) IBIDEM, blz. 93. — A. WAUTERS, Histoire des environs de Bruxelles, dl. II, blz. 493-517.

(2) J. NAUWELAERS, o.c., dl. II, blz. 243-250. — H.P. VANDERSPEETEN, Notre Dame de Consolation, in 12°, Brussel, 1878.

(3) A. WAUTERS, o.c., dl. II, blz. 534.

(4) Ch. AI. CAMPAN, Memoires de Francisco de Enzinas, dl. II, blz. 445-447.

(5) Archief voor kerkgeschiedenis van Nederland, dl. XIII, blz. 6. — CH. RAHLENBECK, Les protestants de Bruxelles. blz. 14-16.

14

om in een directer contact met de Bijbel te kunnen leven.

Herinneren we er ten slotte aan dat het Vilvoordse magistrat de onderwijzers in de stad niet alleen erkende doch tevens een beschermend statuut bezorgde. Dit onderricht was afgestemd op het aanleren van het Latijn en van de moedertaal. Het onderwijs was niet alleen ingericht voor de kinderen van de Vilvoordse poortersfamilies, doch eveneens voor jongens van buiten de stad. Een subtiel tarievencomplex voorzag een aparte vergoeding per onderwezen vak en een hogere betaling voor kinderen die van buiten de stad aan een Vilvoords onderwijzer werden toevertrouwd. Niet vereffenen

van de rekeningen gaf trouwens herhaaldelijk aanleiding tot rechtsgedingen. De schepenen kozen telkens de zijde van de aanklager. Zo luidde hun uitspraak in het geval Antoon du Bois: «Te wetene dat men den zelven meester Antheunis du Bois van elcker kinde der borgeren deser stadt van lattijn hem jaerlycx zal betalen twintich stuvers ende van duytsche seshien stuyvers. Ende van buytenkinderen vierentwintich stuyvers oft zo veel meer als hij van den zelven can gecrygen». Stadhouders en schepenen gingen daarenboven in op zijn rekest: «Ende dat de voornoemde scholaster mits diverssche processen dewelke hij dagelycx daerom heeft moeten sustineren tegens den defaillanten ende gebreckelycken in huerlieder betalingen, versocht hadde aen de voornoemde wethouders derzelver stede dat hij zoude geacordeert ende verleent worden dyenaengaende acte executoriael op en teghens den gebreckelycken persoonen ende hueren goeden naervorme ende teneure der voorscreven poincten» (1).

Nu is het wel zo dat het hier uitsluitend gaat om een jeugd die thuis hoort bij de geprivilegieerde stand van de rijke poortersfamilies, wat niettemin wijst op de opeenvolgende generaties van degelijk onderwezen kinderen.

(1) A.R.B., treffes scabinaux, nr. 7.960, f° 155 en vv (12 Augustus 1558, 7 september 1558, 13 maart 559).

EERSTE KONTAKTEN MET DE REFORMATIE

De permanente aanwezigheid van kerkelijke en wereldlijke hoogwaardigheidsbekleders remde in hoge mate de ontplooiing van het Reformatorisch leven binnen de stadswallen. Het eigenlijk optreden van de plaatselijke Hervormden wordt dan ook meestal opgemerkt in de weiden en bosrijke vlekken uit de omgeving, met een opvallende voorkeur voor het moeilijk controleerbaar gebied tussen Brussel en Vilvoorde. Te meer daar de respectieve Reformatorische gemeenschappen uit beide genoemde steden van meet af op elkander aangewezen waren door een nauwe lotsgebondenheid ingevolge identische levensvoorwaarden. Ze waren allebei het mikpunt van een waakzame stadsoverheid en stonden daarenboven onder het rechtstreekse toezicht van de leden der nationale bestuursorganen. Vilvoordse en Brusselse Hervormden zochten dientengevolge hun kracht in een bestendige samenwerking inzake de verspreiding van de nieuwe leer. Samen onderhielden ze nauwe betrekkingen met geloofsgenoten te Leuven en Mechelen en aanvaardden ze de leiding van het sterkste Reformatorische brandpunt: Antwerpen.

Het Brussels magistratuur trad het eerst een radicale beteugeling bij van manifestaties tegen de gangbare geloofsopvatting.

Een Gentenaar werd, in 1500, levend verbrand omdat hij in het openbaar de roomse ritus had aangevallen. Twee jaar later was iemand een zelfde lot beschoren die het aandurfde te beweren dat Maria onmogelijk maagd kon gebleven zijn.

Op 10 april 1503 was het de beurt aan een **Gentse slotenmaker** wegens antiroomse uitlatingen. Ook hij werd terechtgesteld hoewel de overheid toegaf te doen te hebben met een rechtschapen en gelovig man. Zijn arrestatie had hij te danken aan zijn werkleider, die hem betichtte bij zijn werkmakers de geestelijkheid in opspraak gebracht te hebben en de waarde van de sacramenten te betwijfelen.

Op 30 Augustus 1518, ten slotte, werd **Lauken van Moesche** onthoofd wegens scherpe uitvallen tegen de roomse eredienst(1).

Dat deze executies druk gecommentarieerd werden onder de Vilvoordse bevolking lijdt geen twijfel. De aandacht voor antiroomse initiatieven spitste zich nog toe bij het opvangen van berichten over vertalingen van Luther's werken en hun verspreiding in het Brabantse hertogdom en over de vorming van Hervormde gemeenschappen in het Sticht, te Munster en in bisdommen van Neder-Duitsland. Weldra was het voor niemand nog een geheim dat op vele plaatsen in Holland, Vlaanderen en Brabant Lutherse predicaties werden gehouden.

Het omroepen en publiceren van een keizerlijk edict werd de officiële confirmatie van de Lutherse doorbraak in de Neder-

(1) P. FREDERICQ, *Corpus documentorum inquisitionis haereticae pravitatis neerlandicae*, dl. 1, blz. 492-493, 495, 515; dl. II blz. 292-293; dl. 111, blz. 9.

landen. Karel V schreef de vernieling voor van Lutherse boeken en de aanhouding van al wie de nieuwe leer verkondigde of bijtrad (28 september 1520). De ondertekening

gebeurde te Leuven, de stad die terecht wordt voorgesteld als het eerste Lutherse brandpunt. Geen wonder gezien deze stad het intellectueel en religieus centrum van de Nederlanden was, tevens residentie van de Theologische Faculteit en van het College der Drie Talen. De theologen en de humanisten waren de eerste lezers van Luther, ook de eersten om de fundamentele principes van het Lutheranisme te bespreken: de justificering van het Geloof zonder de werken en de soevereine autonomie van de vrije Bijbelverklaring (1). Leuven werd de stad waar voor het eerst werken van Luther in de vlammen opgingen (8 oktober 1520). Volgens de pauselijke legaat Aleander waren het er meer dan 80 met daarbij nog een partij verdachte publicaties van mindere rang. Een anoniem vlugschrift beweerde dat de Leuvense studenten van de gelegenheid gebruik maakten om enkele “voorbijgestreefde - handboeken op de brandstapel te werpen. Hoe ook, het grootste deel van de verbrande boeken was afkomstig van de drukkerij Thierry Martens (1).

De aanwezigheid van Aleander te Leuven dient gezien als de eerste uiting van een breed opgevat plan. Zijn opdrachtgever verwachtte van hem dat hij de keizer zou contacteren om de richtlijnen vast te leggen van een gecoördineerde repressie vanwege de kerkelijke en de wereldlijke overheid.

De pauselijke legaat kwam na verblijven te Antwerpen, Gent en Brugge tot het besluit dat zijn ingrijpen in Vlaanderen en Brabant niet de verwachte resultaten had opgeleverd. Hij beweerde zelfs, in 1521, dat in beide gewesten niet zelden schepenen, secretarissen en kanunniken de Reformatorische denkbeelden toegedaan waren (2).

Gegrepen tussen de ophefmakende terechtstellingen te Brussel en het spectaculair vertoon te Leuven werd Vilvoorde weldra rechtstreeks betrokken bij het regeringsingrijpen. Karel van Herlaer, meier van de stad, kreeg bevel zestien Antwerpse Augustijnernonniken die gearresteerd werden om hun Lutherse sympathie op te halen in de gevangenis van Hoogstraten en ze onder degelijke bewaking over te brengen naar het keizerlijk

(1) L.E. HALKIN, *La Réforme en Belgique sous Charles-Quint*, blz. 27, 32

(2) P. FREDERICQ, o.c., dl. IV, blz. 394-395, 399, 400-410: dl. V, blz. XII-XIII, 395, 407, 411. — A. HENNE, *Histoire de Charles-Quint*, dl. V, blz 301-302.

kasteel (1). De opdracht werd naar de letter uitgevoerd: een groep, bestaande uit 8 hallebardiers en een compagnie boogschutters, zorgden voor de overbrenging van de gevangenen die over 5 karren werden verdeeld. Na een overnachting te Zandhoven arriveerde Karel van Herlaer met de groep bij het Vilvoords kasteel op 8 oktober 1522. Hier wachtte hem al dadelijk een onvoorziene verwikkeling daar de kasteelheer niet bereid gevonden werd de monniken op te nemen onder voorwendsel niets over het nodige bewakingspersoneel te beschikken. De meier vond er al dadelijk iets op om uit het slop te geraken: hij wendde zich tot Thomas Chenu, stadhouder, om te zorgen voor bijkomende bewakers. Het magistraat ging spontaan in op het voorstel van Karel van Herlaer dat de oproeping voorzag van twee poorters die voor bijkomende bewaking zouden zorgen voor de duur van het proces. Dit werd kortdaat aangepakt door Frans van der Hulst, raadslid van de Raad van Brabant en sedert 23 april 1522 tot inquisiteur aangesteld. Hij werd in zijn opdracht bijgestaan door de karmeliet Nicolaas van Egmont. Erasmus heeft eerstgenoemde voorgesteld als een wetenschapshater, de tweede als een geesteszwakke die men een zwaard had toevertrouwd. Ze moesten inderdaad niet aangespoord worden om hun opdracht *crechercher tous les individus*

infectés du venin de l'hérésie et de les chatier, comme l'empereur pourrait le faire lui-même tot een drastisch einde te brengen. Folteringen hebben de nodige kracht bijgezet om de gevangenen aan het praten te krijgen, te oordelen naar de resultaten die op het Vilvoords kasteel bereikt werden (2).

Nog dezelfde maand oktober werden acht Augustijnermonniken vrijgelaten, die na dagenlang onder druk gezet geweest te zijn bekenden gedwaald te hebben. Vijf anderen moesten nog weken wachten vooraleer ze vrijuit konden gaan. Drie Augustijners, — **Hendrik Voës, Jan van Essche en Lambert**, — begaven niet. Frans van der Hulst stuurde de verhorenbundel naar Brussel met de verklaring dat het drietal hardnekkig bleef vasthouden aan Luther's leer. De drie gevangenen werden kort daarop voor executie naar Brussel gestuurd. Hier werden ze alweer aan een strenge ondervraging onderworpen, vermoedelijk met het oog

(1) Chronycke van Antwerpen, blz. 19: «Anno 1522, den 6 octobris, worden de Augustijnen 't Antwerpen uyt haer clooster gehaelt, ende eensdeels geuert op Valvoorden ende Hoogstraeten. — G. BERTRYN; Chronyck der Stad Antwerpen, blz. 73.

(2) A.R.B., Acqufts de la Chambre des Comptes (C.C.) du Brabant, nr. 1665. — P. FREDERICQ, o.c., dl. IV, blz. 136, 138, 173 — A. HENNE, o.c., dl. IV, blz. 303305.
18

nadere inlichtingen los te krijgen over hun werkkring. Schijnbaar zonder veel succes, vermits gedurende hun maandenlang verblijf in de Brusselse stadsgevangenis geen nieuwe arrestaties die er verband mede zouden gehad hebben zijn gebeurd. Het blijft een raadsel waarom een van de drie, — Lambert, — gespaard bleef van de brandstapel. Was hij echter te ver geëngageerd gebleken tijdens de vele ondervragingen om vrijgelaten te worden? Een extreme toegeving aan de roomse kerk ten spijt werd Lambert tot levenslange opsluiting veroordeeld.

Voës en van Essche werden te Brussel, op 1 juli 1523, naar de brandstapel gevoerd en stierven er een spectaculaire dood (1).

Over Lambert vertelt een Brussels tijdgenoot het volgende: «Ende deselve patiënt stierf binnen 2 oft drye jaeren daerna op ter Steenpoirte syn selfs doot. Ende wordde, doot synde, terstont alsoe swert als eene coel. Ende wordde van daer gesleypt aen de galge, aldaer hij wordde begraven» (2). Gebeurde deze ter aarde bestelling op het «Galgenland» nabij het «Perckbosch»? Net zoals dit in 1542 geschiedde met een kapitein, beschuldigd van rebellie, die te Brussel terechtgesteld werd (3)?

(1) A.L.E. VERHEYDEN, *Le martyrologe bruxellois*, blz. 59-60. Een Brussels anoniem gebleven kroniekschrijver die de terechtstelling bijwoonde, beschreef die als volgt: In 't selve jaer, op den eersten dach der meent van Julio, soe wordden te Bruessele, op de merct, voer der stadthuys, op een groote stellinghe, die aldaer doen tertyt gemaect was, gedegradeert ende ontwijdt drye priesters van der oirdenen van sinte Augustyne, diewelcke van Antwerpen te Bruessel gebracht waeren, diewelcke gecondemneert waeren te stervene metten viere ende brande: daeraff de twee aen eenen staeck al levende ten polvere verbrandt waeren op de deselve merct voor het Broothuys aldaer, want sie huere opinie van Lutherie oft ketterye nyet afgaen noch oyck revoceren en wilden. Ende de twee voerscr. persoonen aen den staeck gebonden synde om te verbrandene, hebben sy God geloeft ende gebenedyt, lesende overhandt: »Te Deum laudamus» ende singende in den latyne noch eene litanye: *Hee est crux sancta diu a me desiderata*, etc. Ende alsoe henlieden verblidende, haeckende nae de doot, deer doere dat de gemeynte ende vele lieden van Bruessele sinde dese voirs. justitie seere hen waeren verwonderende ende grootelycken murmererende, want de gemeyne fame was gaende

dat se goeden kersten menschen waeren gestorven» K.B.B., ms. nr. 14896-98, fol. 43 v°).

(2) K.B.B., ms 14896-98, fol. 43 v°.

(3) A. WAUTERS, o.c., dl. II, blz. 532. Het «Perckbosch» op het Vilvoordse grondgebied gelegen werd door de Spaanse regering voor bewezen diensten afgestaan aan Nikolaas Beert, ontvanger-generaal van Financiën (15 januari 1575). Het «Perckbosch» was een verlaten gebied, dat over schier de ganse oppervlakte modderachtig was. Kort bij Brussel lag een ander begravingengebied (ongewijde aarde), de »Harenheyde». Deze plaats moet beslist door de Brusselse kroniekschrijver gekend zijn geweest, die ze dan ook met name zou genoemd hebben moest men het stoffelijk overschot van Lambert aldaar gevoerd hebben.

19

Het vervoeren van de lijken der gevonnisten naar andere dan nabij gelegen begraafplaatsen, — o.a. de »Harenheyde» waar trouwens heel wat executies plaats grepen, — wijst op de voorzichtigheidspolitiek van het Brussels magistratuur. Deze hypothese wordt nog meer kracht bijgezet door de constatactie dat bewuste overheid het altijd geraadzaam heeft geoordeeld de executies niet te laten gebeuren binnen de stadswallen: een derde van het totaal der martelaren in de hoofdstad viel onder deze richtlijn. Stadhouder en schepenen moeten bepaald onder de indruk gekomen zijn van de spontane reactie van de toege stroomde menigte ten gunste van Voës en van Essche. Hebben zij gemerkt dat soortgelijke executies een stroom van sympathie zou doen ontstaan ten bate van de Hervorming? Of vreesden zij gewoon dat de ontstemde bevolking, reeds geprikkeld door de aanhoudende ellende, in de terechtstellingen een gelegenheid zou zdekken om over te gaan tot gevaarlijke protestacties (1).

Hoe ook, jaren verliepen vooraleer er te Brussel zelf nog sprake was van executies. De Vilvoordenaars, alhoewel slechts onrechtstreeks betrokken bij de eerste manifestaties van de beteugelingsmaatregelen (2), volgden niettemin de gebeurtenissen op de voet. Zij waren ongetwijfeld onder de indruk gekomen van de sterke persoonlijkheid van de Augustijnermonnikken, die de samenspannende kerkelijke en wereldlijke overheden trotseerden. Hun respect voor de plaatselijke overheid werd aangetast door de protesten die sommigen onder hen trouwens hadden gedeeld met de Brusselaars op het ogenblik van de terechtstelling van Voës en van Essche. Te oordelen althans naar de houding van Willem Tsas, een Vilvoords poorter, die op 16 Augustus 1524 voor het magistratuur moest verschijnen omdat hij »hem onlancx leden gevordert hadde te seggene in der taveernen deser stadt in een volle gelage sittende, dat de wethouderen oft schepenen deser stadt niet weert en waeren te sittene daer zij saeten, want zij niet een terminatie gemaken oft vonnissen uitgesproken en consten presenterene ». De gedaagde beet trouwens

(1) CH. RAHLENBECK, o.c., blz. 11

(2) Na de beruchte executie in de hoofdstad werd nog de aanwezigheid opgemerkt van E. van der Hulst (26 oktober 1522-10 november 1523), Nicolas de Egmonda, doctor in de theologie (5 november 1521 — 27 september 1523), Jacques Lathomi, doctor in de theologie (109 dagen verdeeld over Leuven, Antwerpen, Nijvel en Vilvoorde), Jacques de Hoochstrate (juni-juli 1523), R. Tapper (21 juni-1 juli 1523). Deze vier vooraanstaande geloofsonderzoekers hebben verschillende verhoren afgenomen op het Vilvoorde kasteel. Vanwege de wereldlijke overheid verschenen in 1523 Adolf van der Noot, lid van de Raad van Bra-, bant, en Pierre du Het procureur generaal.

20

degelijk van zich en reageerde op de beschuldiging met «dat al fabelen waren die de voirscreven stadhouder hem opseide». Het feit van in de druk bezette herberg scherpe

uitvallen gedaan te hebben bleef niettemin weerhouden. Willem Tsas moest dieningevolge op bedevaart naar Sint Jacob in Galicië («brengende daerof goede certificatie») en werd voor drie jaren uit het Brabantse hertogdom verbannen (1).

Het verschijnen te Vilvoorde van de hoofdinquisiteur Frans van der Hulst verwekte te meer sensatie daar hij de reputatie van vertrouwensman van keizer Karel V genoot, zodat iedereen er moet op uit geweest zijn iets op te vangen omtrent zijn ondervragingen. Het is trouwens niet uitgesloten dat er heel wat doorsijpelde van wat er achter de kasteelmuren gebeurde. Het staat nagenoeg vast dat de gevangenen tijdens hun opsluiting bezoek hebben kunnen ontvangen. Van de reeds genoemde Lambert werd verteld dat «dese vele quaets dede, want vele coopliden van Antwerpen, die van der sekten waeren, quaemen hem seere secretelycken besoecken om van hem onderwesen te syne» (2).

Wat in 1523 met Lambert te Brussel mogelijk was kon ook te Vilvoorde gebeuren het jaar voordien, vooral dan op het kasteel. We vernamen hierboven al dat de kasteelheer beweerde de bewakingsopdracht niet aan te kunnen met wat hij als personeel bezat. Welnu, nog in 1551 laakte de toenmalige kasteelheer, Bregilles, een onveranderd gebleven toestand. Vier soldaten moesten instaan voor de wacht bij de poort en voor de bewaking van de gevangenen. Bij overmaat van ramp was er één onder hen «anchien et caduccv en nog een andere nagenoeg en beschikbaar omdat hij instond voor de verzorging van de honden van de landvoogdes Maria van Hongarijē. De cellen waren weinig talrijk en in erbarmelijke staat.

Telkens wanneer een zeker aantal gevangenen aangevoerd werden moest men ze met 3 à 4 in een dergelijke kerker stoppen. Daarenboven waren zowat overal herstellingswerken allernoodzakelijkst: muurdelen waren de instorting nabij, vensters allesbehalve stevig in de muur gevat. Bovendien bleven de ganse eeuw door de vestingsgrachten een probleem, daar ze ondiep waren geraakt. Brégilles onderstreepte de gevolgen van bewuste verwaarlozing aldus: «en sorte que tout le monde peut avoir facil accez aux murailles tant pour de nuyct secrètement communicquer avecq les prisonniers que par eschelles ou autrement leur administrez instrumentz pour échapper» (2).

(1) A.R.B., Greff es scabinaux, arr. Brussel, nr. 8.029, f° 1 - 1 v°.

(2) K.B.B., ms. nr. 14.896-98, f° 43 v°.

De drukte in en rondom het kasteel interesseerde normaliter in allereerste instantie de Lutherse gemeente, die circa 1520 binnen de stadsmuren tot stand was gekomen. Zij trad omzichtig op vooral na de arrestatie van de Augustijnermonniken, hierin trouwens de houding copiërend van de zusterorganisaties elders in het hertogdom.' Wanneer de pauselijke legaat, einde 1521, tot het besluit kwam «et trovo, che invero l'universal tutto se porta benissimo», was hij niettemin voorzichtig genoeg er op te wijzen dat het Lutheranisme in de Nederlanden daarom nog niet uitgeroeid was (2). Dit vermoeden bleek enkele jaren later maar al te juist. Einde april 1524 ontving Karel V een verslag van de pauselijke legaat waarin uitdrukkelijk gewezen werd op een algemene uitbreiding van de Lutherse leer in het Brabantse hertogdom (3).

(1) A.R.B., Acquits CC.. nr. 1629. — J. NAUWELAERS, o.c., dl. I, blz. 793-794. Het rekest van Brégilles bleef ook toen onbeantwoord. De toestand bleef Ongewijzigd tot in 1567,

wanneer, naar aanleiding van de opsluiting der Friese edellieden, in allerijl het meest dringende werd gerestaureerd.

(2) P. FREDERICQ, o.c., dl. V, blz. 412.

(3) IBIDEM, blz. 417: et li soi paesi de Brabantiae.... sono peggio che mai infetti da questa peste comi verisimelmente Sua Meeste deve esser advertita da li soi....

LUTHERS GEMEENTELEVEN (1520-1550)

Sympathie voor de Lutherse gevangenen op het kasteel en het opvangen van de pamflettenliteratuur zetten ongetwijfeld menige Vilvoordenaar aan dieper in te gaan op de verkondigde nieuwe leerstellingen (4). De volgelingen van de Duitse Hervormers kenden weldra de verzuchting om in groepsverband een nader inzicht te verwerven, zodat er behoefte ontstond aan een leidende figuur.

Die voorganger kwam in de persoon van *Cordatus uit Middelburg*. Het verschijnen van een Noordnederlander te Vilvoorde is in die mate interessant, dat tot op heden de belangstelling van Zeeuwen voor de leerverspreiding in het Zuiden slechts kon aangestipt worden in de streek benoorden Gent en Brugge. Het juiste ogenblik waarop Cordatus voor het eerst de Lutherse belangen in de stad opnam is niet gekend. Wel weten we dat hij in juni 1527

(4) Tanneken Zwolfs, geboren te Brussel, werd gevat overmits zij zekere boexkens diversschen lieden vercocht ende gedistribueerd helft, inhoudende insgelycx de ketterie ende leeringhe van Martinus Luther (30 oktober 1526). (P. FREDEDICQ, o.c., dl. V, blz. 155).

22

reeds gevangen zat op het kasteel. Dit laat de veronderstelling toe dat de Zeeuw enkele jaren, — sedert 1524?, — de leidersfunctie heeft kunnen opnemen. Het Vilvoords magistraat zal vermoedelijk enige tijd nodig gehad hebben vooraleer tot de constatacie te komen dat ook hier een Lutherse gemeente gevormd werd met een vast predikant. De overheidsinterventie kon evenwel in 1527 niet langer uitblijven daar het voor eenieder duidelijk geworden was dat het Lutheranisme overal was doorgedrongen. De kroniekschrijver Robert Macquereau gaf hieromtrent de bevestiging door de toestand op kerkelijk gebied als volgt samen te vatten: »Lors en beaucoup de contrées régnoient les leuteryens» (1).

Het geval Cordatus werd onderzocht door de in allerijl bijgeroepen Jacob Stalpaert, procureur-generaal. Deze leidde het onderzoek bijgestaan door de inquisiteur van einde juni tot begin juli 1527 (2). Het verlies van de predikant bracht de gemeente in zware moeilijkheden, daar het gemis aan leiding verwarring stichtte onder de leden waar het ging om de gedragingen te bepalen tegenover een plots erg waakzaam geworden kerkelijke en wereldlijke overheid. Amper enkele maanden later werd de bevolking er brutaal aan herinnerd dat het ernst geworden was met de repressie, toen twee dynamische predikanten uit Lier, *Hans Michielsen* en *Willem van Zwolle*, in het kasteel voor ondervraging werden opgesloten (3).

Waarschijnlijk vormden de Vilvoordse Lutheranen gedurende enkele jaren groep met hun Brusselse geloofsgenoten, die op dat ogenblik geleid werden door Isebrand Schol, een gewezen r.k.-priester uit Amsterdam. Genoemde predikant, — zeer vinnig leerverspreider ondanks zijn hoge leeftijd (70 j.) — voerde zowel het woord te Brussel als daarbuiten. Hij werd in deze omvangrijke opdracht geholpen door Michel le Chartreulx en Cornelis «de touwslager». Het leiderstrio viel in 1534 in de greep van het gerecht en werd onmiddellijk scherp ondervraagd niet alleen over hun geloof,

maar vóór alles omtrent de getalsterkte van de door hen bezochte Lutherse groepen. Folteringen ten spijt verklikten ze niemand, zo niet zou dit gebleken zijn uit nieuwe arrestaties. Wel gaven Schol en zijn twee medewerkers toe dat ze

(1) IBIDEM, blz. 217

(2) IBIDEM, blz. 246: «et mesmement contre ung nommé Cordatus, et ce as mois de juing et de juillet XVc vingt sept, y smeris ung Jour gul a eaté tt Vilvorde pour interroguer ledit Cordatus avec ('inquisiteur de le foy. (3) IBIDEM, dl. V, blz. 390, — A. HENNE, o.c., dl. IV, blz. 333. — TONY BERGMAN. Geschiedenis der stad Lier, blz. 178.

23

reeds verscheidene jaren aan leerverspreiding in het Brusselse hadden gedaan, wat ons eens te meer terugvoert naar de periode 1523-1524. Zij werden alle drie nog hetzelfde jaar (1534) terechtgesteld (1).

Ondertussen had de Vilvoordse gemeente weer de hand kunnen leggen op een waardevol element: *Egied Tielemans*, een geboren Brusselaar, die te Vilvoorde verscheidene familieverwanten telde. Deze Vilvoordse tak van de familie Tielemans behoorde tot de bezittende klas en stond er aangeschreven als uitgesproken rooms-katoliek (2).

Francisco de Enzinas, een celgenoot van Egied Tielemans in de Brusselse «Vruente», rapporteerde in zijn “Memoires” tal van bijzonderheden over deze Lutherse baanbreker. Deze debuteerde als jonge kracht, — 23 jaar oud, — in de gemeente Brussel en ontpopte zich snel als een efficiënt leerverspreider binnen en buiten de stadswallen. Zonder daarom tot de kapitaalkrachtigsten te behoren moet Egied niettemin over degelijke inkomsten hebben kunnen beschikken. Hij installeerde zich als messenmaker «peur éviter oysivité, et gagner sa vie de son pro- pre labeur, car il disoit que c'estait chose deshonneste à un homme de passer sa vie oisivement en volupté ou vivre désordonnéement des choses acquises par autruy». Praktisch beperkte zich de onderneming tot een minimum arbeidsprestatie «car la plus grande partie (du temps) estoit par luy employée à visiter les malades, soulager les povres, accorder les bourgeoys qui avoyent entre eux quelque dissention ».

Het lag voor de hand dat zijn geloofsgenoten in hem vlug meer gingen zien dan de gewone militant. Egied werd dan ook het diakenschap opgedragen, wat trouwens volledig strookte met zijn voorliefde om dagelijks in direkt contact te staan met zijn medeburgers en ze met woord en daad bij te staan. Al wat hij van huize uit bezat en wat hij verdiende met het vervaardigen van messen werd door hem aangewend om stadsgenoten in nood de helpende hand toe te steken zijn filantropisch optreden kostte hem jaarlijks 400 florijnen. Af en toe geraakte hij zelf in geldnood, doch dan wist hij telkens bij wie aan te kloppen om

(1) A.R.B., C.C. nr. 19.662, f° 5 - 5 v° nr. 21.719 (a° 1534-1535), f° 15 - 15 v°. — K.B.B., ms 14.896-98, fc 89. — Nieuwe Chronycke van Brabant, blz. 77 b. — A. WAUTERS, o.c., dl. II, blz. 390. — A HENNE, o.c., dl. IX, blz. 11.

(2) ARCHIEF O.L.V. TROOST, nr. 22: de familie Tielemans deed verschillende schenkingen aan genoemd klooster (er werd o.a. een huis bij de Sint-Niklaas- kapel afgestaan).

24

in het ontbrekende te voorzien. Hij deed hierbij een dankbare ervaring op, te oordelen althans wat Enzinas hierover schreef: «Souvent aussy luy donnoyent quelques presens, lesquels s'il prenoit, ce n'estoit que pour en soulager quelque povre qu'il cognoissoit. De ceste faveur des citoyens, et des biens qu'il avoit, il n'en usoit point à son prouffit particulier, mais tout au prouffit de ses prochains. Il avoit en ceste ville son boulengier propre, son cordonnier, son cousturier, son apothicaire. De l'un prenoit du pain pour distribuer aux povres, de l'autre des souliers pour chausser les nécessaireux, des robes pour vestir rhyver les indigens, des médecines pour subvenir aux povres souffreteux malades. Il payoit aussi le médecin de sa propre bource (1). Desquels les comptes se montoyent quelquefois à quatre cens florins l'année, qu'il payoit lui-mesme de sa bource, ou bien si quelquefois il ne pavoit pas satisfaire à tout, ses crédeurs luy rabbatoyent volontiers quelque chose, ou les riches bourgeois et gens de bien satisfoyent au reste».

Egied Tielemans ging nog verder met zijn offervaardig dienstbetoon, toen in 1541 zijn Vilvoordse en Brusselse medeburgers zwaar getroffen werden door een epidemie en door hongersnood. Hij verkocht al zijn bezittingen en deelde de opbrengst onder de zwaarst getroffen. Hij bezocht de zieken en zorgde ervoor dat de ernstig getroffen de nodige medicijnen ontvingen. Hij ging zelfs zover zieken in zijn eigen woonst op te nemen tot ze voldoende hersteld waren om zich zelf te behelpen. Er werd door de burgers zelfs verteld dat Egied op een bepaalde dag zijn eigen bed naar het huis liet brengen van een vrouw in barensnood, toen hij bemerkte had dat deze maar over één ledikant beschikte alhoewel ze reeds moeder van vijf kinderen was.

Geen wonder dat Egied Tielemans bij de bevolking hoog aangeschreven stond en door de man in de straat «sanctus Tielemans» genoemd werd. Jarenlang kon hij onbedreigd zijn filantropisch optreden volhouden zonder dat het Brussels magistraat er graten in vond, alhoewel hij naast zijn liefdewerk zijn Lutherse overtuiging verkondigde.

Het was Guillaume Guéné, vice-pastor van de Kapellekerk, die een einde stelde aan dit merkwaardig optreden. Hij had in zijn sermoenen Egied Tielemans fel aangevallen, maar, merkende

(1) A.R.B. Greffes scabinaux, arr. Brussel, nr. 7.960: de honoraria van de dokters, zoals Hendrik Alexandri en Peeter van den Dorpe, moeten hoog gelegen hebben, te oordelen naar de vele processen ingespannen tegen slechte betalers.

25

dat dit bitter weinig effect had, ging hij radicaal tot het offensief over door een aanklacht neer te leggen bij de procureur-generaal, Pierre du Fief. Deze werd nu wel verplicht tot ingrijpen en arresteerde “sanctus Tielemans» wegens Reformatorische activiteiten. De overheid werkte het proces zo snel mogelijk af en durfde daarenboven de terechtstelling van het «Brussels idool» niet voltrekken zonder opzienwekkende voorzorgsmaatregelen te treffen.

De Brusselse kroniekschrijver, die de openbare mening nauwgezet vertolkte, schetste de executie als volgt: «De vijff gilden van der selven stadt van Brussele waeren secretelycken in 't harnas op henlieden cameran van henlieder gulden, op aventuere of ter ennighe commotie oft beroerte onder 't volck gecommen hadde» (1).

Dat de schrijver hier bepaald niet overdreef werd bewezen door de aanwezigheid op de markt van 600 gewapende lui en door het nachtelijk overbrengen van Tielemans van de «Vruente» naar het stadhuis (2). De terechtstelling op 27 januari 1544 bleef

nog geruime tijd het voorwerp van gesprekken.

Jaren later werd in gesloten Lutherse kring nog hulde gebracht aan Egied door het aanheffen van een lied dat als volgt werd ingezet:

*«Wie wil hooren een goet nieu liet,
Wat corts tot Bruysel is ghesbiet».*

De anoniem gebleven tekststeller, — een rederijker?, — beklemtoonde in zijn verhaal over Tielemans' marteldood het contrast tussen de schraapzucht van de monniken en de spreekwoordelijk geworden vrijgevigheid van hun geëxecuteerde broeder (3). Egied trad in 1547 wederom in het brandpunt van de gesprekken toen er overal fel gediskussieerd werd over een

(1) K.B.B., ms nr. 14.896-98, f° 136 v°.

(2) Francisco de Enzinas weidde (o.c., dl. II, blz. 347) nog breder uit: brult de ceste condemnation espandu par la ville, tout le peuple fut incontinent troublé, et y avait apparence de sédition, laquelle les prêcheurs taschoyent de rappaiser, racontans force mensonges et calomnies contre Gilles: mais ce néantmoins Os ne prouffitoient de rien. Adonc les juges voyants qu'il ne leur estoyt pas possible d'exécuter leur sentence sans quelque tumulte, ils firent assembler le lendemain toutes les dixaines et bandes de la ville en un lieu, et d'iceux en choisissent ceux qui leur pleut, pour assister en armes le jour ensuyvant, et faire escorte á ceux qui exécuteroyent la sentence. Ainsi, le jour ordonné se trouvèrent au marché plus de six cents hommes tous armez, desquels nonobstant la plus grand part eussent plus volontiers tourné les armes contre les faux juges. si le peuple se fust esmue, que d'ayder, d'un si méchant acte .

(3) CH. RAHLENBECK, *os.*, blz. 18. — PAEDTS, *Schriftuerlicke liedekens*, P 321 vo. — W. VAN EEGHEM, *Drie schandaleuse spelen*, blz. IX - X.

26

pamflet waarin hij eens te meer werd opgehemeld, pamflet dat 's nachts werd aangeplakt «aux huys de l'église Sainte-Goudele». Lodewijk van Schore, voorzitter van de Geheime Raad (sedert 10 oktober 1540), hiervan op de hoogte gesteld, riep onmiddellijk de kanselier van Brabant ter verantwoording.

Men merke hier op dat de bestuursinstanties van het hertogdom Brabant immer een zeer zelfstandige houding hebben aangenomen tegenover de in 1531 gecreëerde collaterale raden en meer speciaal nog t.o.v. de Geheime Raad. De verspreiding van het vlugschrift betrok evenwel de beide machtsinstanties: de directe aanvallen op het keizerlijk beleid waren een aangelegenheid die aan te snijden viel door de Geheime Raad, terwijl de ophemeling van Egied Tielemans neerkwam op een direct verwijt aan het adres van de kanselier. Lodewijk van Schore kon aldus de instemming van de kanselier verkrijgen om een hoge premie, — 100 carolusgulden, — uit te loven voor wie het zou mogelijk maken de pamfletschrijver te vatten.

De voorzitter van de Geheime Raad rapporteerde de getroffen beslissing bij de landvoogdes Maria van Hongarije en kwam nog even terug op de persoonlijkheid van Egied Tielemans «Celluy qui est dénommé Sanctus Tilman est ung aelman geollier qui a esté exécuté Bruxelles par le feu et estoit ung tapissier qui estoit estimé fort saint à Bruxelles et depuis fust troever fort grand hérétique» (1).

De posthume herrie rondom de figuur van Tielemans wijst ongetwijfeld op de vrees voor een plotse doorbraak van het Lutheranisme in het gebied van Brussel-Vilvoorde. Daarenboven staat de veralgemeende repressie, sedert 1543 doorgevoerd, vermoedelijk niet los van het ingrijpen van het Leuvens magistratuur tegenover de plaatselijke Lutherse. Sommigen van de gearresteerden werden immers voor nader verhoor naar de Brusselse stadsgevangenis overgebracht. De ondervragingen hadden als voornaamste doelwit na te gaan in welke mate de aangehouden Leuvenaars

kontakten onderhielden met hun Vilvoordse en Brusselse geloofsgenoten. Zijn de ondervraagden bezweken voor de zware folteringen? Of geraakten de magistraten van Vilvoorde en Brussel langs andere wegen op het spoor van Lutherse verspreiders in eigen vesting? Hoe ook: de bevolking werd opgeschrikt door een groot aantal arrestaties waaronder

(1) CH. AL CAMPAN, *Mámoires de Francisco de Enzinas*, dl. II, blz. 23-42, 116119, 517-518. Met *aelman* wordt vermoedelijk gezinspeeld op het diakenschap van Tielemans. Foutief is beslist de vermelding *tapissier*.

27

als belangrijkste die van Jan Droeshout en Christiaan Broeyaerts (1).

Het wedervaren van de kroniekschrijver Francisco de Enzinas, *een Lutheraan* van Spaanse afkomst, illustreerde nog het meest het plotse radikalisme van de magistraten in het hertogdom Brabant qua beteugeling van de Reformatie. Enzinas was na een rondreis in het buitenland te Leuven aanbeland juist op het ogenblik van de talrijke aanhoudingen in de stad. Zijn eerste reactie bestond erin niet aan te kloppen bij familieleden om ze niet in het gedrang te brengen. Hij verliet trouwens ogenblikkelijk de stad en besloot zich een tijd schuil te houden te Brussel *cotit je n'estoys pas cogneu qu'ailleurs, et is demourer jusques à ce que j'eusse entendu certaines nouvelles*». Hij liep er al dadelijk een bittere ontgoocheling op: «*Mais estans là arrivé, j'entens soudain qu'il n'y avait pas moins de trouble, que j'avoy laissé à Louvain. Il me fut dict pour certain que là aussi on avoit pris prisonnier un grand nombre des plus gens de bien de toute la cité; et que beaucoup ayans eu laissé leur famille, s'en estoient fuyz, que leurs biens avoyent esté confisqueez, que beaucoup se tenoyent cachez en lieuz secrets, qu'on avoit en escrit le nom de trois cens, de ceux qui estoient souspeconnez par sus les autres, et qu'on estimoit devoir en brief estre priz et à Bruxelles, et en toutes les autres villes de Brabant et de Flandres*» (2).

Guillaume le Tourneur, baljuw van Brussel, heeft inderdaad de handen vol gehad met het uitvoeren van de arrestaties in en buiten de hoofdstad. Vermoedelijk in moeilijke omstandigheden, gezien het Lutheranisme in brede lagen van de maatschappij een stijgende sympathie genoot.

Francisco de Enzinas vernam na zijn arrestatie o.m. van zijn bezoekers: «*qu'il y avoit en la ville plus de sept mille hommes, qui cognoissoyent les abuz de ces hypocrytes, et qui adhéroyent à la pure doctrine de l'Evangile. Qui plus est, que tous les bourgeois portoyent faveur à leur party, de sorte que a'lls ne craignoyent le danger de leur vie, ils changeroient la religion*

(1) IBIDEM, dl. I, blz. 17-23. Volgende 23 personen werden aangehouden Paul de Roovere, Mathieu van Rillaert, Antoinette van Roesmoes, Catherine Sclerkx, Elisabet Scierckx, Jacob Gosseels, Jan Boschmann, Jan Schatz, Jan Vikart, Jan Beynaerts, Catherine Metsys, Baudouin Gheylaert, Thierrri Gheylaert, Maria van Malcote, Jan de Brievère, Laurent Vanderstraeten, Jan van Ousberghen, Jacob van der Donckt, Elisabeth Bertyns, Jeroom Cloet, Arnould van de Putte, Josse van der Balck en Jan van Ewyck. Tot de Vilvoordenaars hieronder dienen gerekend: L. Vanderstraeten, Jacob van der Donckt. A. vande Putte en J. van der Balck.

(2) IBIDEM, dl. 1, blz. 221.

28

bien tost, et restabliroyent publicquement la pure doctrine de l'Evangile». De

bezoekers stamden uit de meest verspreide plaatsen in Brabant, waaronder Vilvoordenaars die beweerden dat in hun stad «la parolle de Dieu avoit eu un grand cours, et qu'encore pour l'heure présente elle croissoit et augmentoit merveilleusement» (2). Enzinas katalogeerde degenen die hem opzochten in twee groepen: «la pluspart estoient instruits en la doctrine de l'Evangile, les autres pour le moins en estoient amateurs et la désiroyent» (3).

Ligt in deze pro-Lutherse atmosfeer de verklaring voor de weifelende houding van de procureur-generaal inzake de afwerking van de procedure tegenover al wie reeds gearresteerd was om de gevangenen in de gelegenheid te stellen bezoek te ontvangen? Deze toestand bleef ongewijzigd tot op het ogenblik dat «jonker Antoon de Loymant», beschuldigd van heresie en van «magie noire», de kans schoon zag de stadsgevangenis te ontvluchten. De cipier, Jan Thyssens, werd onmiddellijk op het matje geroepen. Hij gaf dadelijk toe dat de ontsnapte druk bezoek ontving en zelfs feesten organiseerde waar het duchtig toeging. Hij loochende evenmin dat Anthoon de Loymant af en toe de nacht doorbracht met een vrouwelijke gevangene (5).

De ontvluchting van Francisco de Enzinas, — hij zelf geloofde in een Goddelijke tussenkomst, — was op zijn minst nog opzienwekkender. Hij hoefde zelfs geen voorbereidselen te treffen en geenszins (zoals de Loymant het gedaan kreeg!) de sleutel aan de cipier te ontfutselen. Hij wandelde gewoon de gevangenis uit, overschreed zonder incidenten de stadswallen en kon

(2) IBIDEM, dl. II, blz. 83.

(3) IBIDEM, dl. II blz. 81.

(4) A.R.B., Office fiscal du Brabant, nr. 509; Syn oic die feyten by den voorscreven Antoine In der kercken van Bygaerden voirt gestelt nacte acten van heresiën ende in verachtige van den veneratiën van den Heylighen Godts.

(5) CH. - Al. Campan, blz. 445-450. Jan Thyssen kwam er ondanks de zware tekortkomingen vanaf met een boetedoening en een geldstraf (11 september 1548).

Een van zijn ambtsgenoten, Gielis van den Slachmolen werd om een zelfde feit tot een identische straf veroordeeld, op 3 december 1547 (K.B.B., ms 14.896-98, f° 159).

Enzinas beweerde van zijn kant dat het wel eens gebeurde dat geloofsgenoten onverrichterzake huiswaarts moesten keren, omdat hij op het ogenblik van hun bezoek weerhouden was wegens een ondervraging door de inquisiteurs! Over het gebeuren in de 'nachtelijke' feestjes vertelde een getuige, Kathlyne Scasseleren, het volgende: -Hebben daegheiyx de deponente, heir man met hem gedroncken ende zeer dicwylen soe droncken gedroncken dat de voerscr. deponente op haer beenen nyet gestaen en conste (A.R.B., Office fiscal du Brabant, nr. 509).

onbedreigd over Vilvoorde en Mechelen de weg naar de vrijheid nemen (1).

Een dergelijk op losse schroeven staande gevangnistucht bracht ongetwijfeld merkbare voordelen op voor de Lutheranen in en buiten de stad. Zij konden zonder risico in contact treden met hun gevangen leiders en om raad en voorlichting vragen telkens problemen rezen inzake het gemeentebeleid. Deze gunstige omstandigheden heeft veel bijgedragen tot de continuïteit van de Lutherse groeperingen, wat trouwens bewezen werd door het ononderbroken voortbestaan tot het einde van de XVIe eeuw van het Lutheranisme in het Brusselse.

De Lutherse gemeente te Vilvoorde heeft gedurende de periode 1530-1550 moeilijke momenten beleefd. Huiszoekingen en arrestaties drukten bestendig op de mogelijkheden van de plaatselijke leerverkondigers. Menig Lutheraan werd gegrepen

en terstond naar het kasteel gevoerd voor een nauwgezet verhoor. De gearresteerden werden gefolterd om ze aan het spreken te krijgen niet alleen over hun eigen gedragingen maar vooral om ze nadere inlichtingen te doen verstrekken over de getalsterkte en de propagandistische uitstraling van de plaatselijke, Reformatorische gemeenschap (2). Jammer dat schier geen archivalia meer voorhanden zijn om langs de inhoud ervan het exacte peil te kunnen bepalen van het Lutheranisme alhier. Blijft niettemin de verklaring van Roger Ascham die ons land, einde 1550, bezocht in gezelschap van de Engelse ambassadeur.

Hij schreef in zijn reisverslag: «Le 4 octobre, nous sommes allés de Malines à Bruxelles. A mi-chemin est une ville nommée Vilfort oti se trouve une célèbre (notable) forteresse de l'Empereur. On y enferme les traitres et les condamnés. A l'extrémité de la ville, est un lieu d'exécution sollenelle et notoire» (3).

De repressie werd te Vilvoorde ingezet met de afkondiging van de plakكاتen van 1529 en 1531. Dierik van Herlaer kreeg de opdracht de teksten om de drie maanden te publiceren en op de voornaamste plaatsen van de stad voor te lezen. Of deze verplichting aanvankelijk nauwgezet werd waargenomen kan echter in twijfel getrokken worden. Zo beweerde Janne van Steenwinckele, in december 1533 aangehouden omdat hij «in eene taveerne binnen deser stadt ter tijde van der hooghermisse

(1) CH. AL. CAMPAN, o.c.; dl. II, blz 421.

(2) A.R.B., C.C., nr 19.662.

(3) J. NAUWELAERS, o.c., dl. I blz. 801

30

hadden sitten drincken», dat hij van een dergelijke afkondiging niets wist. Hij verklaarde zelfs voor de schepenen, dat dit moeilijk had gekund vermits de meier bewuste tekst «niet van nieuwe publiceren dede». Janne van Steenwinckele werd ondanks een hardnekkig verweer toch tot een zware geldboete veroordeeld (1). Het blijft ondertussen meer dan waarschijnlijk dat de beschuldiging aan het adres van de meier niet van alle grond ontbloot was. Zo niet zou Caser Maes het jaar voordien (november 1532) vermoedelijk wel een duidelijke verwittiging geweest zijn voor van Steenwinckele, gezien eerstgenoemde toen al een geldboete opliep omdat: “hij onder de hooghemisse op eenen vierdach in der taverne binnen deser stadt (had) sitten drincken, (2).

Het enige dat tegen deze hypothese zou kunnen ingebracht worden is het aanhoudend gemis aan respect voor de overheid. Zo werd Mathyse Pote gearresteerd in januari 1534 «ter causen van sekeren woirden hem (d.i. de meier) ende den voirscreven wethouderen onbehoirlycken ende te na gesproken hadde». Hij liep hiervoor weliswaar een zware straf op. Vooreerst een geldboete van 24 karolusgulden en “daerenboven te compareren bervoets ende blootshoofds mit eender wassenen tortssen in zyn handen ende in zynen lynen cleeden voor dese voirscreven meyer ende schepenen openbaerlyk in de vierschaere alhier God ende der Justitiën aldair verghiffenisse biddende ende van daer alsoe te gaene voer d'weerdich heylich sacrament in der kercken van Vilvoirden ende aldair de voirscreven tortsse te stellene ende latende ende dit al op heerlycke executie, (3).

Het zich oneerbiedig aanstellen tegenover de kerkelijke en wereldlijke overheid, — of het nu een gevolg is van een al of niet gewilde nalatigheid van de overheid of een uiting is van vrijpostigheid vanwege de bevolking aan het adres van het magistraat, — stemt tot nadenken. Voelde de bevolking instinctmatig aan dat haar overheden niet in

een opvallend konflikt wilde komen met de bewoners? Het blijft merkwaardig dat de zware bestraffingen op het hoofd neerkwamen van martelaren die niet tot de stad behoorden.

Tot de sensationele executies behoorde beslist die van de gewezen r.k. priester uit Wales: *William Tyndale*. Deze trad tot

(1) A.R.B., Schepengreffie arr. Brussel, nr. 8.029.

(2) IBIDEM. f° 5 v°.

(3) IBIDEM, f° 7 v° - 8.

31

het Lutheranisme toe kort na het beëindigen van zijn universitaire studiën (1521) en zette zich meteen aan de redactie van de Engelse vertaling van de Bijbel. Hij zag echter vlug in dat zijn opzet niet in de smaak viel van de overheid en zocht daarom rustiger oorden op om zijn werk te voltooien. Hij verliet evenwel herhaaldelijk zijn gewone residentie Hamburg voor korte verblijven te Antwerpen, dat al voor zovelen een veilige schuilplaats gebleken was.

Toch was het hier dat hij in 1535 in de val liep en onmiddellijk overgebracht werd naar het kasteel te Vilvoorde. Zijn verblijf in de gevangenis, — 1 jaar en 135 dagen, — werd één lange reeks ondervragingen. Hij werd aan de tand gevoeld door 4 juristen (Godfried de Mayere, Karel 't Seraerts «Heenskenshoet», Thibaut de Cotereau en Jacob Boonen) en door drie inquisiteurs (theologen aan de Leuvense universiteit). De verhoren werden bijgewoond door Ruard Tapper; deze sprong in voor Jacob de Lattre, apostolisch inquisiteur van de Nederlanden, die belet gaf (1).

Het is best mogelijk dat eenzelfde lot zou zijn beschoren geweest aan Tyndale's landgenoot Thomas Pointcs, die eveneens gevat werd doch terecht kwam in de stadsgevangenis. Hij slaagde er evenwel in met de medeplichtigheid van zijn bewaker, J. Baers, te ontvluchten (2). Naar alle waarschijnlijkheid zou Vilvoorde, op 6 oktober 1536, niet één, maar twee terechtstellingen hebben meegemaakt.

De volgende sensatie kwam er te Vilvoorde toen, in Augustus 1543, de zestigjarige ex-priester te Heverlee, Pauwel de Roovere, in het kasteel voor levenslange hechtenis werd opgenomen (3). Iedereen wist dat de gevangene een reeks verhoren had meegemaakt te Brussel. Het vonnis, — levenslange opsluiting, — heeft voorzeker verwarring gezaaid onder de bevolking. Lange

(1) 1. NAUWELAERS, o.c., dl. 1, blz. 804. Tyndale werd opgesloten in een donkere en vochtige cel. Zijn verzoek om in het bezit gesteld te worden van een warmer hoofddekseel, een wollen hemd, een kaars, zijn Bijbel en een Hebreeuwse grammatika werd ingewilligd. De procureur-generaal Du fief beschreef Tyndale als *een goed, gelovig en zeer ordentelijk man*.

(2) A.R.B., CC., nr. 21.719, a° 1535-1536, W 11. Een paar jaar later werd E. Segers, eveneens gevangenisbewaker, vervolgd wegens de ontvluchting van de Lutheranen Gherden van Ghent, Gielisen Quintens en Segers van Brenbeek (ibidem, a°, 1539-1540, f° 4 v° - 5).

(3) CH. AL. CAMPAN, o.c., dl. I, blz. 79: le condamnèrent soudain à finir ser jours dedans une estroicte prison, et estre nourry teut seulement de pain et d'eau: si que personne ne le verroit jamais: et ne liroit ni escricit chose guelconque, ains demeureroit un corps mort dans une forse jusques à ce que ou par le cours de nature, ou par faute de nourriture il mourut de langueur. »

32

tijd geloofde men dat het zou volstaan fout te bekennen om gespaard te blijven van de doodstraf en om, — waarom niet!, — vroeg of laat de levenslange hechtenis te zien

omzetten in minder zware straffen (3).

Deze euforistische gedachtengang werd niettemin de kop ingedrukt, toen men getuige werd van de executies van Joost van Usbeerch (7 januari 1544), van Egied Tielemans (27 maart 1544), van Hendrik Joorys (21 maart 1545), van Coppeken Trullemans (27 maart 1545) en van een anoniem gebleven Antwerps Lutheraan (31 maart 1545) (1). Het feit dat deze martelaars het Lutheranisme getrouw waren gebleven verhinderde geenszins de bevolking te geloven dat het de overheid ernst geworden was met de repressie en dat voortaan geen mildering van straffen te verwachten was.

Ondertussen werden in de stad talrijke vlugschriften verspreid, afkomstig uit Antwerpen waar ze ofwel met grote oplage gedrukt werden ofwel in massa opgevangen werden door listige invoerders. Deze publicaties waren bestemd om als Lutherse voorlichting opgenomen te worden in de gesloten huiskring of om als uitgangstekst te dienen voor de prediking in de samenkomsten onder geloofsgenoten. Maakte furore een uiteenzetting van de Lutherse leer opgenomen in een brief aan Hanbold van Einsiedel, een Saksisch edelman, die op vertrouwde voet leefde met de huiskring van Maarten Luther. Het dokument, gedagtekend 20 juni 1523, bleek een ideaal werkdokument voor al wie meer vertrouwd wilde worden met de nieuwe leer. Gretig werd eveneens gegrepen naar twee brieven van de Duitse Hervormer.

Het eerste epistel was bestemd voor de Luthers en in Holland, Vlaanderen en Brabant en handelde over de terechtstelling te Brussel van de twee Augustijners, het tweede was een wekroep om Lambert, — die reeds 8 maanden in de Vilvoordse cel vertoefde, — in de gebeden te bedenken (2).

De aandacht van het grote publiek werd bovendien bestendig gaande gehouden door de «Spelen» van de rederijkers, wat trouwens determinerend werkte op de r.k. overheid die deze pennevruchten liet opnemen in de catalogus van de verboden boeken (1550). Het optreden van de rederijkerskamers werd inderdaad van nabij gevolgd sedert de particularistische verzuchtingen die tot uiting waren gekomen op het Landjuweel te Gent (1539), waar C. Everaert een zeer gewaagd betoog ten beste

(1) A.L.E. VERHEYDEN, *Martyrologe bruxellois*, blz. 62-65.

(2) CH. RAHLENBECK, o.c., blz. 13.

33

gaf (1). Onder de meest geviseerde stukken: de esbattementen en tragedies geschreven en opgevoerd door de rederijkers, alsmede de handelingen bestemd voor de nieuwe toetredenden.

Twee auteurs uit eigen streek moeten wel gaarne gevolgd zijn geworden door de Vilvoordenaars. De eerste, Pieter Blocx, uit Diegem, was oorspronkelijk onderwijzer en werd nadien lector te Leiden. Zijn uittocht naar het Noorden wordt evident wanneer men rekening houdt met zijn voorliefde om de tegenspraken op te sporen in het Misoffer (hij schreef er een boek over van 367 blz.!) (2).

Een ander schrijver, overbekend in het Vilvoordse, was Frans Alaers, een geboren Brusselaar. Hij rapporteerde in zijn werk «Een cort vervat van alle menschelycke insettinghen der roomsche Kercke, beghinnende van Christus tyden af tot nu toe, genomen uuyt meer dan XXII authoren», al de afwijkingen die hij aanstipte in de r.k. leer en voorstelde als een logisch gevolg van de verwereldlijking der geloofsartikelen door de kerkvaders. De auteur nam de inleiding op deze publicatie (1546) te baat om af te rekenen met de bisschop van Kamerijk. Hij verwierp met klem de beschuldiging

van wispelturigheid. Hij nam het niet dat omwille van zijn predikantschap in de Lutherse gemeente zijn tegenstrever hem afschilderde als een geïnteresseerde overloper (hij was voordien r.k. priester). Ik ben, zo verklaarde Alaers, te goed gekend in het Brusselse, opdat men mij zou kunnen voorstellen als een weerhaan die gedwee de windwijziging volgt. Even onzinnig is het, zo ging hij verder, te beweren dat ik zus denk en zo spreek, net als een Jan van Geelen, — een leider van de herdoopers, — en zijns gelijken (3).

Bewuste zinspeling op Jan van Geelen is tekenend voor de tijd. Het voert ons volop in de periode 1534-1535, toen de naam van genoemde Munsterse leider op eenieders lippen lag. De

(1) W. VAN EEGHEM, *Cornelis Everaert op het Land juweel te Gent* (1539), in *Toneelgids*, dl. XXV (sept-okt. 1938), blz. 1. Hier geeft de auteur een samenvatting van het spel waaruit volgende passus, wel degelijk wijst op een Reformatorische Invloed: »Nadat TWIJJFELICK ZIN, die Redelic ghevoelen, «een leeck van cleender doctryne, in scripture» ziet snuffelen, van dezen en van SCHRIFTUERLIC TROOST vernomen heeft, waarom de Schrift de nuttigste gift van God is en dat men zonder haar en zonder Gods hulp de vaag voor het Gentsche landjuweel: *welck den mensche stervende den meesten troost is?* niet kan oplossen, wordt hij door beiden en vooral door GHEESTELIC BEWIJS als volgt onderwezen: de zgn. goede werken kunnen den mensch niet zaligmaken, wanneer zij zonder geloof volbracht worden, want Paulus zegt: Al dat niet met gheloove gheschiedt, es zonde».

(2) Archief voor kerkgeschiedenis van Nederland, dl. XIII, biz. 6.

(3) CH. RAHLENBECK, o.c., blz. 14-16.

34

facto betekende de smalende allusie op Jan van Geelen impliciet de onvoorwaardelijke veroordeling van de herdoperse ideologie. Ze weerspiegelde tevens de houding van alle Lutherse predikanten, die naast de essentie van hun ambtsopdracht alles hadden ingezet om hun volgelingen te behoeden tegen de verleidelijke oproep van Jan van Geelen en Jan Beukelszone, de promotors van het «Nieuwe Jeruzalem».

Het gevaar bleek trouwens niet denkbeeldig. Het Lutheranisme in de Zuidelijke Nederlanden is quasi volledig in de vergeethoek geraakt onder de druk van de opgang van de doopsgezindheid eerst (1530-1550), van het Calvinisme (1545-1565) nadien. Slechts twee centra maken uitzondering op deze algemeen geldende constatacie: het Antwerpse en het Brusselse. De bevolking in de hoofdstad en te Vilvoorde werd aan dit voortbestaan van de Lutherse gemeente binnen hun muren in 1553 nog spectaculair herinnerd naar aanleiding van de openbare executie van de gebroeders Ingele, Claes van Bolenbeecke en Franchen (1).

De uitstraling van de Reformatorische gedachte had zich daarenboven niet beperkt tot de stadsbevolking, maar bereikte vóór 1550 de dorpen in de rurale periferie van Vilvoorde. Dit komt zeer duidelijk tot uiting in de tekst van een gedicht dat tot heden toe onbekend bleef en terug te vinden is midden in de rekening van Jan van Eemeren «meestere van den huysarmen tot Sempst ». Noteren we al dadelijk dat de van Eemeren in kwestie behoort heeft tot de notabelen van het dorp en dat het stuk uit het jaar 1547 stamt. De auteur blijkt bepaald last te hebben om een vers behoorlijk af te werken, wat niet belet dat de verkondigde gedachte illustrerend is voor de godsdienstige evolutie op het Vilvoordse platteland. Het gedicht, — bestaande uit 7 strofen, — zet al dadelijk in met een aanval op de onverdraagzaamheid van zijn tijd: «*Het sweert is uuytter schyde*

*schyden om te storten het
onnosel bloet. De Faroseën
verleyden Pilatus al met
ter spoet al is sere op ons*

(1) A.L.E. VERHEYDEN, o.c., blz. 68-69. Claes van Bolenbeecke bleef zijn geloof gestand: "wat onderwijs, moeyte ende aerbeyt de priesters ende andere geleerde personen hem betoenden, dat hij grootelycken in den kersten geloove dolende was, dewelcke hem gheerne bekeert hadde, maer, nergens na hoirende, was deselve misdadighe altyt in syn quaet voernemen ende dy synder opinlen persevererende toten uuytersten toe, daerinne dat hy alsoe gestorven is.

35

7 strofen, — zet al dadelijk in met een aanval op de onverdraagzaamheid van zijn tijd: verwoet. Godt can ons wel geneesen den onweeten, is die ick bidden moet al die myn vervolgers wenssen

* *

*Doen ick de scriftuere ginck
versinnen, o Heer gebenedyt,
wy moeten de weerelt ver-
werven, soudén vorcommen dar
Ghy sydt. Ick wil gaen
laten de werelt jolyt,
jae soude ick van haer worden
bekindt. O Heere, bewaert se
toch om beschuedt aal die
myen vervolgers weesen. »*

De tekst loopt verder met bespiegelingen over vroegere belevenissen, waarbij er sprake is van doelloos rondzwerven, van plegen van overspel en van bezoeken aan herbergen. De vierde strofe komt nog eens terug op het motief van de vervolgingen:

*«Paulus sprecht sonder suende
en beschrijft ons in openbaer
al die Godt salich willen leeven
die moeten vervolghen lyden.» (1)*

Het geheel van het gedicht werd voorzeker geïnspireerd door de gevolgen van de waakzaamheid van de kerkelijke en wereldlijke overheden, die de Luthers en tot voorzichtigheid hebben aangezet om de verworven invloed te beschermen tegen verdere aftakeling. Zemst viel immers onder dezelfde noodzaak als de andere kleine plaatsen rondom Vilvoorde om in alle stilte de Reformatie bij te treden, in afwachting dat het in 1566 eert uitgelezen plaats werd om er hagepreken te organiseren. Doch deze bescheiden lokaliteit illustreerde ten volle de bewering van dr. E. van Autenboer, wanneer deze beweert dat »niet alleen in grote steden en centra, maar ook in kleine dorpen en gemeenten, en met niet minder heftigheid, de strijd van het Nieuwe tegen het Oude Geloof werd gestreden» (2).

(1) A.R.B., Vilvoorde, nr 747, Po 8 - 9.

(2) E. VAN AUTENBOER, De predikaties te Walem (Mechelen) en Gielis Smout, in *Miscellanea L. van der Essen*, blz. 665.

VESTIGING VAN DE DOOPSGEZINDHEID (1530-1550)

EEN REVOLUTIONAIRE VISIE: DE HERDOPERIJ

Het krachtig voortbestaan van de Lutherse groepering heeft de doorbraak van de doopsgezinde broederschap geenszins verhinderd. Meer nog: de Vilvoordse gemeenschap heeft intens de hoofdmomenten beleefd uit de groeicrisis van de nieuwe Hervormingsnormen.

Aanvankelijk vertoonde het anabaptisme geen duidelijke gedragslijn, omdat de leiders zelf nog zochten naar een exacte formulering van de nieuwe gedachtegang. Over de promotor, Melchior Hofmann, schreef W.J. Kähler: «Voor de man die zich geroepen achtte om het boek met zeven zegelen te openen, was de mentaliteit van zijn eigen volgelingen een gesloten boek. Doch terzelfdertijd toonde hij diepe eerbied voor de gave die hem onthouden was: hij zag in de kinderachtigste droombeelden van verdwaasde volgelingen goddelijke visioenen. Zulk een man werd meer gegrepen dan dat hij zelf greep; hij kon geen vaste leiding geven aan een beweging als het anabaptisme, dat bij de eerste crisis zich van hem moest losrukken» (1).

Zijn optreden stichtte bijgevolg een gevaarlijke verwarring bij diegenen die én de roomse én de Lutherse geloofsbeschouwing de rug hadden toegekeerd. Hofmann bleef ijveren voor een buitenkerkelijke geloofsbelevens, maar dweept niet minder met de noodzakelijke voorbereiding tot het naderend Godsrijk. Onder de druk van zijn predicatie leefden zijn aankomelingen in de beklemmende angst voor de schrikwekkende tekenen, die volgens hun leider het einde van de wereld aankondigden in een zeer nabije toekomst. Hofmann bleef wel de klemtoon leggen op de morele eisen van het Godsrijk, maar zijn aanhangers hadden meer oog voor al de gloednieuwe beloften die volgens hen weggelegd waren in het Nieuwe Jeruzalein waar al de uitverkorenen hier op aarde zich zouden verenigen. Hofmann's uitspraken kregen weldra de allure van profetieën met de gevolgen vandien. Zo beweerde één van

(1) W. I. KÜHLER, Geschiedenis der Nederlandse Doopgezinden in de zestiende eeuw, dl. 1, blz. 54.

zijn vrouwelijke volgelingen een prachtig visioen gekregen te hebben, dat ze als volgt beschreef: «Sy sach eenen witten Swaen swemmen in een schoone reviere ofte watere die wonderlicken ende schoon ghesonghen hadde; ende dat beduyde sy op Melchlor, dat hy die witte Swaen en rechte Elias was» (1).

Nu heeft Melchior Hofmann wel nooit de zuidelijke Nederlanden doorkruist, wat echter niet belette dat zijn geestesgenoten, die gelijktijdig met hem het onveilig geworden Over-Rijnse verlieten, het wel deden.

Hier ligt dan ook de verklaring voor het tweevoudig uitzicht van het oorspronkelijk anabaptisme in onze gewesten. Er gingen stemmen op voor een zuiver-ideologische visie, vrij van iedere materialistische verzuchting; anderen zetten alles op een onmiddellijke ommekeer in de kerkelijke en sociale structuren, zelfs indien dit zou leiden tot geweldplegingen.

De laatste groep, — de «radicalen» of, zoals ze leerstellig genoemd worden: de herdopers of wederdopers, — boekten aanvankelijk het meeste succes. De volksofstand in het Brusselse, in 1532, was wel vóór alles een uiting van collectieve ontevredenheid op sociale en economische gronden, — beslist was dit het geval te Vilvoorde !, — doch openbaarde meteen een zeer actief optreden van uitgesproken herdoperse elementen (2).

Wanneer Jan Mathijs, uit Haarlem, en Jan Beukels, uit Leiden, op hun beurt de teugels in handen krijgen, zullen beiden met de bejaardendoop als bindteken hun kruistocht in het teken stellen van de groepering van alle uitverkorenen. Deze moeten zich klaar houden voor het nakende einde van de wereld en samenstromen naar Munster, «het Nieuwe Jeruzalem» genoemd, om er Gods komst af te wachten. Trefpunten vóór de grote tocht werden voorzien in de Westeuropese grootcentra, waaronder ook Antwerpen is opgenomen.

De keuze van Antwerpen lag voor de hand, gezien Jan Beukels »de koning van Sion» beslist moet geweten hebben dat hij in de metropool talrijke aanhangers telde. Meteen werd ook Vilvoorde aangegrepen door de revolutionaire wekroep. Hier stond de broederschap onder de leiding van Jakob van der Mase en zijn vrouw Josyne Schriex, bijgestaan door Margriet Muesinghe (weduwe van Pieter Doyscheet, een Brusselaar) en Margriet

(1) OBBE PHILIPSZ, Bekentnisse, in Bibliotheca Reformatoria, dl. VII, blz. 126.

(2) A. L. E. VERHEYDEN, Geschiedenis der Doopsgezinden in de Zuidelijke Nederlanden in de XVI' eeuw, blz. 17.

38

't wijf van Jan Inghels, den hofman, ghezeyt de Brabandere» (1).

Jacob van der Mase ontpopte zich als een typisch verdediger van de Munsterse ideologie. Hij verliet Brussel, waar hij zich eveneens onder Beukels' adepten bewoog, om naar het Noorden te trekken om er contact op te nemen met Hofmann, Jan Mathijs en Jan van Leiden. Hij maakte vermoedelijk het hysterisch gedoe mee te Munster, dat hij trouwens nipt wist te ontvluchten vóór de komst van de bisschoppelijke legers. Kort daarop werd hij opgemerkt te Vilvoorde. Van hem mag aangenomen worden, dat hij een overvloedige voorraad moet gehad hebben van Rols' «Van de Wrake», hoofddocument van de revolutionaire herdoperij. Pas in de stad terug hervat hij de prediking, wat hem trouwens de arrestatie kostte (2).

Hoe hij er in geslaagd is met zijn reputatie het kasteel te ontvluchten is ons een raadsel gebleven. Wat er ook van zij: hij slaagde er niet alleen in uit de handen van het gerecht te geraken, maar wist bovendien nog de tijd te vinden om met een groep geloofsgenoten uit te wijken eerst naar Gent, vervolgens naar Brugge. Zijn propagandistische waarde dient wel bijzonder hoog aangeschreven te worden, wanneer men aanstipt dat zijn verblijf in beide steden samenviel met een merkwaardige opflakking van de herdoperse agitatie aldaar.

Het Vilvoords magistraat heeft vermoedelijk met Peter van der Balck te doen gehad met een kandidaat-herdoper.

Het merkwaardige lag hem in het feit, dat de aangehoudene hoegenaamd niet behoorde tot de noodlijdenden, maar in tegendeel deel uitmaakte van de bezittende klasse (3).

(1) IDEM, Het Brugsche Martyrologium. blz. 31-33. De Antwerpse overheid nam contact op met het Vilvoords magistraat om na te gaan welke betrekkingen er zouden kunnen geweest

zijn tussen de herdopers in de metropool en hun geloofsgenoten in het Brusselse (P. GENARD, Antwerpsch Archievenblad, dl. VII, blz. 370).

(2) A.R.B., Office fiscal du Brabant, karton nr. 1.194.

(3) Een groot aantal gezeten burgers, beducht voor de toenemende gisting, had Munster verlaten: een nog groter aantal vreemdelingen vooral Hollanders en Friezen, stroomden de stad binnen (W. J. KÜHLER, Geschiedenis der Nederlandsche Doopsgezinden in de zestiende eeuw, dl. I, blz. 81).

Zelfs indien Peter van der Balck niet deelnam aan bewuste uittocht van de Friezen, heeft hij een uitgelezen kans gekregen om een duidelijk inzicht te krijgen op de nieuwe ideologie. Vreemd blijft ondertussen dat juist in Friesland, na de val van Munster, een Mathijs van Balk in de beweging is gebleven en zelfs, ondanks zijn hoge leeftijd, in 1538 deelneemt als Friese afgevaardigde aan de doopsgezinde synode te Boekholt. Was hij een bloedverwant van de Vilvoordenaar? Dit zou dan een bijkomende reden zijn voor de reis van Peeter naar het Noorden.

39

Peter van der Balck werd gearresteerd onder de verdenking »van de Lutheriaensche ende ongelooove«. Er werden wel geen bewijzen ter plaatse gevonden, maar de overheid achtte het vreemd dat hij in 1534 naar Friesland «oft dien ontrent» getrokken was. Meteen werd het duidelijk dat men hier niet te doen had met een volgeling van Luther, maar wel degelijk met iemand die de grote tocht naar het Munsterse bolwerk had ondernomen. De aangehoudene verweerde zich hevig. Hij betwistte de beschuldigingen aangevoerd door Dierik van Herlaer, meier van Vilvoorde, waardoor deze 15 dagen uitstel vroeg om zijn dossier nader te stofferen. Van zijn kant beriep Peeter van der Balck zich op de stadskeure om zijn verdediging nauwgezet te kunnen verzekeren en had met het oog hierop beroep gedaan op de kanselier van Brabant «nu ter tyt te Mechelen wesende».

Het gevraagde uitstel werd toegestaan «ten eynde dat de voorscreven gevanghene, dien alsoe gedaecht wesende mochte antwoirden pertinentelyck ende zoo als zynen raede zal gedraghen». Drie weken later was men met het proces nog niet veel verder geraakt. Peter van der Balck beweerde dat niet hij, maar wel de meier verplicht was om de bewijsstukken voor te leggen om de beschuldiging van «ongelooove breedere te specificeren».

Op 24 Augustus 1534 sensatie op het Vilvdords stadhuis. De echtgenote van Peter van der Balck «met Peteren van Mille, hueren procureur» werd er door de schepenen, Jan van Woelmont en Cornelis de Bossere, in audiëntie ontvangen om over haar verzoek tot voorlopige invrijheidstelling van haar man te handelen. Dierik van Herlaer, die de zitting bijwoonde en vermoedelijk nog onder de invloed van het beroep op de kanselier van Brabant, gaf zijn akkoord mits een borgsom van 2.000 Rins- gulden (!) gestort werd (24 Augustus 1534).

De officiële bescheiden maken tot tweemaal toe gewag van verdere uitdieping van de procedure tot september 1534, maar lieten ons niet toe de finale afloop van het geding te bepalen (1). Toch is het waarschijnlijk dat Peter van der Balck uiteindelijk,

(1) A.R.B., Schepengriffie, arr. Brussel, nr. 7960, f° 296 vo-297. In 1560 werd een deel van het grondbezit van de familie van der Balck verkocht vóór Hamme, schepenen van Over- en Neder- Heembeek. Vermoedelijk ging het over landerijen op het Hoogveld. Willem van der Balck beschikte er nog in 1589 over eigendommen gelegen aan de Hollestraete (Idem, Vilvoorde, nr. 614, f°58-58v°), die trouwens circa 1595 in het bezit kwamen van zijn erfgenamen (Idem, Vilvoorde, nr. 614 f° 16 v°).

— bij gebrek aan afdoend bewijsmateriaal, — vrijuit is kunnen gaan, gezien hij onbedreigd verder heeft kunnen beschikken over zijn eigendommen in de stad (1).

De ineenstorting van het »Godsrijk« te Munster betekende nog niet dat al de verslagenen de strijd opgaven. Velen bleven geloven in het ideaal van een zichtbare heerlijkheid, uitstralende boven de aardse ellende. Zij verwachtten een nieuwe profeet en waren bereid op het eerste sein naar de wapens te grijpen. Ook onder hen merken we twee richtingen op: de eerste, enigszins gematigd; de tweede, van kwaad tot erger vervallen, die onheil stichtte waar zij kon.

Aangevoerd door Jan van Batenburg, bastaard uit het adellijk geslacht van die naam, plunderden de aanhangers van de anarchistische tak kerken, staken de huizen van hun tegenstanders in brand en hingen de bewoners op, zo zij hen niet in de vlammen lieten omkomen. De beruchte leider werd in Artois gevangen genomen en naar Vilvoorde gebracht (1537). Bij zijn ondervragingen werd hij herhaaldelijk op de pijnbank gelegd, wat er hem toe bracht een volledige bekentenis af te leggen. De rechters vroegen en verkregen van hem een naamlijst van anabaptisten: hij citeerde grote leiders als David Joris, Dirk Filips en Jan Matthijs van Middelburg, zodat zeker alle door hem genoemden als geestverwanten beschouwd mogen worden (2). Jan van Batenburg ontsnapte door zijn bekentenissen evenwel niet aan de doodstraf.

Zijn terechtstelling betekende geenszins het einde van de beweging waarvan hij de leider was geweest. Geestesverwanten bleven zich manifesteren zowel vóór als na 1550.

EEN ANDERE DOPERSE FORMULE: HET MENNISME

De val van de stad Munster (1535) veroorzaakte de volledige ontreding in de rangen van de wederdopers. Degenen die het daaropvolgend gerechtelijk ingrijpen konden ontwijken vermeden zoveel mogelijk de terugkeer naar de geboortestreek uit vrees alhier te gemakkelijk opgepikt te worden wegens onverantwoord verblijf in het buitenland. De zuidelijke Nederlanden bleken eens te meer de grootste aantrekkingskracht te hebben

(1) IBIDEM, nr. 8.209 f° 8 v°-9, 9, 9-9 v°. De discussies vóór de Vilvoordse schepenbank grepen plaats op 28 juli, 13 Augustus, 18 Augustus en 24 Augustus 1534.

(2) W. J. KUHNER, a. w. dl. I, blz. 193, 207. — K. VOS, De doopsgezinden te Antwerpen in de zestiende eeuw, In B.C.R.H., dl. LXXXIV (1920), blz. 318.

op deze opgejaagde trekkers. Talrijke herdopers meenden een rustiger tijd tegemoet te gaan te Antwerpen, Brugge, Gent en Brussel. Zij zochten er kontakten met de doopsgezinden, alhoewel dezen nooit hun chiliastische en revolutionaire ideeën waren bijgetreden. De pacifistische fractie, — na jaren als onderstroming de irenisch-georiënteerde broeders gegroepeerd te hebben, — was na de val van de Munsterse leiders aangewezen op de reorganisatie van de broederschap. Haar taak werd sterk vereenvoudigd door de opkomst van een krachtige figuur in de persoon van de Friese bisschop: Menno Symons (1). De volgelingen van deze Noordnederlander noemden zich na 1545 naar de naam van hun leider: Mennonieten of Mennisten. Met hem kennen zij als enige levensregel de «imitatio Christi», wat ze heeft aangezet tot een strenge levenstucht, tot het weigeren de eed af te leggen en tot het verbod wapens te hanteren.

Vilvoorde kende zeer vroeg de nieuwe Reformatorische boodschap, dank zij het pionierswerk van Willem Stoelwijk. Deze was sedert 1530 de onbetwiste leider van de pacifistische strekking in de plaatselijke broederschap en van de Brusselse geloofsgenoten. Hij werd op de terugkeer uit een bijeenkomst in de hoofdstad, op 11 februari 1538, gearresteerd (2). Ruim drie jaren duurde het vooraleer de overheid overging tot het uitspreken van het doodsvonniss. Is het omwille van een al te grote populariteit bij de bevolking, want net zoals Egied Tielemans na hem had hij de belangstelling van zijn stadsgenoten geprikkeld door zijn offervaardigheid en zijn filantropisch optreden? Of was het omwille van de bevinding van de rechters dat ze met een leider te doen hadden en deze hen de kans bood meer inlichtingen te verwerven over de broederschap?

Indien deze laatste betrachting aan de basis lag van het jarenlang uitstel, dan is de overheid wel van een kale reis teruggekeerd. Van Stoelwijk kwamen ze slechts te weet, dat de Vilvoordse broederschap grote bijval kende en dat ze volledig 'opging in de leer van een vreedzame geloofsbelijdenis. Deze laatste affirmatie is van belang, daar bij deze gelegenheid dient

(1) Het sociaal-opstandige werd met hem radikaal de rug toegekeerd. Hij verklaarde over de voorbije strubbelingen: Munster heb ik mijn leven lang niet gezien en in haar gemeenschap ben ik niet geweest. Ik hoop met dezulken noch te eten noch te drinken, tenzij boete doen.. Hij en zijn vrienden» droegen een hertelijk schuwen van den Munsterschen-, een «oproerische» sekte, waaraan hij «gantschellijk onschuldig is» (K. VOS, Memo Simons, blz. 36-51).

(2) A.L.E. VERHEYDEN, Brugscha Martyrologium, nr. 10. — T.J. van Braght, a.w., blz. 51. 42

aangestipt dat het door Stoelwijk geleverde werk te situeren valt vóór de val van Munster (1535). Dat de martelaar zijn rechters vertelde over de grotere bijval van zijn prediking na 1535 cijfert niet weg dat hij in de ondankbare jaren 1530-1534 reeds flink zijn man had gestaan. Hij liep trouwens niet hoog op met die plotse aanwinst van leden na 1535. Wrevelig gaf hij zelfs toe, dat de toeloop van kandidaat-broeders en zusters veelal een gevolg was van de door de broederschap volgehouden armenzorg (1). Dit filantropisch optreden moet indruk gemaakt hebben. Het aantal behoeftigen in de stad bleef hoog liggen in de periode 1530-1540, te oordelen naar de hoge bedragen besteed door de Tafel van de H. Geest aan de uitdelingen van brood, suiker en kleding. Geen wonder bijgevolg dat in 1540 de broederschap een centrale plats innam in het stadsleven. Zij was ondertussen uitgegroeid tot het meest representatief element van het Reformatorisch leven in de stad, dank zij het bijzonder actief optreden van Willem van Stoelwijk tot op het ogenblik van zijn arrestatie (1538). Het ligt trouwens voor de hand, dat de Vilvoordse Mennonieten wel de middelen zullen gevonden hebben om tot in 1541 in contact te blijven met hun gevangen voorganger.

De broederschap profiteerde daarenboven, amper een paar jaren later, van de aanwezigheid van een andere degelijke leider: Pauwels de Roovere, een gewezen priester te Heverlee. Deze was met een ambtsgeenoot, begin 1543, in hechtenis genomen wegens Hervormde predikatie. De celgenoot van de Roovere bezweek voor zijn ondervragers en werd bereid gevonden om in de Sint-Gudulakerk te Brussel zijn doopsgezindheid te verloochenen en terug te keren naar de r.k. kerk.

Pauwels de Roovere bleef zijn Mennonietische overtuiging getrouw en werd op grond hiervan veroordeeld tot levenslange hechtenis in het kasteel te Vilvoorde. Ook hij zal vanuit de kerker zijn bijdrage hebben kunnen leveren om de Vilvoordse Mennisten met nuttige wenken te steunen bij de verdere uitbouw van hun gemeente (2).

(1) T.J. VAN BRACHT, *Het bloedig tooneel of Martelaarsspiegel der doopsgezinde of weerloze christenen die, om 't getuigenis van Jesus haren salighmaker, geleden hebben, ende gedood zijn, van Christi tijd af, tot dezen tijd toe*, in fo, Amsterdam, 1660, blz: 51-66. — I.M.J. HOOG, *De Martelaren der Hervorming in Nederland tot 1566*, in 8°, Schiedam, 1855, blz. 113.

(2) A.R.B. Université de Louvain, nr. 37, f° 13 v° (15 januari 1543). Zijn doopsgezinde overtuiging wordt gegarandeerd door volgende uitspraak: *Item, baptismus aque nichil prodest, nisi spiritus in Christo renovatus K.B.B.*, nrs 14896-98, f° 133-133 v°. — F. DE ESINAS, *Memoires (1543-1545)*, dl. 1, blz. 36-81. — J. NAUWELAERS, o.c., dl. I, blz. 804.

43

De figuur van Willem Stoelwijk heeft een diepe stempel gedrukt op het voortbestaan van de broederschap alhier. Hij was het inderdaad die het kleine groepje volgelingen heeft weten bij te houden ondanks de verleidelijke wekroep van de Munsterse zeloten en die in 1535 ondanks de algehele ontredde in de doperse middens met vaste hand de rekonstruktie van de broederschap voor zijn rekening nam. Nog drie jaren na de val van Munster zal hij zorgen voor de irenische uitbouw van de broederschap en dit ondanks een plots verscherpt gerechtelijk ingrijpen.

De structuur en uitbouw, — dit veronderstelt het bestaan van een predikant, diakens en weetdoeners (d.z., de broeders aangewezen om de bijeenkomsten en predikingen aan te kondigen bij de geloofsgenoten en kandidaat-bekeerlingen), — mag aldus als afgewerkt beschouwd circa het midden van de XVIe eeuw. Dit verklaart meteen waarom na 1550 er voor Leenart Bouwens, een van de meest vooraanstaande figuren onder de Noordnederlandse «oudsten» (oudste is de titel gedragen door een leider over een -kerkelijke. provincie; hij is de enige die de bejaard- doop mag toedienen) reizen naar het Brusselse en het Vilvoordse werden gepland. Inderdaad, mochten de Mennisten alhier gering in aantal zijn geweest, dan hadden zij beslist niet kunnen rekenen op de komst van een oudste midden in de residentie van de nationale en provinciale bestuursinstanties. Het onverbidde toezicht van de gerechtsdienaars verplicht tevens tot de onderstelling dat beide broederschappen zich stevig genoeg konden achten om zich garant te stellen voor een veilig verblijf te Brussel of Vilvoorde, van Leenart Bouwens op wiens hoofd de Antwerpse stadsoverheid een losprijs van 300 carolus gulden had uitgeschreven.

Nog andere rondreizende dopers konden zich een verblijf veroorloven in de genoemde steden. Onder hen bevonden zich Joachim Vermeeren «de suyckerbackere», Joost Verbeecken, Jan van de Walle en Herman van de Greyn, onder de broeders beter gekend met de naam: Herman de Timmerman. Hun bezoeken maakten zoveel ophef, dat, alle voorzorgsmaatregelen ten spijt, Margareta van Parma er toch kon over ingelicht worden. Het kan verwonderlijk klinken dat die reizen van Mennonietische leerverspreiders konden volgehouden worden zonder dat de overheid doortastend optrad. Het feit wekt evenwel minder verbazing op bij het aanhoren van de geërgerde landvoogdes die het zwakke ingrijpen wijt aan de houding van de sterk aan zijn privileges gehechte Brabantse overheid. Voor Margareta van Parma stond

44

het vest dat de bewegingsvrijheid van de Hervormde predikers mogelijk bleef ingevolge het feit «que par la Joyeuse Entrée l'on ne peut procéder à rencontre d'eulx

par appréhension sans information précédente» (1). Dat zij de vinger op de wonde legde bleek weldra uit een uitspraak van de Brabantse drost die wel bewust dat het hem om doopsgezinden ging toch nog verklaarde »qu'il n'a commission sur tels hérétiques» (2).

Een voorbeeld van dit lossere gerechtelijk ingrijpen kwam er met het geval van Jan de Man. Deze Mennist had men dan toch maar gegrepen, omdat hij het aandurfde quasi in het openbaar te prediken, het Avondmaal toe te dienen en herhaaldelijk de bejaarddoop te verlenen. Acht maanden vertoefde hij in de gevangenis tot hij erin slaagde... te ontvluchten (3).

De typische gedragingen van de Brabantse overheid kwamen nog duidelijker tot uiting na 1560. Een van de getuigen opgeroepen tijdens het onderzoek betreffende de oorsprong van de troebelen in het Brusselse (1566) verklaarde: «Que le non debvoir et faulte desdicts dudict magistrat a esté cause de tout le désordre, advenu en ladictte ville à cause qu'on y a souffert et dissimulé avec ceulx publiquement suspectés d'hérésies et nommément avec Jehan de Weduwen, Jehan Flagellet, Jehan van Elsbrouck (4), hoste du Cornet», Marcq Martins, hoste du »Sacq» et plusieurs aultres, notoirement reputez pour telz, passé diverses années» (5).

Bewuste handelwijze zette normaliter de twijfelaars en voorzichtigen aan in groten getale de Hervormde gemeenten bij te treden. Ch. Rahlenbeck, de auteur van «Les protestants de Bruxelles»; kwam tot de bevinding dat het Brusselse meer dan 5.000 Reformatorische adherenten telde (6). Hoe ook, hun opval-

(1) L.R. GACHARD, Correspondence de Marguerite de Parme, dl. III, blz. 446, 481.

(2) A.R.B., Raad van Beroerte, nr. 3, f° 199.

(3) IBIDEM. Jan de Man verliet de streek vermoedelijk samen met Jan van Lier, een geboren Brusselaar, Anneken en Grietgen van Brussel om alweer als leerverspreiders in het Antwerpse op te duiken (K. VOS, Doopsgezinden te Antwerpen, blz. 360).

(4) Jan van Elsbroucq werd gearresteerd en op 19 september 1569 onthoofd buyten Bruessel . — A.R.B., R.B., nr 6, f°365, nr 15, f° 233-233 v°. IDEM, G.C., nr. 18.394, f° 29: nr 18.395, f° 57 vo; nr 18.396, f° 42; nr 18.397 f° 43 v°; nr 18.398, F49; nr 18.399, f° 42; nr 18.400, f° 42; nr. 18.401, r 42 v°; nr. 18.402, f° 47. — IBIDEM, nr. 111, f° 75-75 V°.

(5) A.R.B., R.B., nr. 46; 7e getuige.

(6) CH. RAHLENBECK, o.c., blz. 14.

45

lende getalsterkte had voor gevolg dat de stadsoverheid nog minder lust had om door drastisch ingrijpen de publieke mening te trotseren. Geen wonder dat een r.k. tijdsgenoot, Pierre Gaiffier, de toestand als volgt meende te moeten voorstellen: «Et n'y eust personne sy hardy quy eust osé appréhender quelcques prédicants, encoires quelque gaing promis par ledict placcart cause de la rage du peuple animé ausdicts presches et des menasses dont usoient les sectaires contre les catholiques et les villes» (1).

Het was dus al zover gekomen dat zelfs geldzuchtige verklikkers het niet meer renderend vonden Hervormde leiders tegen substantiële premies in de handen van het gerecht te spelen. Het enige waar de overheden op gesteld bleven was vermijden dat openbare vergaderingen binnen de stadsmuren gehouden werden. Voor de rest bleef het bij stadsverordeningen die de burgers het verbod oplegden de massapredikingen bij te wonen in de omgeving van Vilvoorde en Antwerpen (2). In werkelijkheid is er van gerechtelijke interventies op de hagepreken in het Vilvoordse niets te merken

geweest.

Het Reformatorisch opzet nam steeds grotere afmetingen aan. Weldra weerklonk de oproep «dat alle de predicanten van dit Westquartier ende oock van alle quartieren uit Vlaenderen, Brabant ende allen die hemlieden uitgaven voor predicanten, dat zij moesten commen tot Ghent ende zijn daerwaert getrocken» (3).

Toch dient hier opgemerkt dat de doopsgezinden het minst nut hebben gehaald uit de pro-Reformatorische stemming. Zij werden zelfs teruggedrongen door het inmiddels doorgebroken Calvinisme, dat ze als aartsvijanden van het Christendom schandvlekte. Prins Willem van Oranje drong zelfs bij Margareta van Parma aan opdat ze deze «gevaarlijke Munstersen» onmee-

(1) A. L. E. VERHEYDEN, La chronique de Pierre Gaiffier (1566-1568) in C.R.H., dl. CXIX (1954), blz. 18-19.

(2) A.R.B., R.B., nr. 1, f° 8.

(3) A. VAN HERNIGEM, Beschrijving der Stad Yper, blz. 38 (ms) Otius beweerde in zijn Annales dat de ruime verspreiding van het Mennisme al een voldongen feit was in 1555. Onder de datum 12 april 1555 merkt hij op: «Mennonis regnum, quod late per universam Belgicam et orientalis civitates patst». Onder de datum 5 juni 1555 beklemtoont hij deze constatacie met: «Mennonis regnum, quod latissime in hisci omnibus maritinis regionibus patet, ab extremis Flandriae ods, Dantiscumque usque».

46

dogend zou bestraffen (1). Hij kreeg evenwel als antwoord dat zijn voorstel tot op zekere hoogte verdienstelijk was, maar dat er geen enkele reden kon ingeroepen worden om uitsluitend tegen deze «kettters» op te treden en al de andere Hervormden met rust te laten (2).

Voortaan waren de Mennisten volledig op zichzelf aangewezen en verplicht de strijd aan te gaan zowel tegen de samengebonden krachten van Kerk en Staat als tegen de vertegenwoordigers van het Lutheranisme en vooral van het Calvinisme. Zij deelden slechts met laatstgenoemden het voordeel van het typische verzet der plaatselijke overheden inzake de willekeurige arrestaties van eigen poorters.

Uitzondering dient hier wellicht gemaakt voor het geval van predikanten. Sommigen onder hen verkozen de streek te verlaten, zoals **Jan van Lier**, geboren te Brussel, die naar Antwerpen uitweek om aldaar de leiding op te nemen van de broederschap. Een meevaller is dit voor bewuste Mennoniet wel niet geweest, daar hij er in 1561 in de greep van het gerecht terechtkwam samen met zijn vrouw **Linken van Dale**: ze storven beiden de verdrinkingsdood.

Op hen is het lied gedicht: «*Lieve broeders, ick groet u met sanghen*» (3).

(1) L.P. GACHARD, Correspondence de Guinaume de Taciturne, dl. II, blz. 153: «D'aultre part, comme l'on m'a adverty qu'en certaine maison en la nouvelle ville, à l'opposite de la maison des oisterlins, au dict Anvers, se font fréquentes assemblees de anabaptistes, de grand matin, si comme à trois ou quatre heures, en compaignie, à chacune fois de trois ou quatre cens personnes, qui se réitérent diverses fois en semblable nombre, ne comparans tous ensemble pour ne monstrier tout á coup combien ilz sont fortz, bien sachans qu'ils sont mal voluz de toutes autres sectes, il m'a semblé, pour la conséquence dangereuse de [l'affaire, le vous faire entendre par ceste, affin que donnez ordre que y soit prins soigneulx regard; le remonstrant, si bon vous semble, à ceulx de la loy, avec admonition de considérer les beaux fructz que peu á peu viegnent á produire ces sectes et ce que s'en peult attendre à l'avenir par les progrès de ces assemblees». — IDEM, blz. 221.

(2) A.R.B., R.B., nr. 40. f° 80-82 v°.

(3) K. VOS, De doopsgezinden te Antwerpen in de zestiende eeuw, blz. 360.
47

OPGANG VAN HET CALVINISME (1545-1566)

VERALGEMENING VAN DE REFORMATIE

Het proces van Pierre Bruly was amper beëindigd te Doornik of Brabant kende op zijn beurt, — en Vilvoorde in het bijzonder, — een sensationeel ingrijpen tegen Calvinisten.

De baljuw van Brussel, Guillaume le Tourneur, trok op 29 september 1546 met 30 wapenknechten naar Groot-Bijgaarden om er over te gaan tot de arrestatie van **Margriet van Bijgaerden** en haar zoon **Jan** wegens hun radikale antiroomse houding die ze zelfs tot uiting brachten in de kerk (1). De aanhouding liep geenszins van een leien dak: de baljuw stond met zijn manschappen voor de gesloten kasteelpoort gedurende een dag en twee nachten. Beide beschuldigen gaven de volgende dag iedere weerstand op. Guillaume le Tourneur voerde ze in allerijl naar Brussel, waar moeder en zoon meer dan een jaar lang aan scherpe verhoren werden onderworpen tot ze, begin december 1547, tot de doodstraf veroordeeld werden.

De reeds hoger aangestipte voorzichtigheidspolitiek van het Brussels magistratuur, — nu zeker te begrijpen, indien men rekening houdt met het hoge aanzien dat de beide gearresteerden bij de bevolking genoten, — had voor gevolg dat de overheid het voltrekken van het doodsvonnis niet te Brussel, maar wel te Vilvoorde liet gebeuren. En om incidenten te vermijden tijdens de overbrenging werd nog bijkomende voorzorgsmaatregel getroffen: Op den Xste dach der maent van decembri anno XV ende XLVII, des smorghens seere vroeck in den dageraet, soe word- den uuyter stadt van Bruessele gevoert de voirscreven Myvrouwe van Bygaerden met hueren soene op een waghenaer naer 't sloth

(1)A.R.B., Office fiscal du Brabant, nr. 509; uit het getuigenverhoor naar aanleiding van de ontvluchting van Antoon Loymant uit *de Vruchte*: dat de voirscre. Anthoine woirden gehadt hadde met eenen bode van Sinte Cornelis of Gasoen in der kercke van Bygaerden ende dat hij ende de vrouwe van Bygeerden en heer sone daarom gevangen waren.

48

van Vilvoirden». Vermoedelijk op grond van een soortgelijke vrees voor oproerige manifestaties vanwege de bevolking werd besloten de executie zo geheim mogelijk te houden. De onthoofding gebeurde inderdaad op het binnenplein van het kasteel te 5 u. 's morgens; de lijken werden onmiddellijk overgebracht naar de O.L.V.-kerk. Geheimhouding en transport over een geringe afstand hebben nochtans niet kunnen beletten dat de bevolking in een minimum van tijd precies te weten kwam wat er gebeurd was (1).

Een anoniem gebleven kroniekschrijver gaf zelfs een nauwgezette beschrijving van het voorval. Het ooggetuigenverslag noteerde het overbrengen der beide lichamen aldus: «Beyde henlieden lichamen, nadat de voirscreven justicie volbracht was, soe wordden begraven ende ter eerde gedaen met X oft XII toirtsen in Onser Liever Vrouwenkercke te Vilvoirden, beyde in een graff begraven» (2).

Deze ophefmakende gebeurtenis bracht de bevestiging voor de overheid dat er voortaan met een derde Reformatorische strekking zou dienen afgerekend te worden: het Calvinisme. Gedurende de tijdspanne die aan de Beeldenstorm (1566) voorafging heeft deze leer, — in tegenstelling met het Lutheranisme en de doopsgezindheid, — in het Brusselse snel kunnen doordringen tot alle bevolkingslagen.

De Vilvoordse gemeente leefde in deze periode onder de leiding van de Brusselse predikanten, die zich streng hielden aan de gedragslijn uitgestippeld door J. Calvijn. Met het oog een verantwoorde predikatie te kunnen garanderen trok een groep Zuidnederlanders naar Genève. Onder hen bevond zich een Brusselaar -présentans suplication et jurans ès mains de Messieurs d'estre obéissantz, subjectz, de vivre selon Dieu et la Sainte réformation évangélique» (3). De term «évangé-

(1) K.B.B., nrs.14.896-14898, f° 154-155 vo: «des morgens ontrint V of VI uren, soe worden vrouwe Margriete van Bygaerden en joncker Jan, haer soene, alle beyde tot Vilvoirden op 't sloth onthalt ende gejusticieert metten zweerde. De moeder wordde ierstmaele onthalt, begheerende aen den procureur fiscael, dat na huere doet de scherprechter huer anders neyt toutseren en soude noch ontcleeden nadat over heer de justice soude gedaen wesen, maer dat andere persoenen haer handelen soudende ende ontcleeden ende alsoe kisten om ter eerden te dragene mits hueren grooter afcompt ende eedelheyt.. Deselve vrouwen was heur selven al ontdoen aleeer sy knielende was tot in een root bouken oft coersken dwelcke beer deerlycken om sien was dat daer gebeurde . Een half uur nadien was het de beurt aan haar zoon, die dezelfde eisen stelde. De goederen van Margriet van Bygaerden werden verbeurd verklaard (A.R.B., Cour féodale du Brabant, reg. nr. 136).

(2) K.B.B., a. ms.. f° 155 v°.

(3) P.G. GEISENDORF, Le Livre des habitants, dl. I (1549-1550), blz. 3, 101, 102 103, 120, 171, 187, 203, 214, in 8°, Genève, 1957.

49

licque« is normaal, gezien het gebruik van het woord »Calvinist« pas genoteerd wordt in 1553 (1).

Het gemis aan exactheid om de respectieve Hervormingsgedachten te begrenzen, vooral dan gedurende de jaren van opkomst, valt speciaal op bij de gerechtelijke en inquisitoriale instanties. Dit was al het geval geweest met de Lutheranen die in den beginne «sacramentariërs» werden genoemd en met de doopsgezinden die het etiket «libertijnen» kregen. Zo meende Godefroid de Hamel, — deze Calvinistische voorman bezocht verschillende «Eglises réformées à l'Evangile», — de zaken vóór zijn rechters als volgt te moeten rechtekken: «Mes amys, pour ce que me tiens pour tel, mais povre chrestien ou luthérien, s'il tenant d'eux en voz mains, non comme pour ung crestien, mais (comme ilz disent) pour un hérétique et scismaticque, lequel nom je ne porte pas trop volontier et ne me plaist gaires, pour ce que me tiens pour tel, mais povre chrestien ou luthérien, s'il ne vous plaist m'appeler autrement combien que luthérien ny chrestien s'il vous plaisoit» (2).

Deze bekommernis bij de Calvinisten om voor de buitenwereld duidelijk onderscheiden te worden van de andere Hervormde groeperingen vindt men eveneens terug in de manier van optreden. Terwijl Luthers en doopsgezinden zich beperken tot de kritiek van de r.k. geloofsnormen en wars blijven van spectaculaire manifestaties zullen de Calvinisten van meet af een agressieve houding aankleven.

Een voorbeeld uit de vele met de gedraging van Bertrand Le Blas, die op Kerstmisdag

1554 in de parochiale kapel van de kathedraal te Doornik binnendrong tijdens de eredienst en de hostie uit de handen rukte van de priester, Jehan Laloux, ze aan stukken reet, op de grond wierp en erop trapte «déclarant heult et clair que ce n'estoit que une idolle» (3).

Dergelijke incidenten waren al even legio in het Vlaamse landsgedeelte. Zij wijzen wel degelijk op een gans andere aanpak vanwege de Calvinisten qua de strijd tegen de r.k. Kerk: men merke hierbij op dat de verantwoordelijken voor het provokerend

(1) W. RICHARD, Untersuchungen zur Genesis der Reformierten Kirchenterminologie des Westschweiz und Frankreichs, blz. 37 á 40.

(2) G. MOREAU, Histoire du Protestantisme á Tournai jusqu'à la veille de la Revolution des Pays-Bas, blz. 125.

(3) G. MOREAU, o.c., blz. 125

50

optreden nagenoeg altijd volksmensen waren, m.a.w. de basiselementen voor het propageren van de Calvinistische geloofsleer.

Het lag dan ook voor de hand dat dit verzet «in de diepte» door de Geheime Raad als een hoofdprobleem ter bespreking werd gebracht (16 december 1555). De aanbeveling die er werd opgesteld aan het adres van het Doornikse magistratuur kan dientengevolge beschouwd worden als een basismotief voor de gedragingen van de Geheime Raad in de eerstvolgende jaren. Het magistratuur zou voortaan zijn bijzondere waakzaamheid betonen «á la conservation de la religion catholique et entière observance des éditz et placcartz... en considération de l'énorme fait» (1).

De naam die op eenieders lippen rustte van 1559 af was deze van Guy de Bray, die ondanks zijn predikantschap te Doornik toch de tijd vond de geloofsgenoten op te zoeken tot ver buiten het Henegouwse. Petrus Dathenus gaf hem trouwens de titel van »ministre de la parole de Dieu ès Pays-Bas» (2).

Onder de impuls van de Bray stelde de Calvinistische gemeente te Antwerpen een geloofsbelijdenis op, een betoog aan het adres van Filips II en een «Remonstrance aux magistrats des Pays-Bas». De moeilijkheden om al deze documenten in druk te krijgen werd omzeild door ze met dat doel over te maken aan de Franse en Vlaamse gemeente te Londen. De betrokkenen deinsden terug voor het initiatief dat ze te gevaarlijk oordeelden. De «**Confession**» werd uiteindelijk te Roeslaan gedrukt, einde 1561. De rekestten aan het adres van de koning en van de magistraten beoogden de vrije uitoefening van de Hervormde eredienst (3).

De vertaling van de «Confession» is waarschijnlijk van de hand van Godfried van Wingen die zijn geloofsgenoten zelfs de vraag stelde «s'il ne leur est point licite de porter armes pour leur défendre ou pour le moins pour en faire peure aux enemis et non pour assailir les persécuteurs, item s'il ne se pourroit appréhender le doyen de Renaye, vue qu'il n'est légitime magietrat» (4).

De Calvinistische literatuur overstroomde van 1560 af de Zuidelijke Nederlanden. Het hertogdom Brabant was hierbij het allereerste verspreidingsgebied, gezien de voornaamste sluik-

(1) A.R.B., Etat et Audience, nr. 1.172, dok. nr. 3.

(2) L.A. VAN LANGERAAD, Guido de Bray, blz. 46.

(3) G. MOREAU, o.c., blz. 156-157.

(4) E. JOHNSTON, Actes du consistoire, blz. 38.

import over Antwerpen gebeurde (1). De «Chronycke van Antwerpen» beschreef de omvang van het opzet als volgt: «Item, anno 1566, hetwelck men doen hiet *het Jaer van Wonder* om die grouwelycke veranderinge die men sach in het ouden kersten geloove, ende die groote muyterye die'r gebeurde onder den adel, met ook oproerige ende quaetwillige gemeynte die oec menichwerff hebben 's nachts ghestroyt boexkens achter straeten, inhoudende veel vermaninghen tegen de spaensche inquisitie; noch hebben se alsdoen menich geschrift geplast op kerckdueren ende hoecken van de straeten, inhoudende veel schampen tegen den cardinael van Atrecht, Granvelle ende den geestelycken staet» (2)

Te Vilvoorde viel deze intense pamfletverspreiding samen met de overbrenging naar het kasteel van vooraanstaande geloofsverspreiders. In mei 1546 werd de aandacht van het publiek reeds gaande gemaakt door de opsluiting van een **Spaanse priester die actief geweest was in Luxemburg** de rechtsprocedure werd ingezet en afgewerkt door de Raad van Brabant, terwijl de landvoogdes, Maria van Hongarije, van haar kant diende aan te dringen bij de procureur van Luxemburg voor de vereffening van de transportkosten door de gevangene veroorzaakt (3).

Het zo bewogen jaar 1546 werd voor de Vilvoordenaars slechts het begin van één der spannendste periodes van het stedelijk leven binnen de stadswallen.

DE OVERHEID GECONFRONTEERD MET EEN HEROPFLAKKERING VAN DE HERDOPERIJ

Gans afzonderlijk dient in deze periode van opgang van het Calvinisme het geval Eligius Pruystinckx gezien. Volledig apart te beschouwen, omdat de betrokkene in geen enkel van de traditionele Reformatorische strekkingen kan geïncorporeerd wordefi. Pruystinckx' beweging moet veeleer bekeken worden als een

(1) Dezelfde praktijk vinden wij terug bij de Franse grens. De priester Haton rapporteerde: «Quatre charretées pleines desditz livres, que ron menoit à la court, enfoncés dans de grandes tonnes de bols de sapin. (F. BOURQUELOT, Mémoires de Claude Haton, dl. 1, blz. 160-161).

(2) Chronycke van Antwerpen, blz. 67-68.

(3) J. FREDERICH'S, De Inquisitie in het hertogdom Luxemburg vóór en tijdens de XVde eeuw, 1 dl. in -8° Gent- 's Gravenhage, 1897, blz. 105: Nous avons entendu... la difficulté que le recepveur de Lutzembourg de payer les despens du presbtre espaignol qu'on a ordonné à Vilvoorde (brief van 2 juni 1546).

voorbijgestreefde heropflakking van herdoperij, die haar hoogtepunt kende in haar medewerking aan de volksopstanden te Luik in 1531, te Brussel in 1532 en te Gent in 1539. De beteugeling van deze door sociale en economische grieven ingegeven opstoten is achteraf ontoereikend gebleken.

Vooraf te Antwerpen, maar ook op verscheidene plaatsen in het Vlaamse graafschap en in het Brabantse hertogdom, — speciaal te Brussel en te Vilvoorde, — waren adepten overgebleven van een schier anarchistische wereldbeschouwing.

Omstreeks 1544 verscheen de «Summa doctrinae quorundam hominum, qui nunc Antwerpiae et passim in aliquidus Brabantiae et Flandriae locus permulti reperiuntur, ac nunc Loistae, ab auctore Eligio, homine illiterato et mechanico, nunc Libertini, a

carnis libertate, quam illorum doctrine permittere videtur, appellantur».

Uit deze opgave blijkt al dat de Loyisten (Eligius Pruystinckx wordt in de officiële bescheiden herhaaldelijk Loy de Schaliedecker genoemd) slechts een kleine groep vormden binnen de universele stroming van Libertijnen of Vrijgeesten, de facto de voortzetter van de «Homines intelligentiae» uit de aanvang van de XV° eeuw.

J. Frederichs beschreef de inhoud van hun leer als volgt: «Eene alles omvattende Godheid, waar de mensen slechts modi van zijn: ziedaar hun enig dogma. De H. Drievuldigheid leggen zij op ene bijzondere wijze uit. Evenmin als de persoonlijkheid van de mensen, kan de persoonlijkheid van Christus en van de H. Geest in acht genomen worden. Christus is God, als verlosser van het mensdom beschouwd, dat in hem verzezen is: de H. Geest is God, als bezitter van het verstand. Aan de H. Maagd en de Heiligen ontkennen zij alle invloed. Vasten en bidden en allerhande voorschriften der Kerk verwerpen zij evenzeer. Buiten hun geloof aan God, waaien zij over tot scepticisme; vandaar die twijfel, dit beroep op de onwetendheid, die wij bij de libertijnen overal en altijd terugvinden.

Op allegorische wijze leggen zij uit wat de Bijbel bevat. Het pantheïsme sleept na zich het verloochenen van de menselijke vrijheid en de persoonlijke verantwoordelijkheid. De voldoening van de vleeselijke driften is dan ook een natuurlijk uitvloeisel van deze fatalistische theorie. Mag, anderzijds, de mens, evenals het dier, niet genieten, zowel als eten en drinken? Zekere libertijnen zegden zelfs, dat daarin de wijsheid zelf lag.

Hun louter geloof aan God leidt ook nog naar een andere gevolgtrekking, die tevens uitlegt waarom zij dat geloof

53

hebben. Zo zij God erkennen, dan is het louter, omdat zij alle wereldlijke overheid verwerpen. Op staatkundig gebied leidt een dergelijke leer tot anarchie» (1).

Het proces van Loy de Schaliedecker te Vilvoorde was voor de plaatselijke overheid een ernstige waarschuwing voor mogelijke repercussies in eigen streek.

Alles was begonnen met de aanhouding van Juriaan Ketel te Deventer op 1 juni 1544. Hij werd 4 à 5 maal op de pijnbank gebracht en zo gruwelijk gefolterd, dat hij er het gebruik van verscheidene lidmaten bij verloor. Zijn bekentenissen openbaarden dat hij zeer bevriend was met David Jorisz, een uitgestoten doopsgezinde en auteur van het Wonderboek. Ketel vergezelde Jorisz, op zijn reis naar Spiers en Bazel en keerde met hem terug naar Antwerpen. In de metropool ging hij vooral om met Cornelis van Lier, met zijn zwagers Joachim en Regnier van Berchem en hun moeder, en met Christoffel Héraul en «een leydecker oder schaliedecker die hy anders nyet noemen en kon (hij bedoelde E. Pruystinckx). Van de verklikten kon het Antwerps magistraat slechts de hand leggen op Héraul en Pruystinckx (14 of 15 juli 1544).

De landvoogdes beval de procureur generaal van Brabant, Pierre du Fief, onmiddellijk naar de metropool te reizen, er in contact te komen met het magistraat voor nadere informatie over de aangehouden en om er een dubbel te vragen van Ketel's bekentenis. Zij rekende bovendien op du Fief om bij de plaatselijke overheid aan te dringen voor een scherpe bewaking en een kordate bestraffing van de aangehouden loyisten.

Eens in het bezit van de procesbundel, beval Maria van Hongarije het Antwerps magistraat onmiddellijk de passende maatregelen te treffen tegenover de voortvluchtigen uit de libertijnse groep en, in afwachting, zich bijzonder te interesseren voor de ondervragingen van Héraul en Pruystinckx ,qua de door deze belegde bijeenkomsten en in omloop gebrachte boeken.

De tussenkomst van de landvoogdes leverde resultaten op. De Antwerpse overheid kon overgaan tot de arrestatie van enkele loyisten, zoals blijkt uit een brief van du Hef aan Louis Van Schore, voorzitter van de Raad van Brabant (14 september 1544): »Monseigneur, comme je me estoy parti de Bruxelles et avoy

(1) A.L.E. VERHEYDEN, o.c., blz. 17-18.

54

commenché à satisfaire à certaines affaires concernans l'office fiscal et pour ce XVIIe de septembre estoy pour lendemain tirer vers le quartier de Wavre, mest venu trouver l'escoethet d'Anvers, que m'a adverty de certaines appréhensions de quatre personnes depuis partement d'Anvers, non voullant besoingner ne procéder à examinations d'iceulx en mon absence, ne fut par ordonnance, et comment à l'ordonnance de la Majesté, il avoit délivré la persone de Eloi Pruystinck au chasteau de Vilvoerde» (1).

De vier gearresteerden waarop in deze tekst gezinspeeld wordt waren: Jan Dorhout (oudkleerkoper), Jan Davyon, Germain Bousseraille, Gabriel van Hove (vishandelaar) en Adriaen Stevens. Zij werden aan een streng verhoor onderworpen ondanks Pruystinckx' verklaring dat zij «noyet met hem gedisputeert oft yet gesustineert en hebben den geloove oft der Heyligher Scriftueren aengaende, al moghen sy hem Loye daerof somtijden hebben hooren spreken» (2).

We konden niet achterhalen of de vier aangehouden loyisten samen met hun leider naar Vilvoorde werden overgebracht of dat de in deze stad gevangen libertijnen andere slachtoffers waren van de verklikkingen van Juriaan Ketel. We voelen veel voor de laatste hypothese, omdat ook te Brussel enkele andere loyisten op hetzelfde tijdstip in de gevangenis geraakten gans los van de groepsarrestatie in de metropool. Des te meer daar het Brussels magistratuur voor hen speciaal Hendrik de Smet (of Smits) uit Antwerpen liet overbrengen voor confrontatie.

Het Loyisme kan aldus beschouwd worden als een typisch Brabantse manifestatie van de libertijnse gedachtengang met als brandpunt: Antwerpen. Het volgen van de gedragingen van de procureur generaal du Fief leidt bovendien tot de constatacie dat, — Deventer en Wever buiten beschouwing gelaten omdat ze slechts accidenteel bij het proces betrokken worden, — vooral Vilvoorde en Brussel in de kijker hebben gelopen. Zelfs dermate dat de landvoogdes het renderend genoeg vindt om Pruystinckx naar Vilvoorde en Smits naar Brussel te laten overbrengen om ze te confronteren met hun adepten die enkele dagen ervoor in de greep van de gerechtsofficieren waren geraakt. Arrestaties te Brugge in 1566 bevestigden het typisch Brabants karakter van de beweging: toen men de gevangenen, na ze systematisch het slapen belet te hebben, eindelijk tot spreken bewogen had werd er vernomen dat Antwerpen ruim 20 jaar lang de hoofdzetel was. Geen wonder bijgevolg dat de Summa doctrinae in 1544 reeds

(1) A.R.B., Etat et Audience, nr. 22.

(2) P. GENARD, Antwerpsch Archievenblad, dl. VIII, blz. 323; dl. XIV; blz. 16-17.

55

de nadruk legde op de ontwikkeling van het Loyisme in het Brabantse hertogdom («permulti»).

Het proces Pruystinckx leverde daarenboven nog een bijkomende, belangrijke

bevinding op. Gedurende de ondervragingen te Antwerpen, Vilvoorde en Brussel kwam herhaaldelijk het Wonderboek van David Jorisz ter sprake. Laatstgenoemde behoorde oorspronkelijk tot de doopsgezinde richting doch werd wegens leerstellige afwijkingen uitgestoten. David Jorisz, een geboren Vlaming, kende trouwens in de Zuidelijke Nederlanden succes (2). Dat de overheid, die aanvankelijk al het Lutheranisme van de doopsgezindheid niet kon onderscheiden, beslist geen scheidingslijn getrokken heeft tussen loyisten en andere niet r.k. denkenden ligt voor de hand. Vandaar de vragen over wie de drukker was van de davidjoristische publicaties, over de plaats waar de uitgave gebeurde, over de vergaderingen van deze geloofsgroep en over het aantal aangeslotenen. Het is trouwens niet uitgesloten dat er kontakten tussen libertijnen en davidjoristen hebben bestaan, hetgeen dan alweer een aanduiding zou zijn voor de aanwezigheid van een schismatische, doopsgezinde presentie te Vilvoorde en te Brussel (3).

(1) KERVYN DE LETTENHOVE, Documents relatifs à l'histoire du XVIe siècle, bit 13-20. Het libertinisme stond onder de hogere leiding van 18 voormannen. (residentie: Antwerpen). Vooraleer opgenomen te worden in de gemeenschap, diende de kandidaat overtuigende bewijzen te leveren dat zelfs de ergste foltering en op hem geen vat hadden. De leider werd verkozen na een bepaalde vastentijd en gebed. Eens in die kwaliteit geïnstalleerd, kon hij huwelijken inze genen en verbreken. Hij gaf aan iedere man zoveel vrouwen, als hij er voeden kon. Wanneer een der vrouwen dat leven beu was en andere plannen koesterde, werd ze naar een bos gevoerd en daar door de leider ter dood gebracht. De kandidaat moest een proeftijd loorlopen van 4 á 5 jaar, tijdens dewelke hij zijn vaardigheid in het stelen en het doden moest tonen. De manier om God te dienen bestond erin r. katholieken te doden.

(2) W.J. KÜHLER, a.w., dl. 1, blz. 15, 48, 140, 194-207, 210, 213v, 219-229, 236-243, 261, 279, 300. 377-394.

(3) J. FREDERICHS, De secte der Loisten of Antwerpsche Libertijnen (1525-1545), Eligius Pruystinck (Loy de Schalledecker) en zijn aanhangers, in 1 dl. in -8°, Gent- 's Gravenhage, 1891, blz. XLIII-LVI.

Het geval Hérault gaf aanleiding tot verscheidene informatieopdrachten te Vilvoorde, zoals blijkt uit volgende uittreksels van rekeningen: «Premier, á monsieur maistre Goedevert, vacqué une fois en la ville d'Anvers sept jours, y comprins aller et retour, deux fois à Villevoerde, pour chacun fois deux jours. Maistre Henri van den Sijpe, greffier de ceste cause, ainsy audict Vilvoerde par fois deux jours.

Maistre Henri van den Sijpe, greffier de ceste cause, ainsy audict Vilvoerde par deux fois et chacune fois deux jours.

Item le procureur generael a esté par troix diverse fois en la ville d'Anvers et par avant diverse fois en la ville de Vilvoerde, y comprins y a este son substituyt, vacquant en tout XXVII jours. (a.w., blz. 20).

58

HET CALVINISME IN HET OFFENSIEF

Samen met Eligius Pruystinckx zaten, in 1549, nog twee notabelen, Charles en Jacques de Bourgogne, in het kasteel opgesloten wegens hun Calvinistische geloofsopvatting.

Charles de Bourgogne werd na zijn terugkeer naar de r.k. kerk vrijgesproken op 24 januari 1550. Zijn broer stelde die daad niet en werd ter dood veroordeeld. Deden er zich hoge interventies gelden? Meer dan waarschijnlijk! Jacques diende tot het allerlaatste moment te wachten, wat een eerder luguber vertoon voor gevolg had. Hij werd op 28 november 1550 naar het schavot, — opgetimmerd op het binnenplein van

het kasteel, — gevoerd. Men deed hem knielen en zijn hoofd op het blok leggen. De beul maakte aanstalten de fatale slag toe te brengen, maar op hetzelfde ogenblik trad de gerechtsofficier naar voren om Jacques de Bourgogne mede te delen dat het doodvonnis werd omgezet in levenslange hechtenis «pour autant qu'il s'est meslé et fait profession de prescher». Jacques de Bourgogne heeft een regime van volledige afzondering op het Vilvoordse kasteel nog 15 jaar volgehouden (hij stierf er inderdaad op 18 februari 1565) (1).

De Vilvoordse Calvinisten kwamen ondertussen meer en meer aan bod, hierbij geholpen door de zware slagen die de Lutherse gemeenten opliep: **Joos Houwaert**, alias «de Potgieter» werd op 8 april 1552 onthoofd, de gebroeders **Ingele** ondergingen hetzelfde lot op 18 november 1553, **Claes van Bolenbeecke** werd levend verbrand op 21 november 1553 en **Francken** werd drie dagen nadien gehalsrecht (2). Merkwaardig genoeg behoorden de Lutherse martelaars alweer tot de gegoede standen: Joos H(o)uwaert (alias de Potgieter), een priester; de gebroeders Ingele, poorters van goeden huize, allebei onthoofd na een volledig jaar in de gevangenis doorgebracht te hebben; Claes van Bolenbeecke, een »luitmaker«, al levende sonder verworghen te polveren verbrant, want hij syne quade opinie ende sekte die hij hadde te wetene der seckten van den Lutheriaenen nyet afaen en wilde» (3). Over eerstge noemde bereikten ons zeer omstandige bijzonderheden (4).

(1) A.R.B., Acquits co., nr. 1.632

(2) A.L.E. VERHEYDEN, Martyrologe bruxellois, blz. 67-70.

(3) K.B.B., ms. 14.896-98, fo 208 v°-209.

(4) A.R. .B., Office fiscal du Brabant, nr. 546.

57

Pastoor van de kerk te Beerthe, — 20 km van de hoofdstad gelegen, — trad hij in een gevaarlijke aktualiteit door zijn provokerende houding in bewuste plattelandsgemeente. Getuigen, opgeroepen tijdens het proces te Brussel, openbaarden dat loos Houwaert reeds sedert 1549 de nieuwe leer verkondigde niet alleen in het dorp, — binnen en buiten de kerk, — maar ook optrad ver buiten de lokaliteit. Hij behoorde trouwens tot een Brusselse familie die zeer in aanzien was en deel uitmaakte van de eerste Calvinistische kern in de hoofdstad (1).

Er kwam tevens aan het licht dat “sommighe persoenen in 't jaer XVC propoesten ende communicatie gehouden hebben metten voirschr. verweerdere van ende aengaende de werdighe misterie van 't heylich sacrament des autuers oft der gesconsacreerde hostiën die de priestere in d'officie van den missen offerende is, mitsgaders oyck die den kersten ende gelovige mensschen gaende ten heylighen sacramente wordt ghecommuniceert, achtervolgende d'institutie ende ordonnancie van onsen heylichen kersten gheloeve».

Dit voortleven van het Lutheranisme in de Brusselse periferie beklemtoont de grotere mogelijkheden van het protestantisme in het landelijk gedeelte. Het gaat hier inderdaad om samenkomsten door iedere dorpeling bekend en die slechts de Brusselse overheid ten gehore komen op het ogenblik dat Joos Hoewaerts bepaald de grenzen overschrijdt van het aanneembare. Op Paasdach 1550, na de vespers, nodigde hij de parochianen uit om «tzijnen huysse te bancqueteren ende te eten een paeschey».

Sommigen onder diegenen die op de invitatie waren ingegaan deden na een tijd opmerken dat het te feestelijk toeging voor een Paasdag en dat ze dan ook maar liefst afscheid namen. Dit lokte vanwege Joos Hoewaerts volgende reactie uit: «Ghy hebt

een uwelken oft broijken ontfanghen gemaect van terwebloeme ende dat van den besten oft edelsten die u de priester op de tonghe heeft gegeven ende heeft u wijn te drincken gegeven. Meynde ghy dat God in die hostie is, het en is maer broot«.

De protesterenden verlieten hierop de pastorie «ende onderwegen zijnde, hebben een cruys gemaect, seggende: «Jhesus, Jhesus, wat seeght die man. Hij soude ons al bedorven ende luyters maecken«. loos Hoewaerts hield het niet bij deze enige gelegenheid om de Beerthenaren nieuwe opvattingen bij te brengen. Hij ging de volgende dagen nog een krasser taal voeren. Zijn opvatting over het hiernamaals drukte hij als volgt uit: «Als een mensch

(1) Jehan Baptista Houwaert maakte deel uit van het Calvinistisch college te Brussel in de periode 1578-1585. Hij bevond zich dan ook onder de onderhandelaren met Alexander Farnese (IBIDEM nr. 746).

58

doot was, dat min van hem dan van een peert, vercken oft andere beeste, allegerende bij forme van derisiën voer redenen, dat van een vercken gedenckenisse was zoe langhe als de pensen duerden, maer van een mensche nyet. Als een mensche doot was, dat al doot was ende dat nae dit leven gheen leven, purgar toire, hebben, noch gedinckenisse en was. Hij spaarde al evenmin zijn toehoorders toen hij over de biecht het volgende verklaarde. «Dat hij van den sacramente van den biechte oyck gheen werck en maecte, vuegende dat hem verdrote duerende de voirsr. biechte zoe langhe te liggen op zijn knyen«.

Een tussenkomst van de kerkelijke overheid leverde aanvankelijk weinig op: de excommunicatie «van d'office fiscaal van Cameryck, residerende te Bruessele» scheen op Houwaerts geen vat te hebben en werd, volgens de Beerthenaren, uitgevaardigd «sonder dat hij de voirsr. gheestelycke censure heeft willen obediëren ende corrigeren zijn oneerlyck leven».

De kerkelijke veroordeling had niettemin gevolgen, want kort daarop greep de wereldlijke overheid in. Joos Houwaerts werd in het voorjaar van 1551 gearresteerd en een jaar later ter dood veroordeeld met verbeurdverklaring der goederen.

De confiscatie van zijn bezittingen gaf daarenboven aanleiding tot een vérdragende procedure. De deurwaarders van de Raad van Brabant kregen op 31 Augustus 1552 de opdracht ter plaatse na te gaan: «de lasten uuytgaende te weten ten eynde dat deselve wordden geëxprimeert in 't selve vercoopen ende dat men oyck weten oft yemandt eenighe actie oft recht totten selven goeden wilt pretenderen ».

Hun opsporingen in dit verband dienen gepresteerd: «in onsen stadt van Brussele oft daaromtrent ende tot Beerthe«. Hun opdracht bevatte in fine nog: «Ende opdat nyemandt hieraff ignorancie en pretendere ende een iegelyck van schaden weechten moge, soe willen wij dat ghy de copie auctentyck van desen sleet ende affigeert oft doet slaen ende affigeren op de kerckdeuren Van der kercken ende prochiën binnen de voirsr. plaetsen daaronder de voirsr. goeden gelegen zijn ende alle andere plaetsen dair des van noode wesen sal«.

De opzoekingen gebeurden onder de leiding van Jan Bascheler, die reeds op 7 september 1552 »op ter puyen vander stadthuys in presentie van den luytenant amman derselver stadt ende van diversche ommestaenderen lecture gedaen... dat alle dleghene die enich recht, actie oft toesegegen souden willen preten-

59

deren... hen souden comen ende compareren... op den vyfsten dach van octobri...». Vier dagen later deed hij dezelfde afkondiging «in de prochiekercke van Beerthe aldaer na der hoochmisse den volcke meest vergadert wesende».

Alhoewel het dokument betreffende de aangeslagen bezittingen niet teruggevonden werd, bewijst het aantal van de aanspraakmakers die gevolg gaven aan de afkondiging van Jan Bascheler dat Joes Houwaerts een rijk man was wiens bezittingen zowel in het Brusselse als daarbuiten aangetroffen werden (1).

Werd de Lutherse kring zwaar beproefd in de jaren 1552-1553, dit bleek niet het geval met de Vilvoordse doopsgezinde broederschap, alhoewel elders in Vlaanderen en Brabant bewuste jaren de jacht op de «gevaarlijken bij uitstek» bijzonder woedde.

De doopsgezinden te Vilvoorde kregen de eiding van Govert Jaspersz. Deze Zeeuw verbleef sedert 1560 te Antwerpen en had als werkterrein gekregen het gebied Mechelen—VilvoordeBrussel. Hij deed het zo behendig en voorzichtig dat hij jaren onopgemerkt zijn opdracht kon vervullen. Toen de rechters (Jaspersz werd in 1567 gearresteerd) hem vroegen waarom hij nooit in het openbaar was opgetreden, kregen ze als antwoord «sincte Pauwels heeft ooick op zolders gepredict». Hij weigerde halsstarig gegevens te verstrekken over de structurering van de broederschap en wilde evenmin namen van geloofsgenoten noemen. Wel weidde hij uit over de doopsgezinde eredienst. Zo gaf hij zijn rechters een nauwkeurige beschrijving van de doopsbediening, wat laat veronderstellen dat Jaspersz de bejaarddoop heeft kunnen verlenen bij ontstentenis van het bezoek van een oudtse, de enige die volgens de gangbare regels een dergelijke daad stellen mocht (2).

De agressiviteit van de Calvinistische boodschap bleek alras

(1) Rekeningen werden gedeponereerd door: Jan van Werckelghem, Augustijn de Wintere, Peeter Steppe, Gielys Vaenkens, Meden van der Roest, Alexander Thiebaut, Jan de Mey, Baelten Seghers, Pieter Staelpaert, Reynier van de Velde, Philips Dierkyns, Jan Coken, Cornelis den Beert, Kathlijne van Blerbeke, Gielis Vaensters, Joes van Braekel, Fransen Poleert, Yde Smoelders (weduwe Reyniers van Hasendonck), Joes Steewens, Pieter van Leefdaelen, Willem den Beert, weduwe Dankaerts, weduwe in den waelck, weduwe van der Goten, Joes Zeghers, Gyllys DieI, Claes Stercke, Steven van Brakel, Peeter Gillot, Sybrecht van de Berlecan, Gielis Dassonville, Hendrick van der Gothen, Agneese Jacops, Claes Stampioen, Jan Mechelman.

(2) A.R.B., R.B., nr. 46, f° 124-126. — T.J. VAN BRACHT, o.c., dl. II, f° 200.

60

een afdoend middel om in een minimum van tijd in de volle actualiteit te komen, waardoor de propaganda op haar beurt gemakkelijker kon gevoerd worden. De overheid greep kordaat in.

Gilles Verdickt, 24 jaar oud en leider van de plaatselijke gemeente, werd in 1558 gearresteerd. Hij kreeg zijn broer Anthonis, diaken, in de Antwerpse gemeente, op bezoek in de gevangenis. **Anthonis Verdickt** werd ter plaatse gearresteerd en zou voortaan het lot delen van zijn broer (zij stierven beiden de marteldood op 12 januari 1559) (1).

Nog datzelfde jaar werd **Baudewijn de Watnies** onthoofd: deze geboren Doornikenaar was geruime tijd actief in de predikaties in de omgeving van Brussel en Vilvoorde (2).

De predikaties brachten de Vilvoordse en Brusselse Calvinisten bijeen in de woeste vlakten langsheen de Willebroekse vaart (1550-1561). Dit bleek uit het verslag van Josse de Bracle, bijgestaan door Jehan de la Rea, over de troebelen in het Brusselse tijdens het Wonderjaar (1566).

Als vlijtig commissaris van de hertog van Alva was het Josse de Bracle vóór alles te doen om de eigenlijke verantwoordelijken voor de Calvinistische initiatieven op te sporen. Zijn pogingen liepen spaak, ook toen hij informeerde over degenen die ganse groepen Vilvoordenaars naar de hagepreken hadden geloodst. Het enige wat hij vernam was nog dat de openluchtpredikingen niet de enige samscholingen waren, maar dat naast de predikingen hier en daar langs de vaartoevers er ook kleinere bijeenkomsten georganiseerd werden op de schepen (3).

Het succes van de hagepreken was doorgedrongen tot in de kring van prins Willem van Oranje (4). Diens secretaris, Gilles le Clercq, meldde het opgetogen aan de Antwerpse Calvinisten. Jammer genoeg kwam het feit aldus aan de oren van Gilles Joly, die van de verklikking zijn beroep gemaakt had en geen ogen-

(1) A.R.B., C.C., nr. 12.709, f° 130 vo, 131 v°, 152 v° - 154, 157. — HAEMSTEDÉ, o.c., blz. 228 a. — DE WESENBEKE, blz. 78. — RAHLENBECK, Protestants de Bruxelles, blz. 36-37 — HOOG, blz. 108, 109, 127, 163, 169. — HENNE EN WOUTERS, Histoire de Bruxelles, dl. I, blz 391. — KIST EN ROYAARDS, Archief voor kerkelijke geschiedenis, dl. VI, blz 67-68.

(2) A.R.B., C.C., nr. 12.709, fe 131, 154 vo, 157.

(3) A.R.B., R.B., nr. 14, f° 40-47.

We lezen in de Vraye narration et apologie des choses passées au Pays-Bas, touchant le Fait de la Religion Reformée audit Pays daaromtrent: La mutlitude des eens qui journallement se sont adjoints à ceste doctrine, a esté si grande, qu'il n'y avoit plus nulles chambres secrètes ne maisons, qui les eussent peu contenir» (Bewuste publicatie is waarschijnlijk van de hand van Marnix van Sint-Aldegonde).

61

blik aarzelde om de inlichtingen door te geven aan de Geheime Raad (1).

De grote figuur op de hagepreken alhier was **Herman Moded**. Deze vurige speker bewerkte vóór 1566 in het bijzonder het Brabantse en aarzelde niet zelfs grote risico's te nemen. Hij durfde het inderdaad aan zowel te Vilvoorde als te Brussel de geloofsgenoten op te zoeken binnen de stadswallen en dit op een ogenblik dat op hem een banvonniss rustte uitgevaardigd door het Antwerps magistraat (2).

De Vilvoordse Calvinistische gemeente werd van 1560 tot 1566 geleid door Willem de Smet. Deze was geboren te Tervuren, doch sedert jaren als kleermaker te Vilvoorde gevestigd. Zeer bedrijvig leerverspreider was hij weldra de contactman geworden met de Brusselse Calvinisten. Hij was een van degenen die, wanneer de hagepreken ergens in de Brusselse beemden plaatsgrepen, er voor zorgde dat ganse groepen stadsgenoten deel konden nemen aan de massapredikaties. Hij voelde zich ook meegesleept door de geweldspsychose van de beeldstormers. Hij werd een eerste maal betrappt in een kerk te Asse, maar kon zich nog vrijpraten. Zijn broer werd kort daarop voor een soortgelijk vergrijp te Leuven gearresteerd en terechtgesteld. *Willem de Smet* zou echter niet lang meer op vrije voeten lopen. Hij werd inderdaad een tweede maal opgepikt — *ingevolge een verklikking van zijn broer?* — en deze maal ontkwam hij de ontvoering niet. Te Vilvoorde werd *Mathieu de Smet* terechtgesteld, eens te meer op grond van beeldstormerij (3). Het is evenwel tot op heden niet uitgemaakt of hij al dan niet verwant was met de vorige twee.

Het Calvinisme drong eveneens door tot de kring van de Vilvoordse rederijders (4). De kamer «de Goublomme» stond hoog aangeschreven bij de bevolking, niet alleen wegens opzienwekkende toneelprestaties, doch al evenzeer wegens haar onafhankelijke houding tegenover Kerk en Staat. Vilvoorde kende dank zij zijn doordrijvingsvermogen memorabele momenten

(1) IBIDEM, nr. 2. (26 juli 1567). — Chronycke van Antwerpen, blz. 73: «In dese weke heeft men op diversche plaetsen buyten gepreekt, als buyten Brussel».

(2) A.R.B.. R.B., nr. 1 f° 12-12 vo.

(3) IBIDEM, nr 46, fa 115-117. — DE COUSSEMAKER, o.c., dl. II, blz. 157.

(4) J.J. MAK, De Nederlandse literatuurgeschiedenis sedert 1945 (de zestiende eeuw), in Spiegel der Letteren I (1957), 2, blz. 147-148: de auteur beklemtoont hier de Reformatorische prestaties van een aantal rederijders. Het blijkt ondertussen een open vraag in welke mate de Vilvoordse rederijders gereageerd hebben op het Hervormingsgezinde rederijdersfeest te Brussel in 1580 (of 1581).

62

toen op 2 juni 1560 een toneelwedstrijd tussen 8 rederijderskamers ingezet werd die de bevolking gedurende 12 dagen ononderbroken in spanning hield. De «Nieuwe Chronycke van Brabant» (blz 480a) vertolkte de globale impressie als volgt: «Ende in hondert jaren en was sulcke ghenoechte bij den rethosyners onder malcanderen als daer dach ende nacht was; en was noyt desgelycx in Vilvoorden gesien».

Het jaar nadien namen de Vilvoordse rederijders deel aan het *Landjuweel te Antwerpen* (24 Augustus 1561). Hier was het dat ze voor het eerst ernstig ter verantwoording werden geroepen door de wereldlijke overheid.

Er werden 24 motieven ter goedkeuring voorgelegd aan de landvoogdes, waaruit deze de volgende 3 opgaven koos:

-Weder experiëntie oft geleertheit meer wijsheit bybrengt?- «Hetwelck den mensch meest verweet tot consten?» «Waerom een rijk gierich mensch meer rijkdom begeert?»(1)

De Vilvoordse kamer behandelde het tweede onderwerp. De voorgedragen teksten verraadden al dadelijk een sterk individualisme, reeds aanwezig in het thema-antwoord: «natuerlyck verstand door des gheest inspiracie». Het eigenlijk betoog ging de weg op van een scherpe kritiek op het staatsbeleid dat zich te veel toelagde op de censuur van de culturele activiteiten in het algemeen en van de prestaties van de rederijders in het bijzonder (2).

De Vilvoordse rederijders werden voorlopig nog met rust gelaten ondanks de klare bepaling van hun levensbeschouwelijke gedragslijn. Dit was echter niet meer het geval toen ze in 1565 te Brussel een spel opvoerden dat op zijn minst als Reformatorisch georiënteerd bestempeld mag worden. De overheid legde beslag op de acteursrollen en stelde een uitgebreid onderzoek in. Zij nam vooral het sarcasme niet waarmede de spelers hun pijlen hadden afgeschoten op de r.k. clerus (3) en al evenmin het succes bij het publiek geoost met een rake voorstelling van de priesterge dragingen.

(1) EDW. VAN EVEN, Het Landjuweel van Antwerpen in 1561, blz. 62. Twee maanden later was «de Goublomme te Brussel vertegenwoordigd bij de plechtige opening van de Willebroeksevaart (HENNE en WAUTERS, o.c., dl. I, blz. 393).

(2) L.P. GACHARD, Correspondance de Marguerite de Parme avec Philippe II, dl. II, blz. 138.

(3) W. VAN EEGHEM, Het Brusselse Rederijkersfeest (1565), blz. 77-78.
63

De gerechtelijke uitspraken zijn niet bewaard gebleven. Toch blijft het ondertussen een teken aan de wand, dat na 1565 «de Goublomme» tot tweederangsprestaties is afgezakt.

VERRUIMING VAN HET REFORMATORISCH VERZET

Het anticlericalisme kende reeds vóór 1550 een ongehoorde uitbreiding. Francisco de Enzinas schreef hierover (1543): «De ce temps IS les moyens et autres menuz prestres commencèrent estre fort hayz à Bruxelles, combien qu' auparavant ils ne fussent guère aymez, mais dès lors quand ils venoyent deurander l'aumosne aux maisons des bourgeois, on leur disoit pour toute aumosne, qu'il n'y avoit personne qui leur donnast, lequel ilz ne fussent prestz par leurs calomnies de faire mourir en récompense» (1). Ook te Vilvoorde was het gemakkelijker leven van de geestelijkheid een aanstoot voor de bevolking steeds bedreigd door hongersnood (2).

Binnen de stadswallen bleef het ondertussen gewaagd grote bijeenkomsten op touw te zetten en gaf men de voorkeur aan vergadering «onder 't hout oft in 't bosche heymelyck» (3). De overheid spande zich inderdaad in om iedere agitatievorm te verijdelen in de stad om ten minste vrijuit te kunnen gaan telkens van hogerhand hinderlijke vragen werden gesteld qua hun optreden tegenover de Reformatorische activiteiten. Wat buiten de stadsmuren gebeurde moest haar in principe ook interesseren, maar werd verondersteld minder rechtstreeks de verantwoordelijkheid te engageren. De hagepreken trachtte men in te dijken door herhaaldelijk stadsverordeningen uit te vaardigen waarbij de stadsbewoners met zware straffen werden bedreigd indien ze er toch heentrokken(4).

Gans anders werd het probleem gesteld, toen vernomen werd dat de Calvinisten bij de openbare samenkomsten in de beemden groepen gewapende lui hadden betrokken om een gebeurlijke overval te kunnen afslaan. Margareta van Parma: hiervan op de hoogte gebracht, gaf onmiddellijk bevel een te Mechelen aangelegde wapenvoorraad naar de hoofdstad over te brengen. Een anoniem gebleven schrijven van Brusselse poorters be-

(1) CH. AL. CAMPAN, o.c., dl. I blz. 353.

(2) ARCHIEF O.L.V. GASTHUIS VILVOORDE, Verzamelde nota's blz. 81: hier komen voorbeelden van «pitancien» voor uit de jaren 1480, 1567 en 1573.

(3) R. VAN ROOSBROECK, Kroniek van Godevaert van Haecht, dl. I, blz. 106

(4) A.R.B., R.B., nr. 1, f° 8

vestigde dit initiatief, doch beweerde dat de versterking niet uitsluitend bestemd was om de streek Brussel—Vilvoorde onder nauwer toezicht te stellen, maar evenzeer diende om de teugels strakker te houden binnen de stadsmuren (1).

Bewuste maatregel had voor gevolg dat het aantal kleinere samenkomsten in de stad gevoelig daalde. De predikanten resideerden wel in de stad, doch waagden zich steeds minder op te treden te midden van groepen geloofsgenoten in deze of gene woning. Vilvoorde bleef hierop nog een tijd een uitzondering maken, dank zij nauwgezette

voorzorgsmaatregelen (2).

Wat de hagepreken betrof, deze konden verder ondernomen worden. Er deed zich zelfs geen enkel geval van gerechtelijk ingrijpen voor. Dit bracht met zich dat het contact tussen de leiders en hun volgelingen niet onderbroken werd en dat gelijk welk initiatief op algemeen vlak kon aangevat worden.

De bijval van het Calvinisme werd voor de buitenstaanders niet alleen vertolkt door het al maar aanzwellend aantal volgelingen, doch evenzeer door het doordringen tot alle sociale lagen. Niets bezittenden zijn voortaan één met de meer begunstigden onder de bevolking. Zo moet de toetreding van de Heer van Koningslo tot het Calvinisme groot opzien gewekt hebben bij de Vilvoordenaars en niet in het minst bij de overheid.

Meer dan ooit moet daarenboven bij het benaderen van de Beeldenstorm aandacht geschonken worden aan de nauwe samenwerking tussen de Calvinisten uit de streek Antwerpen—Mechelen en die van het gebied Brussel—Vilvoorde. Het bindteken werd gezet door de predikant Jan Rudsemelis. Deze Calvinist kreeg zijn opleiding te Genève en heeft bij zijn terugkeer in de Nederlanden als arbeidsveld eerst het Gentse, vervolgens de streek Antwerpen—Brussel toegewezen gekregen (3).

(1) IBIDEM, nr. 39, P 377-378 v° (13 Augustus 1566).

(2) STRADA, De bello belgico.

(3) A.R.B., R.B., nr. 6, f° 155. Hij werd te Brussel verbrand op 22 mei 1568 A L.E.VEHHEYDEN, Le martyrologe bruxellois, blz. 81.

65

REVOLUTIONAIRE EXPRESSIE VAN HET VERZET: DE BEELDENSTORM (1566)

De vernielingsvlaag die gedurende het Wonderjaar (1566) als onvoorbereide explosie (1) over kerken en kloosters neerkwam vertrok uit de Westhoek in de richting van Gent en Antwerpen, maar bereikte nooit onze stad. Het reeds gewraakte gemis aan archivalia maakt het onmogelijk een duidelijk inzicht te verwerven inzake de reactie van de bevolking op de gewelddadigheid.

Ook niet-officiële bescheiden maken geen gewag van typische voorvallen te Vilvoorde. De Lutheranen en de Mennisten hebben zich voorzeker teruggetrokken in een gewilde neutraliteit. Beslist is dit het geval geweest met laatstgenoemden: de Antwerpse broederschap heeft dit standpunt schriftelijk bekendgemaakt bij den gouverneur van de stad, Willem van Oranje, en verklaarde uitdrukkelijk dat zij niet deelnamen aan agressieve betogingen om de reeds zo bedreigde orde niet verder aan te tasten (2). Deze uitspraak, geformuleerd enkele weken vóór de Beeldenstorm, werd door doopsgezinde leiders nogmaals herhaald na de kerkvernieling. Zij noemden bij deze gelegenheid de Calvinisten: «oproerige menschén, wraeckzo uckers» (3).

Normaliter moet te Vilvoorde een Calvinistische druk geheerst hebben die én de kerkelijke én de wereldlijke instanties tot voorzichtigheid heeft aangezet. Jan de Pottre beschreef de spanning als volgt: «Men en dede gheenen dienst meer met datter om de quaede roepen dier aller neer quamen van de kercke, die van de boeven al geschent waeren ende al datter inne was in stucken ghebroeken, als in Brabant, Antwerpen en de Berghen-op-Soom ende Breda, te Mechelen ende elders» (4).

Vilvoorde moet bepaald onder de indruk gekomen zijn van de geweldplegingen in het

nabije Mechelen. Het magistraat kreeg bovendien

(1) «Vraye naration et apologie zag de zaken als volgt: «Car d'en vouloir charger les ministres, anciens ou consisitoires de Eglises ou assemblees, de ceus qui suyvent la Religion réformée, seroit fait par trop impudemment, attendu que l'on n'a jamais sceu tirer ceste confession de ceux que pour ce fait l'on a exécutez á mort, quelques tourments ou géhennes qu'on leur alt donné».

M. Dierickx deelde deze visie niet en verwierp de mogelijkheid yan een «spontane uiting van de volkswoede» en bleef geloven in «de driestheid van de protestanten». Zijn betoog leunt evenwel uitsluitend aan bij de r.k. historie (M. DIERICKX, Beeldenstorm in de Nederlanden in 1566, In Streven, jg XIX, dl. II, nr. 11-12).

(2) De Navorscher, dl. XII (1882), blz. 336-369.

(3) A.L.E. VERHEYDEN, Ges. Doopsg. in de zuidelijke Nederlanden, blz. 106.

(4) I. DE POTTRE, Dagboek (1549-1620), blz. 106. — Over de toestand te Brussel leze men: «Corte Historie van de rebellie ende beeldstormerije van Brussel ofte herstellinghe van 't gheloof, begonst in 't jaer 1566 ende volleijnt in 't jaer 1585 (A.R.B., ms. divers, nr. 3.337).

66

met de bevolking af te rekenen ingevolge de plotse hoge graanprijzen, dit ondanks een overvloedige oogst. Jan de Pottre verklaarde deze anomalie door het feit dat «de krijgsknechten overal liepen op de dorpen» (1).

De Vilvoordse overheid verscherpte het toezicht op de waakzaamheid van de burgerwachten bij de poorten. Jan Huysman «den jonghen stadtknape» werd belast de poorters van dienst persoonlijk te herinneren aan hun wachtbeurt. Sebastiaen Verbesselt over wie Huysmans vóór 't schepencollege verklaarde «dat hij den verweerdere in persoon behoirlijk weten .gedaen heeft van zijn tweede waecke en nochtans is gebleven defaillant» werd tot het betalen van 3 carolusgulden en de gerechtskosten veroordeeld, krachtens de stadsverordening van 28 december 1566 (2).

Vilvoorde ontsnapte ternauwernood aan de beekstormerij. Op 15 Augustus 1566, — en niet 1567 zoals J. Nauwelaers verkeerd het feit situeerde (3), — daagden een 300-tal Calvinisten voor de stadsmuren op. Bewuste groep had 's morgens deel genomen aan een hagepreek te Zemst, waar besloten werd een tocht te ondernemen naar Vilvoorde om er de invrijheidstelling af te dwingen van enkele geloofsgenoten die op het kasteel gevangen gehouden werden. Het opzet werd ten uitvoer gebracht onder de leiding van Gielis Smout, alias Neuêe, en Jaspas Suis, vermoedelijk bijgestaan door Vrancken de Schoenmakere en de schermmeester Gedeon.

Waarschijnlijk bestond de meerderheid van de groep uit Vilvoordenaars, die de hagepreek in de buurt van de stad hadden bijgewoond. Gielis Smout, — op 9 november 1566 te Mechelen gearresteerd, — diende zwaar gefolterd te worden vooraleer tot volgende bekentenissen over te gaan: «Dick gevraecht zijnde van het lossen van den gevanghenen tot Vilvoirden, bekent daerby geweest te hebben met een Jaspas Suis met hemlieden noch veele ander die hij niet en kent. Gevraecht van Vrancken den schoenmakere oft hy oick aldaer geweest es, seet tselve nyet zekerlycken te weten, zoe hij oick en doet van meestere Gedeon, schermmeester alhier».

Het luid geroep bij de stadsmuren stichtte paniek in de stad. Het magistraat stond er besluiteloos bij, daar het feitelijk voor strafrechtelijke zaken niet bevoegd was en derhalve op eigen

(1) IBIDEM, blz. 23.

(2) A.R.B., Greffes scabinaux, arr. Bruxelles, nr. 8.029, f° 56 (beslissing van 27 januari 1567).

(3) J. NAUWELAERS, o.c., dl. 1, blz. 95-96.

67

initiatief geen uitspraak mocht doen over de gebeurlijke vrijlating van een predikant en van Gedeon van Halewijn, een poorter van Deynze, die beschuldigd werd deel genomen te hebben aan de «kleine veldslag» te Austruweel (1).

De belegeraars namen echter geen vrede met het achterwege blijven van een beslissing en dreigden de stad binnen te dringen en er brand te stichten, zo niet onmiddellijk overgegaan werd tot de vrijlating van hun geloofsgenoten. Het magistraat zwichtte voor deze gevaarlijke taal en liet de kasteelpoort openstellen voor de gevangen Calvinisten. De belegeraars hielden woord: eens hun geloofsgenoten vrijgesteld, ging ieder zijn eigen weg (2).

Dat ook onmiddellijk nadien niet werd ingegrepen kan verklaard worden door de weifelende houding van Margareta van Parma (3), die zich pas op 4 december 1566 tot alle «slechte» stederirwendde met verzoek de uitoefening van de nieuwe religie in de mate van het mogelijke te beletten. Een dergelijk optreden kan het Vilvoords magistraat maar weinig aangezet hebben om de Calvinistische drukkingsgroep binnen eigen muren te trotseren.

Vooraf dan omdat er geweten was, dat het verzoek van de Raad van State om de godsdienstkwesitie voor te brengen bij de Staten-Generaal door de landvoogdes afgewezen werd en deze slechts bereid gevonden werd om het probleem te laten behandelen op een zitting van de Raad van Brabant (19 november 1566 (4)).

De stadsoverheid kreeg nog meer de overtuiging dat er niet zo dadelijk radikaal diende opgetreden, toen ze vernam wat er gebeurde met J. Boots, leider van de Mechelse Calvinisten, met de koopman Fl. van Steenvelt en de advocaat de Grootte, die maanden op het Vilvoords kasteel gevangen werden gehouden. Het drietal werd op bevel van de landvoogdes (27 mei 1567) naar Rupelmonde overgebracht, zgz. om te Vilvoorde plaats te ruimen voor andere gevangenen. Een lid van de Raad van Brabant slaagde er niettemin in de drie Mechelaars, — weliswaar buiten het medeweten van de goevernante!, — op vrije voeten te stellen onder voorwaarde nochtans van «sub pena convicti» naar het Rupelmondse kasteel terug te keren! (5).

(1) AAS., AB., nr 72, f° 9.

(2) E. VAN AUTENBOER, a.w., blz. 659, 667.

(3) ARS., A.S., nr. 3, f° 293-294.

(4) IBIDEM, nr. 1, P 19-20. (5) IDEM, Een ketterproces te Mechelen, Ian Boots, alias Lepelaar, blz. 17-18.

68

Wonder mag het bijgevolg wel heten dat in dergelijke voorwaarden de stad zijn eigen momenten van geweldsuitbarstingen niet heeft gekend. Misschien ligt de oorzaak van een neutrale houding van de kant der Hervormden te zoeken in de aanwezigheid van het plaatselijk garnizoen en na 1567 van de installatie door Alva van 10 vendelen (± 2500 manschappen) te Brussel (1).

Zo beschouwd wordt het normaal dat door de Raad van Beroerte geen enkele dagingslijst tegen Vilvoordenaars werd uitgevaardigd met uitzondering nochtans van het oproepen van enkele grootgrondbezitters in en om Vilvoorde. Tot deze laatste categorie behoorden: Gilles de Baenderyen en meester Jhan Betz te Kampenhout, Charles Boisot en Fonseca te Erps, Henri de la Gruese te Diegem, Gerard van de Aa

met bezittingen te Hou-tem, Elewijt, Perk en Mechelen, Philippe van der Meren te Zaventem en Maximiliaan Transsilvany te Raamdonk, Antheunis Misselman en Charles Trello te Vilvoorde (2).

Iemand die volledig uit de toon was gevallen bij de Vilvoordse overheid was Adriaan van Coninxloo: deze ging resoluut over tot het Calvinisme en nam zelfs actief deel aan de Reformatorische leerverspreiding. Geen wonder dan ook dat hij de komst van Alva niet heeft afge wacht om naar het buitenland te trekken: hij vestigde zich met zijn familie te Keulen (3).

(1) G. BONHOMME, *Le duc d'Albe et l'expédition orangiste de 1568*, blz. 287: het garnizoen stond onder het bevel van Julien Romero.

(2) IBIDEM, nr. 3, f° 99-99 v°; nr. 17, f° 56 v° - 57, 120; nr 20 los stuk; nr 166, f° 34-35; nr. 167, los stuk d.d. 20 juni 1573; nr. 186, los stuk d.d. 24 maart 1572. Het overmaken van de lijst van de verbannen en van het overzicht der geconfisceerde goederen liep aanzienlijke vertraging op. Alva richtte zich tot de Rekenkamer van Vilvoorde (21 juni 1569) voor de dringende toezending van beide bescheiden (A.R.B., EB., nr. 2 f° 100).

Vermoedelijk lag de vertraging in het feit dat de gepreposeerden voor bewuste taak op lokaal vlak over hun werk niet heen konden zien. Willem van Pamel, commissaris te Mechelen, verzocht Alva hem te ontlasten van een deel der processen: hij verklaarde (17 juli 1569) er te veel te hebben en stelde voor een deel ervan over te maken aan het plaatselijk magistraat (IBIDEM. nr. 2, f° 96-97 v°).

(3) Zijn zoon werd poorter van Amsterdam als «Huybrecht van Conincscloo van Coelen, silversmit », op 13 april 1605. Een jaar later, op 28 oktober, trouwt hij in de gereformeerde gemeente «Huybrecht van Konincscloo van Keullen goldsmit, oud 29 jaren, woonende tans in de Keijserstraete, hem opleggende de geboden in den Haege mede te laeten geen... ter eere, ende Tjetge Doekesdr. van Eemden, oud 25 Jaren, woonende 2 1/2 ans op de Cingel bij de Blau Brugghe, ter andere zijde» (J. BRIELS, *Zuidnederlandse goud- en zilversmeden In Noord- Nederland omstreeks 1576-1625*, In *Bijdragen tot de Geschiedenis van het aloude hertogdom Brabant*, 1971, aflevering 1-2, blz. 108).

VILVOORDE ONDER ALVA'S BEWIND (1567-1573)

De repressiepolitiek van de hertog van Alva veranderde fundamenteel de gangbare gerechtsprocedure. De door Alva opgerichte Raad van Beroerte, — in de volksmond Bloedraad genoemd, — ontnam én aan de stedelijke én aan de provinciale instanties het gezag om in rechte te treden wanneer het ging om «criminele processen». De commissarissen en de ontvangers van de verbeurdverklarde goederen die door de raad werden uitgezonden traden op in functie van de te Brussel ontvangen bevelen en hoefden zich niet te bekommeren om de onafwendbare reacties van de plaatselijke overheden.

De draagkracht van de nieuwe opvatting nam evenwel af naar mate men zich verwijderde van de hoofdstad. Zo werden de voorschriften o.a. in West-Vlaanderen en Groningen allesbehalve naar de letter uitgevoerd. Hoe meer men de residentie van de Raad van Beroerte (deze zetelde het meest te Brussel) nadert, des te nauwgezetter werden de diktaten van Alva en van zijn directe medewerkers in de raad toegepast.

Te Vilvoorde werd de informatieopdracht over de gebeurtenissen vóór en tijdens de Beeldenstorm waargenomen door Lucas de Schoonvelde (gewezen eerste schepen te Gent), bijgestaan door de commissarissen losse de Brede en Jehan de la Rea (1).

De traditie belangrijke gevangenen van Brussel naar het kasteel over te hevelen werd voortgezet. Dit verklaart de aanwezigheid in de stad van Mestlach, secretaris van de Raad van Beroerte, en van del Rio, de berucht geworden ondervoorzitter van dito raad (2).

Het verschijnen van de hoofdbedieneren van de repressiemachine en het defileren van overbekende gearresteerde perso-

(1) IBIDEM, nr. 1, f° 293: het betreft hier een door genoemd trio ingediende onkostenrekening voor hun optreden te Vilvoorde tot 30 september 1568.

(2) IBIDEM, nr. 14, f° 211, 290, 291.

naliteiten, — o.a. *Van Straelen*, burgemeester van Antwerpen, die in 1561 zo vriendelijk de stoet van de «Goudbloem» had opgewacht bij de stadspoort, — hebben een diepe indruk nagelaten bij de Vilvoordenaars.

Dezen werden daarenboven de directe getuigen van het angstaanjagend tempo waarmee de terechtstellingen mekaar opvolgden. Zij waren bij de eersten om de typische gedragingen van de Raad van Beroerte op te vangen. Degenen die te goeder trouw gehoor verleenden aan de dagingslijsten en naar Brussel trokken om zich te verdedigen tegen de uitgebrachte beschuldigingen kregen zelfs de tijd niet om het essentiële van hun pleidooi voor te dragen: zij werden gewoon in groepjes van 5 à 10 buiten de stad gevoerd om er onthoofd of gehangen te worden.

De meeste groepsexecuties geschieden in het Zoniënwoud, te Koekelberg «buiten de Vlaamsche porte», op de «Harenheyde» en in de onmiddellijke buurt van Vilvoorde. De slachtoffers werden schier allen als beeldenstormers betiteld, wat vermoedelijk

niet overeenstemde met de werkelijkheid. De spoed waarmede men van arrestatie tot terechtstelling is overgegaan sluit de mogelijkheid uit dat de Raad van Beroerte zorgvuldig zou uitgemaakt hebben of het om beeldstormerij of gewone geloofsafwijking ging.

Jan de Pottre die het ingrijpen van de Raad op de voet heeft gevolgd was begonnen met de respectieve executies afzonderlijk aan te stippen. Op datum van 24 april gaf hij deze methode plots op en schreef gewoon: «ende noch veel meer die te lanck waer te schrijven» (1). ***De facto werden verscheiden honderden in enkele weken tijd de dood ingezonden.***

De gevolgen van deze handelwijze bleven niet uit. De daginglijsten zetten degenen die erop voorkwamen aan zo vlug mogelijk het land te verlaten. Alva werkte, in het voorjaar 1568, nog een ander plan uit. Hij liet lijsten van verdachten aanleggen, maakte ze over aan de betrokken magistraten met het bevel de strengste geheimhouding te bewaren tot hij teken zou geven tot een nachtelijke overval. Deze kende succes, alhoewel uit verscheidene centra de berichten binnenliepen over het niet naleven van de geheimhouding, zodat menig opgespoorde nog in extremis wist te ontsnappen.

Er heerste, — in de Zuidelijke Nederlanden vooral, — een

(1) 1. DE POTTRE, o.c., blz. 28.

71

paniekstemming. Groot moet deze geweest zijn onder de Vilvoordenaars, die schier dagelijks geconfronteerd werden met groepsexecuties in de onmiddellijke buurt van de stad (1).

De wildste geruchten deden de ronde. Er werd verteld dat de Calvinist Willem de Moor bepaald wist dat de helft van de Brusselse bevolking aangetekend stond op de executielijsten. Hij voegde eraan toe dat sommigen in allerhaast hun bezittingen verkochten en de stad ontvluchtten (2).

Ondertussen werd het kasteel volgepropt met leidende figuren uit de Calvinistische samenleving en met ondertekenaars (waaronder vele staatskatholieken) van het Eedverbond der Edelen.

De bevelhebber, Francisco de Torres, maakte de Raad van Beroerte erop attent, dat het kasteel die toevoer niet kon bijhouden en bovendien dringend gerestaureerd moest worden, wilde men in de onmiddellijke nabijheid niet horen van sensationele ontvluchtelingen.

Vargas, de vertrouwensman van Alva, gaf Vandenberghe, de tesorier-generaal, bevel zonder enig uitstel de nodige fondsen uit te schrijven voor de restauratie- en aanpassingswerken van het kasteel. Vergas legde vooral de nadruk op de slechte staat van de daken en beweerde dat de regen doordrong tot in de kerkers (3).

Francesco de Torres wachtte van zijn kant niet om de rekening binnen te sturen voor de gevangenis-kosten die de talrijke gedetineerden bijbrachten. Hij verzocht om een gedeeltelijke terugbetaling voor

Gabriël de Cambri	1 juli - 9 sept. 1568
Servaes Sanders	1 juli - 9 sept. 1568
Jacques Warou	29 juni - 9 sept. 1568
Franchois Heurblocq	29 juni - 9 sept. 1568
Pierre Cool (huisbewaarder van het Oranjehuis)	29 juni - 9 sept. 1568
Marcques Salaganta	29 juni - 9 sept. 1568

Pierre de Betemcourt 10 aug. - 9 sept. 1568
 Roussin de Benaste, heer van Dobencheur 10 aug. - 9 sept. 1568

(1) A.L.E. VERHEVDEN, Martyrologe bruxellois, blz. 71, voetnoot 1.

(2) A.R.B., R.B., nr. 3, P 298 - v°.

(3) Alva stuurde bovendien een volledige kompagnie Spaanse soldaten. speciaal bestemd voor de bewaking van de gevangenen: zij bezette het kasteel van 2 oktober 1567 tot 18 juni 1568. Zij werd afgelost door de kompagnie Francesco de Torres (A.R.B., Acquits C.C., nr. 1.633. — IDEM. CC., nr. 4796 (a° 15671568), f° 95).

72

Duits huursoldaat 10 aug. - 9 sept. 1568
 Luitenant van Lodewijk van Nassau; in de gevangenis gestorven

Hij vroeg daarenboven de volledige vereffening voor:

Pasquier de la Barre	1 juli - 9 sept. 1568
Alonza de Laloo	1 juli - 9 sept. 1568
Indus Bonnenuict	29 juni - 9 sept. 1568
Bonga (Bunga)	29 juni - 9 sept. 1568
Joos Minne	29 juni - 9 sept. 1568
Fredericq de Bucq	29 juni - 9 sept. 1568
Dame Deschaniere	29 juni - 9 sept. 1568
Matthieu Wattepatte	29 juni - 9 sept. 1568
Jehan Seys (Says)	29 juni - 9 sept. 1568
Jacob Borrekens	29 juni - 9 sept. 1568
Pierre van Grunderberg (1)	29 juni - 11 sept. 1568
Jacques Escuetz(1)	29 juni - 11 sept. 1568
Thomas Fourneau (1)	29 juni - 11 sept. 1568
Thomas Deffentenny (1)	29 juni - 11 sept. 1568
Adriaen Volworden (1)	29 juni - 11 sept. 1568
Thomas, een Luiks edelman	29 juni - 11 sept. 1568

Dit hoge aantal gevangenen, — 26, — verklaart meteen de spoed die Vargas zette achter de restauratie van het kasteel, dat in normale tijd slechts 10 gevangenen in verzekerde bewaring houden kog (2).

Het aantal 26 klopt trouwens niet met de volledige bezetting. Vermoedelijk zijn andere rekeningen verloren gegaan, vermits in de hierboven vermelde periode oa. Van Stralen, Casenbroot met verscheidene Friese edellieden op het kasteel aan een strenge ondervraging onderworpen werden (3). Het is dan ook zeker dat het kasteel een flinke beurt heeft gehad: er werden niet alleen herstellingswerken aan het dak verricht en

(1) Na 11 september 1568 werden deze 5 gevangenen naar Antwerpen teruggestuurd, waar ze oorspronkelijk gearresteerd werden.

(2) A.R.B., R.B., nr.3, f° 314, nr.227, losse stukken

(3) IBIDEM, nr.163, los stuk nr.5 (15 november 1568). Hier worden nog als gevangenen vermeld: Vincent van den Hove, schout van Amersfoort, en Jehan le Josne, uit Antwerpen. Belangrijke gegevens over de ondervragingen van de edelen die naar Vilvoorde gevoerd werden vindt men terug In: POULLET. Correspondence de Granvelle, dl. II, blz. 621-676. — H.A. ENNO VAN GELDER, Correspondence franoaise de Marguerlte d'Autriche, duchesse de Parme, avec Philippe II, dl. II, blz. 329.339.

73

cellen bijgebouwd, maar bovendien werd er geducht gewerkt aan het verstevigen van de muren en de uitdieping van de grachten.

Ondertussen werden de ondervragingen van de gevangenen ononderbroken voortgezet. Antoon van Stralen, Heer van Merksem, gewezen burgemeester van Antwerpen, en zeer in aanzien bij de Vilvoordse rederijders (1), werd zwaar aangepakt. Hij werd derwijze gefolterd, dat, wanneer het doodsvonnis op 23 september 1568 viel, het hem onmogelijk was op te stappen naar de executieplaats; hij werd in een zetel geplaatst en zo voor onthoofding naar de beul gevoerd.

Samen met hem werd diezelfde dag Jan Casembroot, Heer van Backerzeele (raadgever van graaf Egmont) terechtgesteld (2). Beiden hadden ze die dag ruim een jaar cel op het kasteel achter de rug: ze kwamen op het ogenblik dat er sedert mei 1567 de groep, die deel uitmaakte van de troepen van Hendrik van Brederode, opgesloten zat.

Onder hen bevonden zich de Batenburgers, — Ghysbrecht en Theodoor, — die op een ongelukkige wijze in de val gelopen waren: zij waren ingevolge verkeerde winden op de Gelderse kusten terechtgekomen en dadelijk opgepikt samen met Pierre d'Andelot en Philippe van Winghe.

Tot de gearresteerde rebellengroep behoorden nog: Maximiliaan de Blois (alias Cock van Neeringhe), Jean de Blois, alsmede drie Friese edellieden: Willem de Bauwema, Herman de Galama en Suert Beyma. De groep was te Harlingen op 7 mei 1567 aangehouden en zonder verwijl naar het Vilvoords kasteel overgebracht. De reden voor dit snel overbrengen diende gezocht in het feit dat ze allen betrokken waren bij de oprichting van de Confederatie der Edelen en bij het opstellen van het rekest ter verzachting van de repressiepolitiek.

Het lag vermoedelijk in de bedoeling van Margareta van Parma direkt contact met hen te nemen om de juiste draagwijdte van hun initiatieven te kennen ten einde het nodige commentaar te kunnen geven pp het ogenblik dat Madrid om nadere inlichtingen over het opzet zou

(1) E. VERSCHUEREN, *Geschiedenis van Vilvoorde*, blz. 92.

(2) IDEM, ms. divers, nr. 184, f° 1.245. — IDEM, C.C. nr. 111, f° 23°-24; nr. 18.394; f° 26-27; nr. 18.395, f° 50-50v"; nr. 18.396, f° 36-36v°; nr. 18.397, f° 38- 38 vo; nr. 18.398, f° 45-45 f°; nr. 18.399, f° 38; nr. 18.400, f° 38; nr. 18.401, 38-38v°; nr. 8.402, f° 40v° . —

GERARD, o.c., dl. Vnl, blz. 194-199, 242. —

L.P. GACHARD, o.c., dl. IV, blz. 157, 161; dl. V, blz. 284; dl. VI, blz. 139, 326, 336, 437. — IDEM, *Correspondance de Philippe 11*, dl. I, blz. 227, 423, 466, 527, 562, 573, 574, 576, 578, 615, 646; dl. II, blz. 43, 47, 48; 64; 71; 94; dl. IV, blz. 740, 741.

74

verzoeken. De bekomen inlichtingen vulden de gegevens aan verstrekt door de zich sedert 5 juli 1567 op het kasteel bevindende gevangenen: Philippe Triest, Quinten Benoist, Jacob Ylpendam, Loys Carlier, Fremin Peltier, Jan Rumault, Constantin Peltier en Artus de Baudechon (1).

Volgend chronologisch overzicht verstrekt een inzicht op de afloop van de verhoren die plaats grepen op het Vilvoords kasteel:

24 september 1568:

Jan de Casembroot, onthoofd te Vilvoorde.

Antoon van Stralen, onthoofd te Vilvoorde.

29 september 1568:

Francois de Hueriblocq, onthoofd te Vilvoorde

Mathieu Wattepatte, onthoofd te Vilvoorde.

Willem Bunga, onthoofd te Vilvoorde.

Pasquier de la Barre, onthoofd te Vilvoorde.

Jean Says, onthoofd te Vilvoorde.

Gabriël de Cambry, onthoofd te Vilvoorde.

29 januari 1569

Indus de Bonnenuyct, onthoofd te Vilvoorde.

Jacob Borrekens, onthoofd te Brussel (uit Vilvoorde weggevoerd op 30 december 1568).

28 februari 1569

Joos Minne, terechtgesteld te Brussel. 9 maart 1569

Jacques Warou, terechtgesteld te Brussel (1).

Wat de gebroeders Batenburg betrof, zij werden aan een eerste kruisverhoor onderworpen op 30 juli 1567 en het jaar daarop (22 mei) naar Brussel gevoerd, waar ze samen met 16 anderen uit de Brusselse gevangnissen onthoofd werden «op de

(1) A.R.B., Etat et Audience, nr. 1.177/5. — IDEM, R.B., nr. 3, f° 388 (verhoor van Elpendam over zijn optreden te Leiden); nr. 6, f° 165; nr. 17, f° 205 vo; nr. 133, f° 2 vo- 7; nr. 163: los stuk (15 november 1568).

(2) A.L.E. VERHEYDEN, Martyrologe bruxellois, blz. 81-97.

75

Peirdemert (1). Jan de Pottre rapporteerde de gebeurtenis als volgt:

»Den iersten junio XVIII edelmans als de twee kinderen van Baetenborch en de noch andere op de Peirdemert te Brussel onthaltst«. Hij zinspeelde hier op de executie van Artus de Bautson (Balies Baudecker of Baudechon) (2), Sciourt (alias Suyrdt, Syaert .of Gaerde) Beyma (alias Beuma, Beijme of Beyem) (3).

De Raad van Beroerte weerhield gedurende zijn repressie- campagne van 1568-1569 in hoofdzaak volgende motieven bij de inbeschuldigingstelling: *toetreding tot de Confederatie der Edelen, subversieve actie tegen het Spaans Bewind en de Kerk, alsmede iedere vorm van steun aan een Reformatorische gemeente.*

Jacob van Ylperdam, — te Vilvoorde gevangen gehouden van 5 juli tot 25 april 1568, — deelde zijn ondervragers mede dat prins Willem van Oranje hem te Haarlem opdracht had gegeven naar Friesland te trekken om deze provincie te bewegen het Conferatieopzet bij te treden (4).

Het geval van Herman Gallorma (Galama), — zijn celgenoot op het kasteel, — lag enigszins anders. Hij gaf toe het rekest der Edelen te hebben ondertekend, doch beweerde zonder diep nadenken gehandeld te hebben. Gallorma wees op zijn verleden dat instond voor zijn gehechtheid aan de dynastie, zowel ten tijde van Karel V als van Filips II, tevens op het feit dat hij bij het ver-

(1) A.R.B., R.B., nr. 1, f° 1; nr. 6, f° 162-1620; nr. 7, 13, 14 ; nr. 136, f°17-79v°: nr. 163, to 13-14. — J. DE POTTRE, o.c., blz. 28-29. — VAN DE VIVERE (ms.): 1 juni 1568. — J. MEYHOFFER, o.c., blz. 79, voetnoot 3d. — J. NAUWELAERS, o.c., dl. I, blz. 795. — ED. DE COUSSEMAKER, o.c., dl. II, blz. 155, 157.

Alva stuurde een uittreksel van het verhoor van Jean de Blois naar het Mechels magistraat par laquelle samble estre chargé Roussel Jaetz, amman au Conan de Malines (A.R.B., R.B., nr. 17, f° 205v°).

(2) A.R.B., R.B., nr. 17, f° 167-167 v° — J. DE POTTER, os., blz. 29. — VAN DE VIVERE (ms): 1 juni 1568.

(3) A.R.B., C.C., nr. 111, P 24. — IDEM, R.B., nr. 315; nr. 6, f° 164 0-165, 305; nr. 136, f° 79-79vo. — 1. DE POTTRE, o.c., blz. 29. — VAN DE 'VIVERE (ms): 1 juli 1568. — 1. NAUWELAERS, o.c., blz. 795. — L. P. GACHARD, Correspondence de Marguerite de Parme, dl. IV, blz. 361, 400; dl. VI, blz. 14, 22, 92, 177, 328, 339. — Hij was ten huize van Pieter Berrins te Leeuwaarden waar in aanwezigheid van 30 á 40 edellieden de Liga tegen de inquisitie werd gevormd. Bouwema zag gedurende zijn gevangenschap af van de Calvinistische leer, maar werd niettemin tot de doodstraf verwezen.

(4) A.R.B., R.B., nr. 6, to 165; nr. 133 f° 2 v° - 3; nr. 136, f° 79-79 v°. — 1. DE POTTRE, o.c., blz. 29. — VAN DE VIVERE (ms.): 1 juni 1568. — DE COUSSEMAKER, o.c., dl. H, blz. 157. — L.P. GACHARD, Correspondance Marg. de Par- me, dl. VI, blz. 177, 181, 336, 337.

76

nemen van de Beeldenstorm stante pede ontslag nam bij de Confederatie (1).

De overigen van de groep die op 1 juni 1568 werden terechtgesteld (eveneens na maandenlange hechtenis op het Vilvoords kasteel) moesten zich verantwoorden, buiten hun sympathieën' voor de Confederatie, voor hun deelneming aan de troebelen in de Zuidelijke Nederlanden. Het waren: Piere d'Andelot (2) Artus de Batson, Maximiliaan de Blois, Jean de Blois (alias Bloisterling, Blois van Therlon of Treslong), Charles (of Constantijn?) en Jacques Brixis (alias Briseis, Brusele of Bruiseel), Loys Charlier, Bertelmeus Val (alias de Valle), Firmin Peltier, Jean Rumault (3), Filips Triest (4), de gebroeders Philippe en Pierre Wattedatte (Calvinistische militanten), Filips van Winghe, Jean de Montigny, Philippe de Namur (5), Quinten Besnoit en Cornelis Ny (een Calvinistisch predikant) (6).

Vilvoorde kreeg de tegenhanger van het vertoon op de *Peirdemert* met de groepsexecutie van 29 december 1568 op de markt. Man voor man waren het overbekenden voor de bevolking.

Francois Hueriblocq genoot de faam de financiering op zich genomen te hebben van de eerste Calvinistische tempel te Gent en zijn patricische woning altijd opengesteld te hebben voor ieder predikant die de Oostvlaamse stad bezocht. Hij was het ook die herhaaldelijk contact opnam met geloofsgenoten te Wezel (op een van zijn reizen voerde hij er zijn dochter en haar echtgenoot

(1) A.R.B., R.B., nr 1, f° 185-186 v°; nr 6, f° 168-168 v°; nr. 136, f° 79-79 v° — J. DE POTTRE, o.c., blz. 29. — VAN DE VIVERE (ms): 1 juni 1568. — J. NAUWELAERS, o.c., dl. 1, blz. 795. — L.P. GACHARD, Correspondance de Philippe II, dl. IV, blz. 533.

(2) A.R.B., R.B., nr. 1, f° 164-164 v°; nr 159, to 105-105 v°. — VAN DE VIVERE (ms): 1 juni 1568. — J. DE POTTRE, os., blz. 29 — VAN VAERNEWYCK, o.c., dl. IV, blz. 113. — CH. RAHLENBECK, os., blz. 52. — L.P. GACHARD, Correspondance de Marg. de Parme, dl. IV, blz. 234, 290 352, 361; dl. VI, blz. 320, 329, 333, 335, 339. Pierre d'Andelot werd te Vilvoorde speciaal ondervraagd over het optreden van graaf Egmont.

(3) Jean Rumault was een van de allereersten om wegens beeldstormerij naar het Vilvoords kasteel gevoerd te worden: hij zat er reeds gevangen op 25 december 1566 en bleef er tot 17 oktober 1567 om vervolgens naar de Brusselse gevangenis gestuurd te worden. Niet voor lang echter, want op 7 januari 1563 zit hij alweer gevangen op het Vilvoorde kasteel.

(4) Filips Theet stond bekend als iemand die de Calvinistische beweging financieel had gesteund.

(5) Van Winghe, de Montigny en de Namur waren alle drie ondertekenaars van het rekest der Edelen, doch tevens leiders van het Antispaan verzet.

(6) A.L.E. VERHEYDEN, Martyrologe bruxellois, blz. 8-87.

77

heen). Hij behoorde tot die honderden goedgeelovigen die de dagvaardiging van de Raad van Beroerte beantwoordden, stellig overtuigd dat zijn pleidooi de tegenstrever zou doen zwichten. Hij kwam in de hoofdstad aan op 20 februari 1568 en werd dezelfde avond al gearresteerd: na enkele maanden verblijf in de Brusselse gevangenis werd hij naar Vilvoorde getransfereerd (29 juni 1568) (1).

Mathieu Wattepatte, — vader van de hierboven vermelde Philippe en Pierre, — was bij de bevolking aangeschreven als één van de promotors van de Beeldenstorm, die een leidende rol had waargenomen in de Westhoek: hij werd trouwens aangehouden te Béthune, waarna men hem onmiddellijk overbracht naar de gevangenis op de Coudenberg (28 april-29 juni 1568) en vervolgens naar het Vilvoords kasteel, waar hij verbleef tot de dag van de executie (2).

Sympathiek aangeschreven was voorzeker Pasquier de la Barre. Deze Doornikse poorter was een actief lid van de rederijderskamer van zijn geboortestad en volgde bovendien het toneelwezen van zeer nabij. Hij stond bekend voor zijn vrijgevigheid telkens deze of gene kamer een toneelwedstrijd organiseerde. De rederijders kenden hem sedert jaren als een overtuigd Calvinist. In Augustus 1563 liep hij al een zware boete op (pour avoir) »favorisé ceulx de l'escolle de la rétorique (et de ne pas les avoir) faict punir conformément aux placcardz». Het zal dan ook wel niemand hebben kunnen verwonderen, dat hij zich van dichtbij inliet met de Beeldstormerij, hij, die zich herhaaldelijk smalend had uitgedrukt over «het vereren der stenen beelden».

Pasquier de la Barre werd te Vlissingen gevat en stante pede naar het Vilvoords kasteel getransfereerd (7 oktober 1567). De eerste reeks verhoren maakte hij mede te Vilvoorde om vervolgens voor confrontatie met andere gevangenen en voor bijkomende ondervragingen naar Brussel te verhuizen (22 april 1568—

(1) A.R.B., R.B., nr. 1, f 154, 207-208, 211; nr. 3, r 320; nr. 5, f° 13-14 v°, 1.4 \V°- 15; 15 vc-16; nr. 6, f° 296, 299, 304, 305, 306; nr. 12, f° 25-26, 27, 28; nr 244, nr. 277. — IDEM, C.C., nr. 21.933 (a° 1567), f° 43 vo; nr. 18.879, f° 1 v°; nr. 18.880, f° 13 v° 19; nr. 18.882, f° 10-13; nr 18.883, f° 1 v°; nr 18.884, f° 1 v; nr. 18.885, f° 10 \i'; nr. 18.886, f° 17. — VAN DE VIVERE (ms): januari 1569. — B. DE JONCHE, Gendtsche Geschiedenissen, dl. 1, blz. 77, 112 134. — EDM. DE COUSSEMAKER, o.c., dl. II, blz. 282, 297, 314, 322, 359, — VERSLAG VAN MAGISTRAAT, blz. 69. — VAN VAERNEWIJCK, o.c., dl. I blz. 305; dl. II, blz. 8; dl. III, blz. 137, 182, 183, 258, 292; dl. IV, blz. 13, 15, 16, 38, 41.

(2) A.R.B. B.R., nr. 3, f° 320; nr. 6 f° 294, 297; nr. 136, f° 79-79 vo; nr. 277 (26 september 1568). — EDM. DE COUSSEMAKER, o.c., dl. II, blz. 151, 154, 304, 310, 380. — 1. MEYHOFFER, o.c., blz. 53, voetnoot 11. — K.B.B., ms. nr. 6.177, f0 38.

78

31 juli 1568). In Augustus 1568 bevond hij zich weer op het kasteel en dit tot 29 december daaropvolgend, dag van de terecht stelling (1).

Twee zijner stadsgenoten, — Jean Says en Gabriël de Cambray, — werden eveneens tot de doodstraf verwezen. Eerstgenoemde was met zijn broers Jacques en Anthonis de Doornikse, Calvinistische gemeente tot grote steun. De dag waarop de kerkvernieling in de stad losbarste (23 Augustus 1566) maakte hij deel uit van de

burgerwacht bij de stadspoort! Ook hij werd na zijn arrestatie naar Vilvoorde overgebracht (22 april 1568) en verbleef er tot zijn terechtstelling (29 december 1568) (2).

Zijn celgenoot, — Gabriel de Cambray, — bevond zich al op het kasteel op 7 oktober 1567 en werd met Pasquier de la Barre naar Brussel overgebracht op 22 april 1568. Op 1 juli 1568 werd hij naar Vilvoorde teruggevoerd (3).

De laatste terechtstelling die te Vilvoorde in het openbaar geschiedde was deze van de Gentse poorter, Inde de Bonnenuyct, op 29 januari 1569. De akte van beschuldiging vermeldde zijn financiële steun voor de bouw van de Calvinistische kerk en het laten dopen van zijn kind volgens de Calvinistische ritus. Hij verbleef van 5 april tot 29 juni 1568 in een Brusselse gevangenis, waarna hij overgebracht werd naar Vilvoorde (4).

Twee anoniem gebleven leden uit het gevolg van prins Willem van Oranje stierven in een cel van het Vilvoords kasteel, einde 1569: zij zaten er reeds gevangen sedert 1 juli 1568 (5).

(1) ARS., R.B., nr. 3, P320: nr. 6, f° 300-300 va, 304; nr. 136, f° 79-79 v°; nr. 227: 26 september 1568. — EDM. DE COUSSEMAKER, o.c., dl. II, blz. 152. — G. MOREAU, o.c., blz. 10, 11, 12, 186, 189, 235, 367.

Pasquier de la Barre werd te Doornik geboren circa 1520. Sedert 1545 grififer van de dekens en onderdekens van de ambachten, werd hij in 1559 procureur-fiscaal van de koning in het baljuwschap van Doornik en het Doornikse. Hij werd uit deze functie ontzet wegens zijn laksheid tegenover de rederijerskamers, doch kwam begin 1566 nog even in circulatie als procureur-generaal van Doornik. Zijn deelneming aan de beeldstormerij maakte een einde aan zijn administratieve carrière.

(2) A.R.B., R.B., nr. 1, F 190; nr. 3, f° 320; nr. 5, f° 96 v°; nr. 6 f° 64-64 v°, 301, 302, 304; nr. 136, f° 79-79 v°; nr. 227: 20 september 1568. — K.B.B., ms 6.177, f° 38. — EDM. DE COUSSEMAKER, o.c., dl. II, blz. 152.

(3) A.R.B., R.B., nr. 3, P 320; nr. 6, r 304; nr. 227: 26 september 1568. — K.B.B., ms. nr 6.177, f° 38. — A.R.B., C.C., nr. 18.879, f° 204 v° — EDM. DE COUSSEMAKER, o.c., dl. II, blz. 152, 157.

(4) A.R.B., CC., nr. 111, f° 47; nr. 18.880 f° 75 v° - 76; nr. 18.882, f° 38; nr. 18.883, f° 3 v°; nr. 18.884, f° 3 v°; nr. 18.885, f° 4 vo; nr 18.886, f. 48. — IDEM, R.B., nr. 1, f° 234-234 v° (20 januari 1570). — EDM. DE COUSSEMAKER, o.c., dl. II, blz. 153.

(5) A.R.B., R.B., nr, 227: 26 september 1568.

79

Acht anderen, — meestal Gentenaars, — vertoefden maandenlang in de Vilvoordse kerkers vooraleer naar Brussel overgebracht te worden voor executie; het waren: Jacob Burrekens (1), Jacob Bertels (2), Jacques Varroux (3), Jacob de Haze (4), Fredericq de Bucq (5), David de Schuinere (6), Jacques Lenfant (7), Jacob Harlebaut (8), en Fr. van Sercke (9).

De repressiecampagne 1568-1569 bleef beneden de gestelde verwachtingen. De aanval van prins Willem van Oranje, — hij mocht dan nog afgeslagen zijn (oktober-november 1568), — stelde Alva voor nieuwe problemen, die hem weldra niet meer de gelegenheid boden zich afdoende met het dagelijks beheer van de Raad van Beroerte in te laten. Deze laatste bleek na 1569 al evenmin bij de zaak te zijn en slaagde er maar niet in de duizenden procesbundels af te werken. Noodgedwongen moest hij het gerechtelijk ingrijpen meer en meer overlaten aan de provinciale en lokale instanties. Slechts het eindadvies van deze overheden diende voor bekrachtiging aan de Raad van Beroerte

- (1) IBIDEM, nr. 1, f° 213, 226-227 v°; nr. 6, f° 334-437; nr. 227: 16 september 1568. — J. MEYHOFFER, o.c., blz. 64. — EDM. DE COUSSEMAKER, o.c., dl. II, blz. 154. Hij vertoefde in het Vilvoords kasteel van 20 juni 1568 tot 29 december 1569.
- (2) A.R.B., R.B., nr. 6, f° 437. — EDM. DE COUSSEMAKER, o.c., dl. II blz. 154. Hij werd op het Vilvoords kasteel gevangen gehouden van 27 oktober 1568 tot 29 december 1568.
- (3) A.R.B., R.B., nr. 6, f° 437; nr. 227: 26 september 1568. Jacques Varroux was pensionaris te Namen.
- (4) IBIDEM, nr 1, F 189, 213-213 vo, 226-227 vo; nr. 6, f° 346, 347; nr. 17. f° 82. — B. DE JONGHE, a.w., dl. I. blz. 112. — EDM. DE COUSSEMAKER, a.w., dl. II, blz. 153. Sedert 16 april 1568 gevangen te Brussel, werd hij op 30 juni 1568 naar Vilvoorde vervoerd, waar hij tot 9 september op het kasteel verbleef. Na deze datum werd hij naar de Treurenberggevangenis te Brussel teruggestuurd.
- (5) A.R.B., R.B., nr. 1, f° 237-238 v°; nr. 6, f° 348-349; nr. 17, f° 21 %,°, 35 v°, 3636 v°, 77. 89 v°, 140 v°, nr. 227: 26 september 1568. — B. DE JONGHE, o.c., dl. I, blz. 112. — EDM. DE COUSSEMAKER, o.c., dl. II, blz. 153.
- (6) A.R.B., R.B., nr. 1, f° 237-238 vo; nr. 6, f° 345, 351. — B. DE JONGHE, o.c., dl. I, blz. 112 — EDM. DE COUSSEMAKER, o.c., dl. II, blz. 153. Hij kwam Achtereenvolgens terecht In de volgende Brusselse gevangenissen: *de Vruente* (20 februari-16 april 1568) en Coudenberg (17 april 1568-29 juni 1568). Nadien werd hij te Vilvoorde opgesloten (30 juni 1568-29 december 1568).
- (7) A.R.B., R.B., nr. 6, f° 437. — EDM. DE COUSSEMAKER, o.c., dl. II, blz. 154. Hij zat op het Vilvoords kasteel gevangen van 27 oktober 1568 tot 29 december 1568.
- (8) A.R.B., R.B., nr. 1, f° 307-307 vo, 309, 310, 311-311 vo. — Jan van Weynssone, baljuw van Diksmuide, vroeg Alva 49 gulden, 133 s.g. voor het overbrengen van Harlebaut van Diksmuide naar het Vilvoords kasteel (9 november 1568). De verkoop van de goederen bracht, — de ontvanger Louis van Havre dixit, — de ronde som op van 1.868 lb. 1 s. 6d. (verkoop van meubels, veestapel en fruit).
- (9) A.R.B., R.B., nr. 38, f° 355-356 vo.

80

voorgelegd, die dank zij een gecentraliseerde briefwisseling nog wel bij machte bleef coördinerend op te treden (bv. om een confrontatie uit te lokken van getuigen uit verschillende centra over een zelfde geval of een zelfde persoon).

De onmiddellijke periferie van de hoofdstad viel normaliter buiten deze verzwakking van het directe toezicht, wat evenwel niet belette dat er zich zelfs te Vilvoorde tekenende incidenten voordeden. Vooraanstaande r.k. poorters werden in het publiek bedreigd. Claes Dekens werd zelfs naar de galeien gestuurd wegens zijn dreigementen: «op de poirte en voir den huysen van Jouffrouwe Magdalena van Bourgoingne, weduwe wylen meester Jacques van Dongelberge, in syn levende drossaert van Brabant, mits ende voir ende binnen den huysen Jans van Balleer, beyde gestaen binnen deser stadt van Vilvoirden» (10 juli 1570) (1).

Het groeiend verzet van de bevolking deed Filips II inzien dat maatregelen moesten getroffen worden om tot een reële pacificatie te komen. Alva werd verzocht zijn beleid een zachtere koers te geven in de vorm van een algemene genadeverlening. De hertog was hiervoor evenwel niet te vinden en gaf maar toe na ruim een jaar lijdzaam verzet. Hij verscheen met zijn gevolg te Antwerpen op 12 juli 1570 om er met grote luister het «Algemeen Pardoën» af te kondigen.

De aangekondigde kwijtschelding voorzag amnestie voor al wie binnen de eerstvolgende twee maanden een verzoekschrift zou indienen met de daarbij passende garanties voor de duidelijke terugkeer naar de r.k. kerk.

Het initiatief liep op een erbarmelijke mislukking uit. Te vele bannelingen herinnerden zich hoe in 1567-1568 honderden er waren ingelopen toen ze gehoor verleenden aan de dagingslijsten van de Raad van Beroerte.

De weerzin van de hertog van Alva om de stedelijke autonomie te aanvaarden en het verzwaren van het belastingstelsel schiepen een klimaat van wantrouwen dat iedere concessie vanwege de bevolking onmogelijk maakte (2). De positie van Alva

(1) A.R.B., Schepengriffie, arr. Brussel, nr. 8.029, f° 58 v°.

(2) ET. ROOMS schetst de toestand als volgt: «De aanwezigheid van Alva en zijn troepen werd door de bevolking echter niet op prijs gesteld. De redenen hiervoor waren zowel van financiële aard, aangezien deze troepen voor een deel door de bevolking moest onderhouden worden als van principiële aard, daar dit beschouwd werd als een aantasting van de lokale vrijheden en privileges». (Een nieuwe visie op de gebeurtenissen die geleid hebben tot de Spaanse Furie te Antwerpen op 4 november 1576, in Bijdragen tot de Geschiedenis, 54e jg. (1971), afl. 1-2, blz. 33).

81

werd nog hachelijker met het nieuwe offensief van prins Willem van Oranje. Het succes van de geuzen (inneming van Den Briel, op 1 april 1572) zette de vrijmaking in van de Hollandse en Zeeuwse steden. De Spaanse soldeniers, — al te onregelmatig betaald, — hervatten hun plundertochten, waarvan het Brusselse bijzonder te lijden kreeg.

De hertog van Alva werd door de Spaanse monarch op 15 oktober 1573 uit zijn functie ontzet en verliet de Nederlanden de daaropvolgende 18e december. De zes jaren schrikbewind hadden verwoesting gezaaid zonder echter de hoofddoelwitten te bereiken: het herstel van het Spaans gezag en de vernietiging van de Reformatie. Enkele duizenden terechtstellingen en de meer dan 10.000 banuitspraken hadden slechts de verbittering doen stijgen en de voortbestaande Hervormde gemeenten tot hardnèkkig verzet aangezet (1).

Amper een jaar lang heeft Alva in de euforie kunnen leven een grote slag thuis gehaald te hebben, nl. de onderdrukking van de Reformatorische krachten en het samenbrengen van enorme kapitalen voortspruitend uit de confiscatie van goederen.

In 1569 tekende de desillusie zich duidelijk af. De Hervormde krachten stonden meer dan ooit klaar om de strijd wederom op te nemen. De geldvoorraad van de Raad van Beroerten smolt als sneeuw voor de zon ingevolge de ruime waaier van betalingen, waaronder volgende posten het zwaarst doorwogen: de milde vergoedingen voor de leden van de Raad van Beroerte, de vacatie-rekeningen van de commissarissen belast met het gerechtelijk onderzoek en van de ontvangers die instonden voor het inventariseren en de verkoop van de verbeurdverklaarde goederen, de uitbetaling van de wedden van het ondergeschikt personeel, de subsidies uitgetrokken voor de behoeften van het leger, de bijdragen voor de restauratie van gebouwen (o.a. de gevangenis) en van de dijken, alsmede de schenkingen aan al diegenen die Alva verdienstelijk noemde.

De gevolgen van de wilde repressiepolitiek en van het roekeloos financieel beleid bleven niet uit. Het verzet schulde niet langer enkel in de Reformatorische kringen, maar drong door tot

(1) A.L.E. VERHEYDEN, Le Conseil des Troubles, Liste des condamnés (1567-1573) In Académie Royale de Belgique, Commission Royale d'Histoire, in 4°, XII- 597 blz. Cfr. de bespreking hierover door M. DIERICKX, De lijst der veroordeelden door de Raad van Beroerten, in Revue Beige de Phlologie et d'Histoire, dl. XL (1962), nr. 2.

het milieu van groepen en personen die normaliter de regering hadden moeten steunen.

Prins Willem van Oranje werd geraadpleegd 27 april 1572 over de houding die de bevolking zou moeten aannemen tegenover de hertog. Zijn correspondent stelde het vraagstuk als volgt: «sulchs dasz dadurch jederman, soe wol pfaffen als papisten, confessionisten oder Lutherischen und Calvinistischen, wie man sie nennet, jae auch wiederteuffer und sonst andere (wie die Niederlande mit mancherley verscheyden opinionibus in religions saechen f9rnemlich erfallet) diese sache werden beyfaal geben und nach ihrer vermagen darzu rathen und helffen« (1).

De bisschop van Namen zei van Alva *dat hij in 6 jaren de godsdienst meer kwaad had berokkend dan Luther en Calvijn en «al hun trawanten»* (2).

Een groep r.k. poorters van Brussel richtte zich in een anoniem schrijven (10 april 1569) tot de stedelijke overheid om de verdediging op te nemen van de Calvinist Martin van der Linden. Ze gaven toe dat deze een zeer gevaarlijk element was, daar hij de Hervormde leer niet alleen verspreidde in de stad en haar onmiddellijke omgeving, maar tevens drukke contacten onderhield met in het buitenland verblijvende geloofsgenoten. De stellers van de brief onderstreepten evenwel zijn korrekte houding tegenover iedereen in de stad en zouden het op grond hiervan jammer vinden dat deze of gene verklikker zijn naam zou overmaken aan de Spaanse overheid (bedoeld werd natuurlijk de Raad van Beroerte). Liefst zagen zij hun directe overheid tussenkomen bij de betrokkene om deze aan te zetten zijn Calvinistische leerverspreiding op te geven of, mocht hij zijn houding niet veranderen, zonder verwijl naar het buitenland te vertrekken (3).

De drossaart van Brabant, de Greve, maakte de Raad van Brabant van zijn kant attent (4 Augustus 1572) op het feit dat men zowat overal een loopje nam met de vigerende voorschriften. Hij constateerde inderdaad dat talrijke verbannen terugkeerden en rustig het huis betrokken dat destijds door de Raad van Beroerte in beslag genomen werd. Hij vond het bijzonder erg dat dit zo maar kon gebeuren zonder een ingrijpen van de betrokken lokale overheid (4).

(1) GROEN VAN PRINSTERER, Archives de la maison Orange-Nassau, /e serie, dl. III, blz. 422.

(2) L.P. GACHARD. Actes des Etats Généraux, dl. I, blz. 256.

(3) A.R.B., R.B., nr. 1, f° 152-152 v°.

(4) IDEM, Etat et Audience, nr 274, f° 279-279 vo.

De genadeslag werd evenwel toegediend door de Staten van Brabant. De leden hiervan verklaarden zich bereid (16 april 1573) de nodige schikkingen te treffen om tegemoet te komen aan de gevraagde financiële inspanning, maar dan op voorwaarde «qu'il soit incontinent interdit au Conseil lez S.E. (d.i. de Raad van Beroerte) de prendre cognoissance et exercer judicature sur les natifs et inhabitants de Brabant» (1)

Alva's opvolger, Requesens, aangesteld op 29 november 1573, werd bijgevolg van meet af geconfronteerd met de dwingende noodzaak zo snel mogelijk de religieuze en politieke verzuchtingen van het Nederlandse volk op te vangen binnen het kader van het koninklijk bevel, dat wel een pacificatie beoogde maar geen beknotten van het

gezag van Kerk en Staat duldde.

(1) L.P. GACHARD, *Corr. Marg. de Parme*, dl. VI, blz. 393.

84

HET PACIFICATIEBELEID VAN REQUESENS (1573-1576)

De uitwijzing van Alva (15 oktober 1573) volstond niet om de vrede te herstellen. Er bleef de bedreiging van de Raad van Beroerte, die voortging met de provinciale en gewestelijke autoriteiten aan banden te leggen.

Requesens maakte deze gemoedstoestand aan de Spaanse monarch bekend en drong inderdaad aan op de afschaffing van de Raad.

In afwachting dat Filips II daartoe zou besluiten, richtte de nieuwe landvoogd zich tot de bevolking met de afkondiging van een algemene genadeverlening. Hij deed dit tijdens een plechtigheid op de grote markt te Brussel, op 6 juni 1574.

De procedure was in die mate als nieuw te beschouwen, dat wie er wilde van genieten niet voor de Raad van Beroerte moest verschijnen. Een terugkerende banneling moest terugkeren naar de plaats waar hij woonde vóór de vlucht en kreeg zelfs 2 dagen om zich aan te melden. Er werd niettemin geëist, dat de banneling de gewestelijke bisschop zijn besluit zou mededelen om terug te keren naar de r.k. kerk. Pas wanneer deze beide daden werden gesteld was het mogelijk de procedure tot genadeverzoek in te zetten.

Werd de genade verleend, dan kon de banneling zijn aanspraken doen gelden op zijn destijds geconfiscerde bezit van «onroerende ende andere goeden, die in onse macht ende gebruyck sullen wesen» (1).

De lossere stijl van de procedure en het feit dat op geen enkel ogenblik een direkt contact diende gelegd met de Raad van Beroerte waren echter ontoereikend om het vertrouwen te herstellen. Nog hetzelfde jaar verscheen al een pamflet onder de sprekende titel van: «Waarachtige waerschouwinghe teghens de

(1) L.P. GACHARD, o.c., dl. III, blz. 99, 485-520. — ED. POULLET en CH. PIOT, *Correspondence de Granvelle*, dl. V, blz. 132-133. — U.B.G., *Collectie Meuteman-Van der Wulp*, nr. 250.

85

absolute gratie ende de generael pardoen by don Loys de Requesens ende Cuninga, groot-commandeur van Castiliën, van de orden van Sint-Jacobs, nu stadhouder, gouverneur ende capiteyn-generael over dese Nederlanden in den naam der Coninclycke Majesteyt van Spaengniën, onlancks ghepubliceert ende uitgegeven bij rmaniere van historiael verheel der principaelster gheschiedenissen in dese Nederlanden toebedraghen». De auteur vatte de poging van Requesens samen onder de uitdruk: king «het heerlichste crocolijls geschrey» (1).

Slechts bij uitzondering vernemen we iets over het effect van de nieuwe formule van het «Algemeen Pardoen» in onze streek. Jehan Jeh(e)u, uit Brussel, kreeg in juli 1574 zijn goederen terug (1).

Ook Gerard van der Aa, meer geïnteresseerd in het Vilvoordse, kreeg na een lange procedure voldoening (3).

Het is onwaarschijnlijk dat de genadeverlening hier niet meer verzoeken zou hebben uitgelokt, vooral wanneer men rekening houdt met het feit dat de opbrengst van de

confiscaties te Vilvoorde de aanzienlijke som had opgeleverd van 700 lb. 2 s. en 9 d. gr. in de periode 1568-1569 (4).

Waar bleven de normaal te verwachten rekestes van de verbannen Gillis van de Baenderijen, Jehan Betz, Charles Boisot, Henri de la Gruese, Charles Trelloo, Antheunis Misselman en Philippe van der Meeren (5)?

Daarenboven genoten Lambrechts Thialants, Jan van Kestele, Jan Mommaerts, Francois van Dieme, Nicolaas van den Vinne (schepen van de stad) en Peeter van der Schueren, op de tweede na allen Vilvoordenaars, verder van de hen in 1569 toegezegde voordelen op het verbeurd verklaard goed zonder dat de slachtoffers (of hun erfgenamen) een poging ondernamen om terug in het bezit te komen van het verloren eigendom (6)?

Archivaliapenurie zal ook hier weer de deur gesloten houden.

Interessant blijft het ondertussen meer te kunnen vernemen over het nabijgelegen Mechelen, waar 46 personen «se sont présentez à l'officier de la ville de Malines en vertu du pardon général». De meesten onder hen verklaarden de vlucht genomen te

(1) U.B.G., Collectie Meulman-Van der Wulp, nr. 254.

(2) A.R.B., R.B., nr. 181, los stuk nr. 12.

(3) IBIDEM, nr. 167, los stuk nr. 10 (20 juni 1573).

(4) IBIDEM, nr. 227, los stuk nr 3: volgens een nota op het schutsblad gaat het hier alleen om de goederen van Philippe van der Meerent (Cfr. los stuk nr. 8).

(5) IDIBEM, nr. 227, los stuk nr. 5.

(6) IBIDEM, nr. 227, los stuk nr. 1 en 2. N. van der Vinne was sedert 1549 Vilvoords schepen (A.V., nr. 700).

86

hebben uit vrees voor Alva en zijn Bloedraad. Hun bannelingstijd hadden zij doorgebracht te Keulen, Luik, Sint-Truiden of Antwerpen (1), wat eens te meer bewijst dat de uittocht naar Engeland en Duitsland op verre rìa niet algemeen is geweest en vermoedelijk slechts voor de beter bedeeden was weggelegd. Het geval van deze Mechelaars is nauw verbonden met de gebeurtenissen te Vilvoorde gedurende Alva's beleid. Verschillenden onder hen namen deel aan de troebelen te Vilvoorde in Augustus 1567 en waren daarenboven trouwe bezoekers van de geheime Calvinistische bijeenkomsten in de stad (2).

De verwachte resultaten van het »Algemeen Pardoën» bleven ondertussen uit omdat te velen het opzet van Requesens bleven wantrouwen (3). Toch bleek de nieuwe toenaderingspoging een nieuwe tijd aan te kondigen met minder strenge normen.

Te Vilvoorde contrasteerde de houding van het magistraat sterk met deze van de bevolking. De stadsleiding met Hendrik van Boergondië, heer van Herlaar, als meier en met Dierix de Smet, Jan Gheerts, Jan van de Zande, Bartholomeus van den Coelputte, Adam Quisthout, Peeter van der Brugghen en Walraven Gillis als schepenen (4) was Requesens regime getrouw. Ze werd evenwel niet gevolgd door de bevolking, die de Anti- spaanse reactie in het hertogdom op de voet volgde. Het verzet viel duidelijk op in het midden van de ambachten en de gilden, waar het hoge woord gevoerd werd door Filips van Roy (steenhouwer), Lambert Thraelens, Jan Claes en van Wijck (schoenmaker) (5).

De toestand in de omliggende dorpen was al niet veel beter. De overheid was op verre na niet zeker dat, mocht er iets in de stad gebeuren, zij op de dorpelingen kon rekenen. Te dien einde werd een stadsdienaar uitgezonden om te insinueren »aen de dorpen om

op den kloekslag van Vilvoerden deselve stad te

(1) IBIDEM, nr. 155, f° 21-65.

(2) VAN DOREN EN HERMANS, Inventaire des Archives de Malines, dl. V, blz. 306.

(3) Als uitzondering op deze algemene regel geldt Geert van der Aa, die alhoewel Mechels poorter, talrijke landgoederen bezat in het Vilvoordse. Hij kreeg op 16 Augustus 1571 zijn bezittingen terug: voor Mechelen beliep dat 425 lb. 6 s.g. (A.R.B., R.B., nr. 3, f° 99-102). Ook Jacob Tielemans, — behoorde deze tot de Vilvoordse familie waarover hoger sprake?, — legde op 24 Augustus 1574 zijn rekest voor (IBIDEM, nr. 3, f° 146).

(4) A.V., nr. 703.

(5) 1. NAUWELAERS, o.c., dl. I, blz. 96-97.

87

komen helpen» (1). Nieuwe dienaars, — Cornelis Rootmans en Willem van Brussegem, — werden aangeworven in de dienst van de meier en van de stad (2).

De toenaderingspoging van Requesens heeft die gespannen toestand niet kunnen oplossen. De bevolking, degelijk ingelicht over het aandringen om de Raad van Beroerte af te schaffen, putte hier de kracht om verder te ageren tegen het Spaans bewind. De landvoogd was trouwens in de materiële onmogelijkheid om Alva's instelling ongedaan te maken, daar zijn voorganger hem 'n 15.000-tal processen onafgewerkt had nagelaten. Slechts op 10 juni 1567 zou tot de afschaffing besloten worden.

Drie jaren waren er bijgevolg nog overheen gegaan vooraleer de gehate instelling uit het repressieapparaat verdween. De plakaten op de ketterij werden nochtans in hun oorspronkelijke vorm bewaard, wat een nieuwe eisenkohier voor gevolg had vanwege de Staten (2). Requesens trachtte deze campagne te ontzenuwen door voortaan de nieuwe criminele processen volledig te laten afwerken door de lokale overheden (3), terwijl de nog hangende processen afgehandeld zouden worden door de Grote Raad van Mechelen (4).

De facto werd de ganse verzoeningspoging van Requesens in de war gestuurd door de verplichting hem door Filips II opgelegd geen enkele toegeving te doen telkens het om een geval zou gaan van godsdienstige overtredingen of van rebellie tegen het Spaans gezag.

De successen van Oranje's leger in Zeeland en Holland, samen met de financiële steun aan de rebellen vanwege Frankrijk verplichtten Requesens tot een nieuw beroep op 's lands geldmiddelen. De staatskas was niet meer bij machte de krijsuitgaven, — 600.000 kronen per maand, — te dekken. Er bleef bovendien nog een zware post af te werken wilde men de troepen rustig houden: er restte nog de achterstallige soldij, — eventjes een slordige zes miljoen kronen, — te vereffenen. Vilvoorde kende hier de weerslag van, daar onbetaalde soldaten het de bewoners binnen en buiten de stad zeer lastig maakten. Hun plunderingen deden de verbittering onder de bevolking tegenover het Spaans

(1) A.V., nr. 2.320, a° 1567-1577, f° 360.

(2) L.P. GACHARD, Corr. Phil. II, dl. III, blz. 118.

(3) IBIDEM, blz. 403. — A.R.B., Grand Conseil de Malines, nr 15, f° 95-95 v°.

(4) L.P. GACHARD, Corr. Phil. II, dl. II, blz. 450.

88

bewind nog toenemen, des te meer omdat de gegoede burgerij al moest instaan voor het logies van de soldaten.

De genadeverlening en de afschaffing van de 10° en 20° penning kwamen te laat en werden meer en meer aangevoeld als tekenen van zwakheid. De Staten-Generaal namen geen vrede met de toegevingen en reageerden met een radikaal manifest van verzet. De Staten van Brabant van hun kant tekenden protest aan, zich hierbij beroepend op de *Blijde Incompste*, tegen de aanstelling van Sancho d'Alvila als kastelein van Antwerpen. De bevolking, — zowel r.k. als protestanten, — toonde zich volledig eens met deze Antispaanse manifestaties. Sommige prelaten begonnen zich zelfs af te vragen of het uiteindelijk niet beter leven zou zijn met een protestants beleid, mits vanzelfsprekend de nodige garanties voor een vrije eredienst. Deze stemming werd nog meer kracht bijgezet door de pamflettenliteratuur, die nu openlijk uitkwam voor een onmiddellijke verwijdering van de Spanjaards en voor een radikale rechttrekking van de bestaande toestand, zelfs al moest daartoe beroep gedaan worden op geweld.

Dit strookte volkomen met het orangistisch doelwit. De rebellen vermeden angstvallig in hun kontakten met de Zuidelijke Nederlanden de godsdienstquaestie aan te raken. Zij verklaarden met des te meer ijver voortaan te strijden voor het respect van de privileges en voor het verjagen van de Spaanse troepen. De eindbeslissing over de toekomstige beleidsstructuur hoorde volgens hen de Staten-Generaal toe. Hun enige verwachting zou zijn dat deze instantie zou ingaan op hun verzoek de Spaanse inquisitie af te schaffen. De effectieve pacificatie kon er volgens hen maar komen met de terugkeer van een regeringstelsel waargenomen door 's lands eigen vertegenwoordigers. De overwinningen van Requesens' troepen in Zeeland hebben geenszins de tij kunnen doen keren (1).

De bevolking in de Zennevallei was daarenboven weinig te vinden voor de politiek van de Spaanse landvoogd. Hij stond er zelfs bijzonder slecht aangeschreven bij de clerus naar aanleiding van wat men zou kunnen noemen: «het bomenschandaal». Op 19 maart 1575 ontvingen de kloosteroverheden een schrijven waarin Requesens zijn besluit bekendmaakte “op het Kiel buy-

(1) H. PIRENNE, *Geschiedenis van België*, dl. IV, blz 52-59. — L.P. GACHARD, *Corr. de Philippe II*, dl. III, blz. 36, 45, 59, 70, 116, 118, 119, 120, 207, 212, 217 259, 267, 307, 340, 361, 404, 427, 439, 697.

ten de stadt van Antwerpen» een aantal oorlogsschepen te laten bouwen «pour s'en servir tant en guerre contre les enemis, que en temps de paix contre les pirates et escuimeurs de mer». Hiertoe was een massa beuken en eiken nodig die de landvoogd zich voorgenomen had te laten halen (mits betaling) uit de bossen die eigendom waren van de kloosters en de abdijen.

Voor Brussel en omgeving zou de operatie gevoerd worden door Willem de Rouck. De uitvoering ontstemde iedereen omdat: «die voirscreven boomen op vele nae nyet en waeren alle affgehouden geweest, maer eensdeels met gelde geredimeert, eensdeels deur biddinge geremitteert ende eensdeels oyck mits der distantie van de plaetsen ende anderssins blijven staende ende sommige oyck naedien die affgehouden waeren, soe op de bosschen als aen de veert blijven liggende sonder tot Antwerpen gebrácht te zijne . De rentmeester deed volgens de Rekenkamer aan oplichterij op grote schaal. In aanwezigheid van de werkleiders legde hij het zo aan boord dat de afrekeningen niet klopten, aan de schippers, de vrachters en de werkliden lager dan voorziene vergoedingen werden uitbetaald. Bij het opstellen van zijn rekening voor de

Rekenkamer werden onregelmatigheden van formaat geconstateerd. In substantie wreef men hem 't volgende aan ; «in uuytgeven te brengen den pretensen loon ende ontcost van het vellen ende affhouwen van allen den voirscreven boomen, hebbende tot dyen ten respecte van denghenen die affgehouden waren geweest, ongelyck meer voir den loon van affehouwen gestelt, dan hy in der waerheyt daer vore betaelt hadde; van gelycken hadde oyck in 't uuytgeven gebrocht den pretensen loon ende onkosten van het affvueren van allen den voirsch. boomen van den bossche tot aen de voirscreven veert, daer nochtans deghene die aen deselve veert gebrocht waeren, waeren aldaer gebrocht metten wagens by den dorpen gefurneert; hadde voirts noch in uuytgeven gestelt den pretensen loon van het vueren van allen de voirscreven boomen ter schepe naer Antwerpen ende dat oyck vele hooger dan hy in der waerheyt betaelt hadde voir denghenen die daer gebrocht, waeren geweest».

Willem de Rouck beweerde bovendien 1.800 gulden geleend te moeten hebben tegen 12% «voir de pretense vacatiën van zijne gecommiteerde».

De vrijpostige gedraging van de Spaanse soldaten, de speculatieve houding van bepaalde notabelen en de zware financiële lasten hadden zo voor onvermijdelijk gevolg dat de roomse bevolking steeds minder geneigd was om Madrid's beleid blindelings te volgen.

90

De nieuwe tijdsgeest evolueerde de facto naar de coëxistentie van roomsen en protestanten. De Calvinisten die de grote meerderheid vormen in de kring van Hervormingsgezinden werde aanvaard door de andersdenkenden omdat bij allen de Antispaanse geest het momenteel haalde op de verscheidenheid in de levensbeschouwingen. Zelfs bij de r.k. clerus doet een lossere conceptie haar intrede en worden eeuwenoude regels overboord gegooid (1).

Er grepen in 1573 en 1574 nog enkele terechtstellingen plaats in het Brusselse. Voorzeker geen toeval dat het telkens ging om niet-poorters, die op één na geen rol hadden gespeeld in de hoofdstad.

De uitzondering werd gesteld door *Jaspar Stevens*, poorter van Oudenaarde, die sedert enkele jaren als diaken fungeerde in de Brusselse gemeente. In deze functie onderhield hij nauwe kontakten met de geloofsgenoten buiten de stadsmuren en trad hij herhaaldelijk op te Vilvoorde. Gearresteerd bleef hij tot het einde toe getrouw aan zijn Calvinistische geloofsovertuiging, wat hem dan ook op 27 januari 1573 het levend verbranden kostte (2).

Op 22 Augustus 1573 was het de beurt aan Anthonis uyt den Hove om hetzelfde lot te ondergaan. Deze martelaar was afkomstig uit Iper en werd aangehouden onder de beschuldiging van kapitein te zijn van een troep geuzen, die bijzonder opviel in de militaire actie in de Westhoek. Hij werd dientengevolge veeleer veroordeeld op grond van gewapend verzet, dan als Calvinist (3).

Dit was ook het geval met Michiel van der Eycken. Deze was ook lid van een Calvinistische gemeente, maar behoorde sedert 1568 tot het gevolg van Willem van Oranje en had in deze hoedanigheid deelgenomen aan de militaire campagne tegen Spanje. Hij werd «op de Harenheyde gehangen op 16 december 1573 (4).

De laatste van deze groep martelaars was Pierre Tiberghien, afkomstig uit Tourcoing. Hij behoorde vermoedelijk tot de groep jongeren die waren toegetreden tot het Calvinisme aldaar in de periode vóór 1560. Pierre Tiberghien verliet Tourcoing en trok naar Antwerpen uit vrees voor de arrestatie: hij viel in 1574 in

(1) O.L.V. GASTHUIS, o.c. blz. 80. De Reformatie van de statuten werd In 1586

noodzakelijk geacht «om de vervallen religieuze observantie te Hervormen».

(2) A.R.B., CC., nr. 12.710, R 53, 53 v°, 72 vo, 73. — HAEMSTEDE, o.c., blz. 454 a. — RAHLENBECK, o.c., blz. 45, voetnoot 3.

(3) HAEMSTEDE, o.c., blz. 456 b. — Memorieboek Gent, dl. II, blz. 395.

(4) A.R.B., CC., nr. 12.532, fo 24-24 vo.

91

de metropool toch in de greep van het gerecht en werd dadelijk naar Brussel overgebracht (1).

Noch te Vilvoorde noch te Brussel greep het gerecht in na 1574. De onderscheiden Reformatorische groepen werden aldus in gelegenheid gesteld een complete structurering in hun rangen door te voeren; wat het mogelijk heeft gemaakt na de plotse dood van Requesens en de daarmee gepaard gaande politieke ontreddeering dadelijk aanspraak te maken op rechtsgeldigheid naast de roomse poorters.

Tekenend voor dit voorbereidend werk waren twee vergaderingen van de Calvinisten, de eerste te Antwerpen op 2 februari 1576, de andere te Gent op 21 februari 1573.

De eerste bijeenkomst had een synodaal karakter waar de Calvinistische leiders uit Brabant en Vlaanderen zich in het bijzonder concentreerden op de verhouding tegenover de machtige concurrent op Reformatorisch vlak: de doopsgezinden. Er werd vooraf gewag gemaakt van de benaderingspogingen der Mennisten, die herhaaldelijk openbare debatten tussen hun leiders en Calvinistische vooraanstaanden wensten. De synode sprak zich scherp uit tegenover het Mennisme en akteerde als volgt het besluit van de vergadering: »Les frères assemblés tiennent et croient que les Anabaptistes ne croient point directement en Jesu Christ selon la parole de Dieu et s'ils persistent jusque à la fin en leur erreur, sans estre convertis de Dieu, qu'ils ne seront point sauvé suivant les tesmoignages de la S. Ecriture» (2).

Deze radicale principeverklaring verhinderde geenszins een elftal Gentse Calvinisten enkele doopsgezinde leiders te ontmoeten in een geheime bijeenkomst. Hier werd geconfereerd over het vraagstuk van samenwerking om te komen tot een politiek-sociaal beleid waar de roomsen zouden uitgesloten worden. De Gentse schepenen werden in een anoniem «advertissement» op de hoogte gebracht dat de Calvinistische woordvoerders op bewuste bijeenkomst de Mennisten hadden uitgenodigd «hemlieden te vinden in wapenen, te dooden ende pilleren de catholijcke» (3).

(1) CRESPIEN, o.c., blz. 769 b. — Pierre Tiberghien Onteerde vermoedelijk in het Doornikse, waar de kanunniken hun beklag maakten dat ze geen jongeren meer vonden die ze bijstonden in de bediening van de misceremonie. (L. DELPLACE, *Le protestantisme et la compagnie de Jesus á Tournai*, in *Précis Historiques*, dl. XL, blz. 310).

(2) KIST EN ROYAERDS, *Archief voor kerkelijke geschiedenis*, dl. XX, blz. 168. (3) STADSARCHIEF GENT, *Bouc van den Crime, 1572-1574*, f° 59.

92

Het opzet is duidelijk geweest reeds sterk in aantal zou de medewerking van de andere Hervormden in de meeste grote steden van het graafschap Vlaanderen en van het hertogdom Brabant de Calvinisten onbetwistbaar vast in het zadel geholpen hebben bij het zich meester maken van de gewestelijke besturen..

De ijveraar van het eerste uur voor een Calvinistische suprematie was voorzeker

Marnix van Sint-Aldegonde, de getrouwe vriend van prins Willem van Oranje. Zijn optreden verlegde eens te meer het zwaartepunt van de strijd naar de metropool. Dit betekende meteen dat de grote centra van het Brabantse van in den beginne betrokken werden in het opzet stedelijke en gewestelijke instanties onder Calvinistische druk te zetten.

Marnix zette in december 1573 te Antwerpen zijn plan uiteen in verband met een godsdienstvrede als reële waarborg voor een pacifistische coëxistentie van roomsen en protestanten in de Zuidelijke Nederlanden (1).

De Hervormde gemeenten te Brussel en omgeving waren bij de eersten om de nieuwe tijdsgeest op te vangen, wat verklaart dat in deze streek na Requesens dood onmiddellijk een Calvinistisch regime kon worden ingesteld. Van Calvinistische zijde waren de markantste woordvoerders Petrus Dathenus en Jacobus Regius, allebei bijzonder onderlegd qua theologische en politiekstructurele voorlichting bij de uitbouw van een Reformatorisch-georiënteerde maatschappij. De Brusselse en Vilvoordse doopsgezinden stonden onder de leiding van Hans Verspeeck, een voorganger-oudste die door Antwerpen werd afgezonden. Hij werd in zijn streek bijgestaan door Pauwels van Meenen en Hans Busschaert: dit gebeurde echter bij tussenpozen, daar beiden hun hoofdopdracht moesten waarnemen in het Vlaamse graafschap (2).

De ongestoorde verplaatsingen van de leiders wijst reeds op het minder repressief karakter van Requesens' periode. Het meest valt dit nog op waar het om doopsgezinden gaat, vermits deze Hervormden zowel door de roomsen als door de Calvinisten geschuwd bleven als gevaarlijke conspiranten.

Nog in 1589 zal Joost de Tollenaere zijn Noordnederlandse geloofsgenoten op het hart drukken de verworven vrijheid nooit

(1) FL. PRIMS, Pa Religionsvrede, blz. 65-66.

(2) A.L.E. VERHEYDEN, Geschiedenis... doopsgezinden, blz. 150.

te onderschatten. Zinspelend op de periode van Requesens en de onmiddellijk daarop volgende jaren (tot 1584) wees hij er op dat plotse onheilen er een einde kunnen aan stellen zoals wij het nu in het Zuiden meemaken, want die vrijheft hebben wij ook gehad» (1).

(1) T.J. VAN BRAGHT, a.w., dl. II, blz. 766.

DE CALVINISTISCHE OVERHEERSING (1577-1584)

GESPANNEN COEXISTENTIE

Bij de plotse dood van Requesens (5 maart 1576) bevonden de Nederlanden zich zonder landvoogd en werd de Raad van State het aangewezen organisme om het bestuur over te nemen, in afwachting dat Filips II een nieuwe goeverneur generaal aanstellen zou. De continuïteit van de regering scheen dus theoretisch voor mekaar te komen. De facto echter bleek weldra dat de leden van de Raad van State tegen deze taak niet opgewassen waren: de raadsleden Viglius, de hertog van Aarschot, de graaf van Berlaymont, bijgestaan door de nog te benoemen hertog van Rassenghien, d'Assonleville, Sasbout en Mansfeld waren ofwel te oud, ofwel onbekwaam om met succes deze zware verantwoordelijkheid op zich te nemen (1).

De zwakheid van bewuste collaterale raad vergemakkelijkte het opzet van Willem van Oranje om Noord en Zuid te verenigen. Sensationele gebeurtenissen zorgden anderdeels voor een versnelde losscheuring van het Spaanse bewind. Het losbreken van de «Spaanse furie» te Antwerpen, de aanhouding van de leden van de Raad van State en de staatsgreep van de Staten van Brabant waren de mijlpalen in de evolutie die geleid hebben naar

(1) H. PIRENNE, o.c. dl. IV, blz. 60-61: »Viglius, een gebrekkelijke, angstvallige, verstompte grijsaard kan de anderen nog met zijn raad bijstaan, doch initiatief moet men van hem niet verwachten.

Aarschot, trots op zijn adel, groot spreker, verwaand, mist alle ernst en alle staatkundig talent. Zijn onmatigheid verergert nog zijn natuurlijke zenuwachtigheid. Hij laat zich door zijn omgeving ophitsen, vaart hevig tegen zijn collega's uit, vervalt vervolgens in moedeloosheid, betreurt dan zijn uitvallen, vraagt verschoning, begint te wenen, zodat men hem voor half gek aanziet.

Berlaymont, mede een drinkebroer, valt tijdens de zittingen in slaap; zelfs nuchter, is hij weinig bespraakt, want zijn domheld evenaart zijn gierigheid.

De baron van Rassenghien, een eerlijk man doch wauwelaar zonder bekwaamheid. Assonleville, een diplomaat van ondergeschikte rang, de rechtsgeleerde Sasbout, de oude Mansfeld die men ontboden heeft uit Luxemburg, waar hij landvoogd was en, ten slotte Geronimo de Roda, bijzitter in de Raad van Beroerte en vroeger vertrouweling van Requesens, hij alleen vertegenwoordigde Spanje in de vergadering».

95

een zelfstandig statuut op basis van de Pacificatie van Gent (8 november 1576) (1).

Deze overeenkomst leverde evenwel het gewenste resultaat niet op qua het nagestreefde evenwicht tussen roomsen en Calvinisten. Beide partijen waren, niettegenstaande hun collectieve ondertekening, bij hun respectieve opvatting inzake godsdienstuitoefening gebleven: de roomsen gaven de hoop niet op een einde te maken aan de uitsluitende beoefening van de Hervormde godsdienst in de noordelijke provinciën, terwijl hun tegenstrevers geen gelegenheid lieten voorbijgaan om hun verbolgenheid te openbaren over het feit dat de Calvinistische leer in het Zuiden niet overal ongehinderd kon verkondigd worden. Confessioneel gezien kon de Gentse akte

maar bezwaarlijk een eigenlijke Godsdienstvrede genoemd worden: meer dan een bestand is ze niet geweest.

De Unie van Brussel, ondertekend op 9 januari 1577, bracht een eerste opheldering, maar dan in een volstrekt-antiCalvinistische zin (2). Oppervlakkig beschouwd is het nieuwe akkoord slechts een bekrachtiging van de Gentse vrede (3). Er wordt immers uitdrukkelijk in het Brussels traktaat gewag gemaakt van het eenparig besluit van de ondertekenaars om zich als één man te weer te stellen «tegen de verdrukking van de Spanjaards... op straffe van verval van adel, van naam, van wapen en van eer, vóór God en een iegelijk aangezien te worden voor meinedigen, trouwelozen en vijanden van ons vaderland en immer aangetekend te staan wegens eerloosheid en lafheid».

Zakelijk gezien wil dit traktaat de belangen van de Calvinisten, — voornamelijk in het Zuiden, — op een beslissende wijze kelderen. De zinsnede «pour la conservacion de nostre Sainte Foy et Religion Apostolicque Romaine. is in dit opzicht allerduidelijkst. De Unie van Brussel is ongetwijfeld, zoals Pirenne het reeds vroeger uitdrukte, een nationale en katholieke unie (4).

Voor de Calvinisten was het een meevaller, dat don Juan, de nieuwe landvoogd, bij zijn aankomst in de Nederlanden geen pro fijt

(1) IBIDEM, dl. IV, blz. 60-82. Placcaeten van Brabant, dl. I, blz. 586-595.

(2) J.C. DE JONGHE, De Unie van Brussel des jaars 1577, naar het oorspronkelijk uitgegeven, in -80, 's Gravenhage, 1825. De auteur geeft een bondige inleiding over de aard en de draagkracht van de overeenkomst en laat deze volgen door biografische nota's omtrent ieder van de 257 ondertekenaars (bit 34-206). De tekst van de Unie van Brussel werd als bijlage opgenomen.

(3) Interessant, — alhoewel te rooms getint, — de beschrijving van de toestand na de dood van Requesens door Et. Rooms, a.a., blz. 44-45.

(4) H. PIRENNE, o.c., dl. IV, blz. 90.

96

wist te halen uit deze overwinning van de roomsen. In zijn overhaasting om een einde te maken aan de opstand in de Nederlanden, misnoegde don Juan derwijze zijn geloofsgenoten dat er wederom een samenwerking mogelijk werd tussen roomsen en Calvinisten.

Deze samensmelting van alle inlandse krachten verplichtte don Juan, zijn aanvankelijke militaire successen ten spijt, zich ten slotte terug te trekken op Namen. Hij ruimde meteen de plaats voor Willem van Oranje, in wie het Zuiden de bevrijder van het Spaanse juk begroette.

Met de momentele opheldering van de militaire en politieke toestand werd het godsdienstprobleem eens te meer het middelpunt in de aktualiteit: beide partijen voelden aan dat een beslissende wending nakend was en het er dus op aankwam hun respectieve belangen tot het uiterste te verdedigen. De Prins van Oranje trachtte weliswaar dit verwoed particularisme te ontzenuwen en beide kampen tot verdraagzaamheid aan te zetten. Zijn «Religionsfrid» (1), grosso mode een tweede Pacificatie van Gent, werd op 10 juli 1578 aan de Staten voorgelegd: het gaf de Calvinisten het recht hun godsdienst vrij uit te oefenen mits nochtans de roomse eredienst niet te verstoren.

De diktatoriale verzuchtingen van de Gentse en Antwerpse Calvinistische leiders

hebben ieder duurzaam akkoord onmogelijk gemaakt. Weldra werden de roomsen slachtoffers van verschillende vernederingen, die vlug de vorm van een ware persecutie gingen aannemen.

Het Calvinistisch opzet zich overal meester te maken van het gezag ging zijn verwezenlijking tegemoet. Het eerste revolutionair comité der XVIII werd te Brussel in september 1577 opgericht: de naties droegen een dubbele lijst voor waaruit de leden dienden verkozen, die door de 3 leden van de stad officieel in hun beleidsfunctie zouden gesteld worden.

De opdracht van bewust Comité bestond, naast het opnemen van de verdediging van de stad, in het effectief overnemen van het beleid van de stedelijke belangen in en buiten de stadswallen. Het Brussels Comité wist snel zijn invloed te doen gelden op de Staten-Generaal en trad onmiddellijk in voeling met het soortgelijk organisme van de Gentse XVIII. Dit had tot 1579 een opvallend meesterschap voor gevolg van het Brussels comité

(1) FL. PRIMIS, De Religionsvrede, 1578-1581, in -8°, Antwerpen 1942.

97

over alle dergelijke Calvinistische gezagsorganen in de Zuidelijke Nederlanden. Zijn voorstel van 9 november 1577 om het bekend gebleven akkoord van Artevelde (1339) dat voor Vlaanderen en Brabant wederzijdse steun op politiek en economisch vlak voorzag, te vernieuwen werd op 18 april 1578 bijgetreden. Deze overeenkomst kende een onmiddellijke toepassing: Gent leverde voedingswaren, troepen en munitie toen Brussel na de nederlaag van het Statenleger te Gembloers gevaar liep onder de voet gelopen te worden. Brussel reciproceteerde, in maart 1578, op het ogenblik dat Nijvel, Aalst en Dendermonde gevaar liepen.

Deze nauwe banden tussen Gent en Brussel bleven bestaan tot de overgave van eerstgenoemde stad in 1584 (1). De hoofdstad gold hierbij voor Willem van Oranje als zijn Operationele basis, terwijl Gent zich meer deed opmerken als de revolutionaire vleugel van het orangistisch bewind.

Het nieuw bewind te Antwerpen, dat in 1577 startte, werd volgens Fl. Prins geleid door de »kolonellen»: het 100 % Calvinistisch Comité der XVIII stond financieel zeer sterk en beïnvloedde na 1579 opvallend het verloop der gebeurtenissen (2).

Willem van Oranje voerde tussen deze « 3 groten » een behoudende voorzichtigheids-politiek: hij ondervond de meeste steun bij Brussel en Antwerpen, hulp die hij trouwens aanwendde om het radicalisme van de Gentse XVIII te neutraliseren (3).

Te Vilvoorde was de toestand wel heel speciaal. De bevolking telde in haar rangen talrijke Calvinisten, maar werd bestuurd door een overheid die schoorvoetend handelde in de geest van de nieuwe meesters, maar in het geheim verkleefd bleef aan het Spaans beleid van don Juan.

Haar houding inzake godsdienstaangelegenheden bleef typisch rooms, wat de Calvinistische leiding belette de weg op te

(1) A. DESPRETZ, De restauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579), in Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en 'Oudheidkunde te Gent, nieuwe reeks, dl. XVII (1963), blz. 19-20.

(2) IBIDEM, blz. 20.

(3) De groep der gematigden, akkoord met het beleid van aartshertog Matthias- Oranje - Staten Generaal, omvatte o.a. Ryhove, Gillis en Joos Borluut, Karel Uutenhove, Lieven

Sanders, Andries Baerdeloos, Lieve Mannens en Jacob de Zomere en werd gesteund door edelen en gegoede poorters, die meestal roomsen waren. Deze groep moest onderdoen voor de radikalen, geleid door Jonker Jan, Lucas Deynaert en Jan van der Cruusen en aangevuurd door de predikanten Beuterick, Petrus Dathenus en Herman Moded (A. DESPRETZ, a.w.), blz. 29-30.

98

gaan van de geloofsgenoten te Brussel, Mechelen en Antwerpen.

De Vilvoordse Calvinisten hadden als leider Filips van Roy, een vijftigjarige, kleermaker van beroep en honderdste man bij de burgerwacht. Hij volgde de gebeurtenissen in de stad van zeer nabij. Hij was het die vader Huysmans in het nauw bracht tot deze finaal geen geldige uitleg meer kon geven voor het lang wegblijven van zijn zoon Jan. Zo kwam men te weten dat die in opdracht van Aert de Rijcke, een overtuigd Spaansgezinde, in het geniep naar Namen vertrok om er contact op te nemen met don Juan (1).

De wildste geruchten deden ondertussen de ronde onder een trouwens weinig voorgelichte bevolking. Op 31 juli 1577 werd 's namiddags verteld, dat vijandelijke legers Vilvoorde benaderden. Enkele uren later echter werd dit bericht tegengesproken, maar de bevolking kreeg vanwege de overheid niettemin de raad op haar hoede te blijven.

De toestand klaarde enigszins op toen op 23 december 1577 het Vilvoordse magistraat de Brusselse overheid bijtrad in haar verklaring voortaan don Juan tot vijand van het vaderland uit te roepen (11 december 1577). De voortbestaande sympathieën voor Spanje in de schoot van het Vilvoords magistraat verklaren echter waarom sekretaris de Rijcke deze beslissing slechts op 4 september 1578 aan de bevolking bekendmaakte.

In dezelfde periode zag de stadsoverheid zich ook verplicht de tekst van een nieuwe Unie van Brussel te publiceren (10 december 1577), waarbij het essentieel rooms karakter van de eerste Unie geschrapt werd (2). Hervormden en roomsen zouden voortaan zij aan zij strijden tegen de Spaanse koning.

Willem van Oranje had ondertussen de oproep van de Staten-Generaal beantwoord. Hij kwam op 23 september 1577 te

(1) Hij werd er door de Hierges geïntroduceerd bij de landvoogd en vertelde deze dat Brussel een gewapende troep naar Vilvoorde had gestuurd om het kasteel te bezetten. Het magistraat weigerde weliswaar de toegang van de stad en had hem naar Namen gestuurd om te weten hoe er in de onmiddellijke toekomst diende geageerd. De landvoogd verklaarde zich bereid militaire hulp te zenden, doch zou deze maatregel slechts treffen na een dito onderzoek van het Vilvoords magistraat...

(2) DE JONGHE, o.c., dl. II blz. 163. De ondertekenaars verklaarden expliciet dat het hun - meyninge niet en is te beswaren, belasten, nadeel te doen of te beschadigen in tegenheyd der Pacificatie, dengenen, die hen hebben vertrokken van de voorsz. catholycque roomsche religie of bij eenige aangrijpen oft voorstel de oefening der selver te beletten of verstooren

99

Brussel aan, nadat hij te Vilvoorde op de Willebroekse vaart opgewacht was geworden door een feestelijk uitgedost schip, begeleid door twee met muzikanten bezette schuiten (1).

Willem van Oranje kwam bovendien de roomsen tegemoet door aartshertog Mathias voor te stellen als nieuwe «gouverneur ende capiteyn-generael» over de Nederlanden, terwijl hij zelf zich als luitenant-generaal liet voordragen door de Brusselse XVIII. Beiden legden ze de getrouwheidseed af aan de Staten-Generaal op 20 januari 1578. Deze aanstellingen vielen niet in de smaak van graaf de Lalaing, opperbevelhebber van het Statenleger, die al dadelijk voor zijn ondermijningswerk gehoor vond bij andere roomse legerhoofden als de graaf van Egmont, de heer van Hèze en de heer van Montigny. Dientengevolge was het een allesbehalve eensgezind Statenleger dat don Jehan te bestrijden kreeg te Gembloers (31 januari 1578). Het resultaat van dit militair treffen viel dan ook katastrofaal uit voor Oranje: het Statenleger leed een zware nederlaag, de verslagenen trokken zich ordeloos terug.

Een nieuwe financiële inspanning drong zich op om de weerbaarheid van het Statenleger te herstellen. Aartshertog Mathias trof met dat doel een maatregel waaronder de al zo beproefde zuidelijke Nederlanden zwaar zouden lijden. Hij gaf het bevel «aen allen de renmeesters particulier van de domeynen dat zij zouden opbringen promptelick in handen van Nicolaes Beert, ontfanger generael van Financiën de helft van alle de penningen van een jaer van de innecomen van hennen ontfange om die t' employeren in 't stuck van den oirloge».

Het daaropvolgende jaar bleek al dat de opbrengsten ver beneden de verwachtingen bleven, meer bepaald voor Brussel en omgeving, Dierick van der Beken «tresorier van de Staten-Generaal» rapporteerde over dit gewest: «Ende also onder anderen wylen Ysaack de Rouck, rentmeestere van Brabant in 't quartier van Bruessel van gelycke te doene, dewelcke doens qualick middel bedde». «Ysaack de Rouck dewelcke den Staten hadde geleent omtrent twelff duysent carolusgulden» werd voorlopig uit het slop gehaald door zijn broeder Willem, die het ontbrekende bedrag bijwerkte «om zynen broeder te assisteren» (2)

(1) Prins Willem van Oranje overnachtte te Vilvoorde bij een volgende reis naar de hoofdstad (17 januari 1578).

(2) A.R.B., Office fiscal de Brabant, nr. 6552.

100

Praktisch gezien was voortaan iedere stad op zich zelve aangewezen om de nakende aanval van de Spaanse legers af te slaan. Mechelen en Vilvoorde kregen niettemin troepenversterkingen. Het Vilvoordse magistraat kreeg 3 vendelen soldaten toegestuurd en zou daarenboven ook nog een bijkomende troep uit Brussel kunnen opgevangen hebben, ware het niet geweest dat de overheid de toegang van de stad aan de Brusselaars verboden had (1).

De leiding van het verweer werd toevertrouwd aan de heer van Glimes, die al dadelijk overging tot drastische maatregelen. Hij was het die het bevel gaf voor het neerhalen van de gebouwen van het klooster O.L.V. van de Troost op de Leuvense straatweg. De vernieling is dus geen vorm van beeldstormerij, zoals beweerd wordt op de gedenkplaat die aangebracht werd op de voorgevel van de gerestaureerde kapel. Het rekest van 1624 voor de heropbouw verklaart inderdaad uitdrukkelijk: «que leur cloistre a, durant les troubles, esté totalement ruyné et démoly mesmes pour la conservation de la ville pour la crainte que l'ennemy ne se fut fortifié illecq contre ladite ville» (2).

Onder de andere schikkingen om de stad in de mogelijkheid te stellen een langdurige

belegering aan te kunnen dient nog aangestipt het bevel aan het adres van de ontvanger der domeinen (7 februari 1578) het garnizoen van de stad al het gevraagde te bezorgen «d'autant que le temps et les termes esquelz nous sommes requièrent que partout se face bonne garde et singulièrement au chasteau de Vilvorde ou le corps de garde ne peut estre de nuit sans feu et lumière» (3).

Ondertussen waren de Spaanse legers erin geslaagd Leuven te bezetten en troepen neer te zetten te Weerde en Kampenhout. Het oprukken naar Vilvoorde lag in het verschiep. Op 10 februari 1578 verscheen Octaaf van Gonzaga met de Spaanse voorposten voor de stad, ter hoogte van de Leuvense poort op de plaats waar zo pas het O.L.V. van de Troostklooster was afgebroken. Het bleef voorlopig echter bij de bedreiging, want amper een week later (18 februari 1578) berichtte prins Willem van Oranje dat «les ennemis ont abandonné Vilvorden» (4).

(1) IBIDEM, nr. 97.

(2) A.R.B., C.C., nr. 169, f° 22 (origineel berust op het archief van het O.L.V. Troost).

(3) IDEM, Acquits C.C., nr. 1.636.

(4) L.P. GACHARD, Corr. du prince d'Orange, dl. IV, blz. 38.

101

De eigenlijke verklaring voor het wegtrekken van de Spaanse soldaten lag bij don Juan. Deze oordeelde dat zijn effectieven te zwak waren om het op te nemen tegen het sterke Vilvoordse garnizoen. Farnese, die don Juan op zijn tochten bijstond was een andere mening toegedaan. Hij beweerde in een brief aan zijn moeder (5 maart 1578), dat de aanval met succes zou bekroond geweest zijn. Hij steunde zich hierbij op de constatacie dat de grachten rondom de stad een zeer laag waterpeil kenden. De soldaten zouden er gemakkelijk door gekund hebben, vermits kort te voren Jeronimus del Rio, gevangene in de stad, langs diezelfde weg de vrijheid had weten te kiezen.

De verdedigingswerken werden na het vertrek van Gonzaga's soldaten verder doorgevoerd. Al de beschikbare paarden en karren werden ingezet. Tientallen kruiwagens werden aangekocht te Mechelen om de aanvoer van de bouwmaterialen te bespoedigen. Bij de Zennesluis «de Spuy» werden «busgaten» gegraven in de stadswallen om de sektor bij de Mechelse poort binnen schot te krijgen bij gebeurlijke indringingspogingen van de vijandelijke legers. De stadswachten bij de poorten keken nauwgezet toe bij het verlaten en binnenkomen van burgers of er geen geheime correspondentie werd binnengesmokkeld.

De bevolking beleefde spannende ogenblikken. De meeste schepenen moesten de domper zetten op hun sympathie voor don Juan omwille van de toenemende Calvinistische druk uitgaande van de laken-, schippers en schoenmakersgilden. Daarbij kwam nog dat ook te Vilvoorde plots poorters opdaagden die na Alva's komst de vlucht naar het buitenland hadden moeten nemen en toen officieel verbannen verklaard werden met confiscatie van hun goederen. Onder hen: Lambrecht Thialants, Jan Mommaerts, Frangois van Dieme, Nicolaas van de Vinne en Peter van der Schueren (1).

Normaliter kan van dezen verwacht worden dat ze bestendig met wraakgevoelens hebben rondgelopen en van zeer nabij de gedragingen volgden van al wie in de stad zijn hoop had gesteld op een herstel van het Spaans bewind. Zij konden zich trouwens beroepen op het gedrukt placcaat van 7 december 1577, dat de 23e december «ter puyen aff van den stadhuyse van Vilvoerden» werd voorgelezen «aengaende d'opscreyven ende aenveerden van den goeden van denghenen die bijstandt doen,

adhereren ende aenhangen don Jehan

(1) A.R.B., R.B., nr. 277: Losse stukken (nrs. 1 en 2).
102

van Oisterryck ende andere Spaengnaerden, gedeclareert voer vyanden van kieren vaderlanden». Het werd aangevuld met een verklaring van de Staten-Generaal, door het Brussels magistraat op 11 december 1577 doorgezonden, waarin don Juan geschandvlekt wordt «als infracteur en gebroecken hebbende die pacificatie van Ghendt by hem beswoeren» (1).

De procureur-generaal in de Raad van Brabant beklemtoonde van zijn kant de noodzaak» dat al is 't zoo dat nyet alleene naer die weth van der naturen, maer oyck gemeyne gescreven rechten eene yegelycken is schuldich gehouden het vaderlandt voir te staen in alle saecken die haere welvaert zijn raeckende ende te weren tgene tot haeren achterdeele zoude mogen co- men, verbiedende daarenboven eenige conspiratiën oft aenslagen oft handelingte te hebben met denghene die haere vyanden zijn» (2).

Op 22 april 1578 werd nogmaals bekend gemaakt dat de bevolking bovenstaande voorschriften, samen met de bepalingen van de Unie van Brussel moest inacht nemen. De Brusselse overheid, — gans onder de invloed van Calvinistische leiders,— bleef Vilvoorde nauwgezet gadeslaan en verzocht de overheid «metten gemeynen ingesetenen der stadt op (haer) hoede te houden» (3).

Vilvoorde leefde tot 1584 in eigenaardige omstandigheden. Het magistraat, met de meier aan het hoofd, nam een afwachtende houding aan: don Juan-gezind, trof het niettemin geen enkele maatregel waardoor de oppositie in beweging zou komen. De Calvinisten van hun kant zagen zich dus beperkt tot hun bijdrage voor de verdediging van de stad en tot het waakzaam toezien opdat er van binnenuit geen pro-Spaanse actie zou kunnen ondernomen worden. De roomse fractie van de bevolking werd af en toe op de proef gesteld: kerkelijke instellingen waren niet zelden het voorwerp van gevaarlijke bedreigingen (1).

(1) A.R.B., Office fiscal de Brabant, nr. 97.

(2) IBIDEM

(3) IBIDEM.

(4) O.L.V.-GASTHUIS VILVOORDE, Chronica oft Jaer-schriften, twee delen (XVIIIe eeuws ms.): handelt over kerkvernieling maar weidt niet uit over de getroffen instellingen. De kloostergemeenschap had het wel erg te verduren, vermits ze in 1579 tot de uittocht naar Keulen gedwongen werd.

103

DE SAMENZWERING

GELEID DOOR CHRISTIAEN VAN DER MEREN

Een groep notabelen van de stad bleef halsstarrig weigeren de politiek van Oranje bij te treden. De hoofdfiguren van het verzet waren Christiaen van der Meren en de gewezen schepen, Willem Candriesch.

De meier en enkele schepenen waren over hun drijfverijen op de hoogte, doch durfden het niet aan, zoals hoger gezegd, om de Calvinisten in de stad te trotseren en wachten

dan ook lijdzaam de verdere evolutie af. Een meer interessante, tevens geïnteresseerde medewerker vonden ze in de persoon van de stadssecretaris: Aert de Rijcke. Deze kreeg de officio alle berichtgevingen in de hand gespeeld die de stad werden overgemaakt vanuit Antwerpen en Brussel. Hij was daarenboven korporaal van een bewakingsgroep, wat hem in de gelegenheid stelde de gedane werken stipt op kaart te brengen.

Het was voor hem een koud kunstje geweest om het magistraat te overtuigen dat de dubbele poging van de Brusselse delegatie om in de stad post te vatten moest afgewezen worden. Hij zag voorzeker het gevaar in van een mogelijke, Calvinistische machtsgreep, wat zijn verzuchtingen beslist zou hebben gedwarsboomd. Te meer daar op die manier zijn faam van rooms en rechtschappen poorter, die de belangen van de stad vóór alles stelde onaangetast kon blijven.

Hij kon daarenboven rekenen op flinke relaties om met de Spaanse overheid in contact te blijven. Onder zijn verdienstelijkste medewerkers telde hij Tielman van der Meren, broeder van de hoger genoemde Christiaen die de stad al had verlaten en in het door Spaanse troepen bezette Leuven vertoefde. Tielman was koster te Eppegem en kon zo onopgemerkt herhaaldelijk bezoeken afleggen ten huize van de stadssecretaris. Deze gebruikte bovendien dikwijls Maeycken Boyenants (alias «Lief») als verbindingsagent met Christiaen van der Meren: zij zorgde o.m. voor de uitwisseling van de correspondentie.

Alles liep gesmeerd tot op het ogenblik van de arrestatie van Tielman van der Meren. Deze was aangehouden geworden door patroeljetroepen van de Staten-Generaal in de nabijheid van de Mechelse poort. Het toeval wilde dat Aert de Rijcke zich op dat ogenblik op de vesten bevond en zo de aanhouding van zijn agent meemaakte. Hij werd ogenblikkelijk door paniek gegrepen en vreesde van dan af, zoals hij kort daarop voor getuigen verklaarde, dat Tielman niet zou weerstaan aan de verschrikking

104

van de pijnbank en zo zijn positie in het gedrang zou brengen.

Meteen viel gans het plan van de samenzweerders uiteen. Aert de Rijcke had immers enkele dagen voordien het volgende briefje ontvangen van Christiaen van der Meren: Getrouwe vrint! Blijft gerustelijck in u huis ende bercht voer de furie u goet dat moegelyck is! U ende meer andere goede vriden zal geadteert wordden de plaetse deer ghy u zult tsamen salvéren met oyck het teecken, dwelck ghy op ulieder deure sult stellen. Moer metten iersten dat ghy sult van my geadverteert wordden sult u daernaer reguleren sonder faulte!».

Aert de Rijcke meende niet meer te kunnen wachten op het sein voor een gezamenlijke actie. Op het stadhuis nam hij enkele betrouwbaren onder de arm en vertelde ze «dat hy in meyninge was te vertrecken ende de stadt te verlaten om de groote last van den soldaten». Dit kon als een geldige reden klinken, gezien iedereen wist dat een der volgende dagen er alweer 3 vendelen soldaten van het Statenleger de reeds bestaande verdedigings troepen zouden komen aanvullen.

Langs zijn meid, Martyne van den Eynde, om vond hij een koper voor zijn veestapel bestaande uit paarden en runderen. Hij behield twee paarden en een kar om de rest van zijn inboedel met de knecht naar zijn nieuwe residentie te laten overbrengen. Bleef er nog de geldkwestie. Ook hiervoor vond hij een oplossing! Hij zou het bedrag — «XXXV halve philips daeders ende eenen heelen daeldere», — meenemen dat overeenstemde met de koopsom van de kruiwagens die de stad te Mechelen had aangekocht.

De uittocht werd gepland voor 2 mei 1578. Zijn vrouw vertrok met het kind en de meid omstreeks 3 uur in de namiddag en sloeg de richting in van Epegem. Aert de Rijcke verliet een tijd later de stad, wat niet zo dadelijk het wantrouwen kon wekken vermits hij weiden bezat op het grondgebied van Peutie. Eens samen kregen zij vlug het gezelschap van de vrouw van Christiaen van der Meren. Het gezelschap nam zijn intrek bij Jan Goossens, herbergier van «In de Struys» vlak bij de Zenne gelegen. Omstreeks middernacht werden ze gewekt door iemand die aan de overkant van de Zenne stenen wierp tegen de muur van de herberg. Vermoedelijk is dat Christiaen van der Meren zelf geweest, die inlichtingen kwam verstrekken over de manier waarop ze verder zouden kunnen reizen. De volgende dag, vroeg in de morgen, werd de tocht verder gezet in de richting van Zemst. Zonder de meid echter, want die werd naar Vilvoorde

105

teruggezonden om de knecht te verwittigen dat hij met de kar naar Epegem moest komen. Aert de Rijcke woonde de overtocht van de Zenne bij van vrouw en kind en keerde vervolgens naar Epegem terug om er de knecht op te vangen.

Hier was het dat alles spaak liep. Martyne van den Eynde werd bij de terugkeer in de woonst van haar meester aangesproken door Filips van Roye, die geen moeite had om haar alles te laten vertellen over het zgz. vertrek naar Mechelen. Hij stelde zich daarop onmiddellijk in verbinding met de Calvinistisch-gezinde Peter van der Beken, die hem de toelating gaf om Aert de Rijcke gevangen te nemen.

Filips van Roye trok er nog dezelfde nacht op uit met zes andere leden uit de schippers-, schoenmakers en lakengilde waarbnder Lambrecht Thyalants, Jan Claes, Splinter van Wyck en Jan van Linthout.

Het was deze groep die Aert de Rijcke ontmoette op de plaats van de afspraak met zijn knecht. Hij probeerde nog tevergeefs met een list aan hun greep te ontsnappen. Volledig in paniek gebracht had hij op de aanspraak van Splinter van Wyck: «Ghy, verradere», het ongelukkig antwoord: «Men vint er noch meer!».

Aert de Rijcke werd nog dezelfde 3e mei naar het stadhuis gevoerd voor een eerste ondervraging. Deze gebeurde onder de leiding van Peter van der Beken «in absentie van den meyer» en in aanwezigheid van het voltallig schepencollege. Na de «examinatie preparatoire» waarbij op het kasteel nog nader het vuur aan de schenen werd gelegd, werd de Rijcke naar de Treuren-berggevangenis te Brussel gevoerd.

Het proces voor de Raad van Brabant kende een eigenaardig verloop. De verdedigers van Aert de Rijcke begonnen met de getuigen contra te bekladden als zijnde weinig betrouwbaare individuën, die met wraakgevoelens beziel waren en boyendien, zoals een Filips van Roye, meer dronken dan nuchter rondliepen. Plichtsbewust in hun functie van advocaat spoorden zij alle contradicties in de verklaringen op en legden er zich bovendien op toe procedurefouten aan de kaak te stellen. De getuigenissen contra, na op deze wijze afgetakeld te zijn geworden, werden overspoeld door de verklaringen afgelegd door de talrijke getuigen pro. De personaliteit van laatstgenoemden woog zwaar door: het werd een defilé met aan het hoofd de meier, Hendrik van Herlaer, gevolgd door de roomse (ook don Juangezinde!) sche-

106

penen, de rentmeester en vooraanstaande poorters. Zelfs een mislukte ontvluchtinospoging van Aert de Rijcke uit de Treuren-berggevangenis vermocht niet

het gewicht van de getuigen ten ontlaste aan te tasten.

Hoe de procureur-generaal zich ook inspande om aan de hand van de positieve elementen het verraad te onderstrepen, het hielp niet: Aert de Rijke werd vrijgesproken (1580) (1).

Zijn vrienden-samenzweerders hebben hem weten uit het slop te halen, alhoewel sommigen onder hen op de hoogte moeten geweest zijn van het feit dat Aert de Rijke aan don Juan een plan van Vilvoorde had overgemaakt waarbij melding gemaakt werd van de zwakke plaatsen in de verdedigingsgordel. Het opstellen van dit gecommuniceerd document had geen moeilijkheden opgeleverd, vermits hij als secretaris de kapiteinsvergaderingen had kunnen bijwonen en als korporaal de vorderingen van de verdedigingswerken dagelijks volgde.

Geen wonder dat de doorgegeven schets die don Juan bereikte degelijk uitgestippeld was: bovenaan de Willebroekse vaart die de stad scheidt van het hoger gelegen randgebied; daaronder met dezelfde oriëntatie de Zenne die de stad binnendringt langs het kasteel en ze verlaat door de Spuysluis; het geheel aangevuld met het binnendringen van de Woluwe en de Rieele, waarlangs de molens opgesteld zijn, alsmede de ring van wallen en met water gevulde grachten.

Aert de Rijke lichtte bovendien de Spaanse landvoogd voor hoe de aanval op de stad het best zou verlopen: de belegeraar hoefde slechts 3 á 4 stuks artillerie op te stellen op het Hoogveld en zou van hieruit gemakkelijk de bezetting van de wallen kunnen uitschakelen; een beperkte gewapende eenheid zou volstaan om de grachten door te steken waardoor een grote oppervlakte blank zou komen en de belegerden de facto een belangrijk afweerelement zouden verliezen.

De stadssecretaris hield bovendien rekening met de mogelijkheid dat dit project om bepaalde redenen van strategische aard niet zou kunnen weerhouden worden. Daarom dan maar een paar wisseloplossingen doorgeven. De Spaanse belegeraars zouden zonder enig risico de wateren van de Woluwe en de Rieele kunnen omleiden waardoor de molens in de stad buiten

(1) A.R.B., Office fiscal de Brabant, nr. 97.

gebruik zouden gesteld worden en de bevolking de uithongering nabij zou zijn.

Of nog: 2 à 3 ton springstof zouden volstaan om de Willebroekse vaart voor geruime tijd buiten gebruik te stellen (1).

Er is maar één uitleg voor Aert de Rijke's verraad: zijn haat voor al wie Spanje de rug had toegekeerd. Hij zal, na de reconciliatie, loon naar werken krijgen: reeds op 9 oktober 1584 werd hij «secrétaire de notre ville de Vilvorde en l'estat et office des biens saisis et annotez ès quartier dudit Vilvorde, Campenhout et Grimberghen». Amper vijf maanden later verwierf hij de vervanging van Frans Daneels «estant au service de la contrepartje et ennemys de Sa Majesté» als burgemeester te Kampenhout. Zijn confiscatieopdracht stelde hem, in oktober 1595, in de gelegenheid eigenaar te worden van 't Hof ten Schrieck» (Houtem), een buitengoed waarrond hij een gracht van 25 à 30 voet breed liet graven ter bescherming van de vrijbuiters» (2).

VILVOORDE ONDER DE BEZETTING VAN HET STATENLEGER

Er werd ondertussen druk verder gewerkt aan de verdediging van de stad. Duitse en Waalse soldaten werden toegevoegd aan de reeds aanzienlijke bezetting («groot garnisoen») van het kasteel en aan de troepen in de stad. De wachten bij de stadspoorten en op de wallen werden versterkt, wat een tijdgenoot deed verklaren «datter groote menichte van volcke in dese stadt van Vilvoirden is geweest ende de vesten zeer wel beset ».

Met kar en paard werden massa's «willigen ende risschen gehaald «tote fortifficatie van de voirscr. stadt» De akkers en weiden rondom de stad werden niet bewerkt om de plunderzucht van de vijand niet te prikkelen. De versterkingswerken aan de wallen werden zorgvuldig geïnspecteerd, zelfs «ten tijde de vianden voer de stadt van Vilvoerden waeren gecomen, die van der wet compareerden op de vesten van der stadt gelyck dat behoirt». Plakkaten en stadsverorderingen volgden mekaar op inzake «'t waecken, pionnieren ende fortificeren van der stadt om

(1) 1. NAUWELAERS, o.c., dl. I, blz. 118-119.

(2) A.R.B., C.C., nr. 18.668. — IBIDEM, bundel nr. 6. Hij hoefde trouwens niet zo lang te wachten om in de circulatie terug te keren. Hij kreeg vanwege het stadsbestuur, in de zomer van 1581, al de opdracht om 33 Mechelse schippers te Leuven op te halen en ze te voeren naar Sint-Amands pour les employer sur les barques et batteaulx équipez par ceux dudict St. Amand pour s'asseurer contre les ennemis de Tournay. (A.R.B., Acquits de Lille, lias nr. 1882-1883)

108

te resisterene de gemeyne vianden». De drossaart Oyenbrugge bezocht zelf Vilvoorde en mobiliseerde er de schepenen om samen met hen de Zenneoeveren van nabij te inspecteren,

Ondanks al deze voorzorgsmaatregelen ving het magistratuur de ene klacht na de andere op. De meeste waren gericht tegen de militairen in de stad. De huurlingen vonden er geen graten in «vele verscheyden boomen en zoo op 't kerckhoff staende als elders aff te houwen ende op 't slot te dragen». Duitse soldaten die bij burgers waren geïnstalleerd deden voor hen niet onder: Hendrik de Haen verklaarde hieromtrent «dat zij de doeren hebben opgebroken ende nauwelicx een doere geheel gelaten hebben». Waalse soldaten, gehuisvest bij de stadssekretaris de Rijcke, gingen nog erger te werk. Over hen vertelde de meid «dat deselve soldaten den kelder hebben opengebroken gehadt om 't goet bier dwelck daerinne lach te hebben; gezien daerenboven dat deselve soldaten de huysvrouwe van den voirscr. gevangene zeer rouwelyck hebben getracteert ende selve met rapieren ende poignaerden naergelooopen». Heel gewoon was het voor de bij burgers logerende huurlingen kameraden uit te nodigen ende tot in de nacht blijven zitten drincken».

Klachten van een gans andere aard gingen uit van Vilvoordse eigenaars van gronden die buiten de stadswallen gelegen waren. Zij verweten het magistratuur «'t gemeyn plat landt also (te laten) spoliëren ende bederven ende dat men de vianden op de huysse tot Wedere ende elders heeft laten ligghen». Men durft de dieren niet meer laten staan op

de weiden «op de zijde van de Loevenschepoorte daer de vianden consten gecomen». Hooi te Houtem ophalen was ook al gevaarlijk. Hendrik de Haen «heeft tselve niet willen doen noch zijn peerden aventueren, nyet wetende datter eenige borgers van Vilvoirden tvoirscreven hoy al- deer hebben derren halen ».

Het Vilvoords magistraat beleefde een hachelijke tijd. Vermoedelijk, zoals vroeger gezegd, in petto Spaans gezind (1), maar gehouden in de greep van de beslissingen van de Staten- Generaal en van het beleid van de Staten van Brabant vertrouwden de Vilvoordse schepenen hun volgelingen toe «dat zij nyet en wisten waer dat zij hen keeren oft winden zouden».

De versie dat een groep Brusselaars tot «voer de stadt

(1) Giells de Smet verklaarde vóór de commissarissen van de Raad van Brabant «datter wel spraeke mach zijn geweest alhier te Vilvoirden dat de magistraten alomme waren door Jehans (Calvijn) gesint«.

109

van Vilvoirden zijn gecomen geweest» maar niet verder aandrong bleek weldra onjuist, daar men te weten kwam «dat de borgers van Bruessele van achter in 't slot zijn gecomen, maer by wat middel en zoude tselve nyet zekerlick weten te vercleeren». Reeds te voren was het de Vilvoordse stadsoverheid al duidelijk geworden dat het garnizoen op het kasteel er laakbare praktijken op nahield. Zo liep volgend bericht binnen «men heeft in 't slot van Vilvoirden connen geraeken ende volck ende victuaille uuyt ende innelaten gelyck dien van den slote heeft goet gedocht gehadt zonder aensien van den magistraet».

Het Vilvoords magistraat werd bovendien reeds in 1577 gekontakteerd door «eenige borgers die de nyeuwe religie tot Vilvoiren wilden innebringen». Het was slechts de voorbode van het Calvinistisch beleid dat de Vilvoordse meier en schepenen werd opgedrongen door de gilden en de ambachten.

Toen de zusters van het O.L.V.-Gasthuis hun instelling verlieten om zich te Keulen te vestigen, werden de goederen verbeurd verklaard en de opbrengst ervan aangewend tot dekking van de lopende uitgaven van de Calvinistische gemeente. Een zelfde lot was de goederen van Willem Candriesch en Christiaen van der Meren beschoren, die te voren openlijk partij hadden gekozen voor don Juan.

De roomse bevolking kreeg het harder te verduren, te oordelen naar de uitspraak van stadssecretaris de Rijcke «men dagelycx siet wat verdriet is te commen in hunne handen, hoevele menschen zij t' onrecht vanghen ende hoe dese (Godt beter 't) gevreest worden».

Het Vilvoordse garnizoen werd in april 1583 qua samenstelling grondig gewijzigd. Voortaan zou het bestaan uit «inlantsche crijchsluyden den lande aanghename», beslissing die ongetwijfeld in het voordeel uitviel van de plaatselijke Calvinisten (1). Enkele maanden later (9 juli 1583) werd ook het platteland onder druk gezet: de boeren kregen bevel -heure granen oft hoy nyet én sullen moghen vueren in eenighe steden houdende met de Spaengnaerden oft heure adherenten» (2).

(1) P. GENARD, Antwerpsch Archievenblad, dl. IV, blz. 105.

(2) IBIDEM, blz. 115.

BESLISSEND SPAANS OFFENSIEF: ALESSANDRO FARNESE

Farnese, die de overleden don Juan (1578) was opgevolgd, zette ondertussen zijn heroveringsmars systematisch voort. Vilvoorde werd, — na de terugtocht van Gonzaga, — voorlopig nog niet onder directe druk gezet, wat daarom nog niet betekende dat de bevolking volledig kon herademen.

Gedurig werden er andere eenheden van het Statenleger naar de stad gestuurd voor aflossing, wat geenszins bijdroeg tot de openbare rust en bovendien bijkomende onkosten veroorzaakte. De Vilvoordse bevolking werd bovendien meer zelfs dan elders getroffen door een epidemie, die tientallen slachtoffers maakte. De bevoorrading werd met de dag lastiger daar de Spaanse troepen die elders (1) ingekwartierd waren niet zelden verkenningstochten organiseerden tot vlak bij Vilvoorde en daarbij niet aarzelden het aangetroffen vee en de gebeurlijke graanvoorraden van het platteland mee te sleuren.

Het garnizoen ondergebracht op het kasteel stond gedurende de «Geuzentijd» onder de leiding van kapitein Dewit, de legereenheden in de stad werden aangevoerd door de Heer van Glimes. De Brusselse naties, zeer ingenomen met de h.i. grote strategische waarde van Vilvoorde, bleven maar aandringen voor de versterking van de vestingen en voor het sturen van een burgerwacht naar het kasteel. De Brusselse goeverneur zwichtte trouwens voor hun eisen en stelde inderdaad 4 stuks artillerie ter beschikking van kapitein Dewit (1579). Onder de andere kapiteins die te Vilvoorde optraden dienen nog vermeld: Claude van Ranst, kapitein van een compagnie infanteristen die deel uitmaakte van het regiment van baron de Merode; verder nog Dubois en Jean de Pétain (luitenant bij het regiment Van den Tempel e) (2).

Op nationaal vlak berustte het verweer tegen Farnese's offensief bij de Staten-Generaal. De vergaderingen die in 1580 te Antwerpen plaatsgrepen werden door een Vilvoordse delegatie bijgewoond, die na gemeenschappelijk overleg van schepenen en ambachtsdekens samengesteld was geworden uit Hendrik van Dongelberghe, Adam Quisthoudt en Barthélémy van Coelputte (3).

Te 's Gravenhage viel op 26 juli 1581 de belangrijke beslissing van de Staten-Generaal: Filips II werd van de troon vervallen verklaard en de soevereiniteit over de Nederlanden meteen opgedragen aan Francois d'Alençon, hertog van Anjou, Laatstge-

(1) Te Weerde en Kampenhout.

(2) A.R.B., C.C., nr. 25.558, f° 13, 25.

(3) A. WAUTERS, *Histoire de Bruxelles*, dl. I, blz. 437, 504. — A.R.B., *Acquits*, C.C., nrs 1.636, 1.637. — IDEM, C.C., nr. 25.548, f° 23, 25. — A.V., nr 2.320.

noemde deed, in april 1582, zijn intrede te Antwerpen en liet zich bij dezelfde gelegenheid als hertog van Brabant huldigen.

De nieuwe meester deed zich te Vilvoorde al opmerken op 4 juli 1582. De hertog van Anjou tekende inderdaad protest aan tegen de hernieuwing van het magistraat door

kommissarissen die niet door hem voor een dergelijke opdracht waren aange steld. Het ganse geval bleek achteraf «een oorlog in een notedop», vermits Anjou weldra vrede nam met de samenstelling van het Vilvoords magistraat, gezien zijn leden allen voldoende waarborgen boden. Wel liet hij de stadsgriffier akteren, dat in de toekomst een soortgelijke gedraging niet meer geaccepteerd zou worden (1). Dit bevel was wel meer dan een principieel besluit zoals trouwens het gezag van de hertog van Anjou allesbehalve als dode letter kon beschouwd worden: sedert april 1582 stond immers het Vивоords garnizoen onder de leiding van de Saisseval, kolonel van 12 Franse compagnieën infanteristen (2).

Gedurende de Franse bezetting beleefde de bevolking bange dagen. In november 1582 trokken de Franse soldaten erop uit om alle woningen die nabij de wallen gelegen waren in brand te steken. De bewoners ervan werden op de hoogte gebracht dat het hier om strategie ging en kregen bij dezelfde gelegenheid bevel zich in de stad te vestigen, die zich al in zo'n kritieke toestand inzake bevoorrading bevond.

Gelukkig maar dat de Vilvoordenaars hebben kunnen profiteren van het akkoord van Dendermonde (maart 1583) waardoor een einde gesteld werd aan de rivaliteit tussen de hertog van Anjou en Prins Willem van Oranje. De overeenkomst manifesteerde zich te Vilvoorde door het heengaan van de Franse soldaten, — die het wel bijzonder bar hadden gemaakt, — naar andere bestemmingen.

Vilvoorde werd niettemin sedert 1584 onder zware Spaanse druk gesteld. Het verweer van de stad brokkelde zienderogen af onder invloed van een immer nijpender voedselschaarste. Kapitein Dewit, — sedert enkele weken ook goeverneur van de stad geworden, — stond voor een onmogelijke opdracht. De eerste kontakten met de belegerde troepen gebeurden aanvang september 1584. Op 6 september was Mansfeld reeds bij machte het dokument op te stellen, waarin hij Alexander Farnese op de hoogte bracht van het besluit van het

(1) PIOT, o.c., blz. 47.

(2) A.R.B., O.C., nr. 25.549, f° 189

Vilvoords garnizoen om de wapens neer te leggen en beroep te doen op de clementie van de Spaanse landvoogd.

De inleidende paragraaf is openbarend voor de atmosfeer die er in de stad heerste onder het regime van de Staten-Generaal. Er wordt met nadruk op gewezen dat «le magistrat et inhabitants de le ville de Vilvoorden se seroyent tousiours conduicts en la foy catholicque et deue obéissance de leur prince naturel, combien que la force ait eu tant de domination sur eulx qu'il leur ait esté deffendu de le démonstrer par effect jusques present, qui se rejouyssant du grand bien que leur est advenu par la réduction de la dicte ville à l'obeissance de Sa Majesté».

Deze introductieve beschouwing reproduceert waarheidsgetrouw de gebeurtenissen in de stad sedert 1578.

Zoals hoger reeds bleek is inderdaad de r.k. fractie van de bevolking met het magistraat Spanje getrouw gebleven, maar werd ze geremd door de protestanten, aangevoerd door teruggekeerde émigré's. Trouwens ook het geval van de Vilvoordse Hervormden komt ter sprake in bovengenoemd dokument in volgende bewoordingen: «que les bourgeois desdicts ville et chasteau se rendront à sa miséricorde de Sadicte Majesté, le vie sauve, toutefois avec oubliance de teut le passé et pourveu que d'oresenavant ils vivront catholiquement et se maintiendront comme bons subjects de

Sadicte Majesté».

Er verliep nog een volledige week vooraleer de uitvoeringsmodaliteiten op punt gesteld waren. De officiële overgave van de stad gebeurde op 13 september 1584: het plaatselijk garnizoen zou de stad gewapend mogen verlaten, maar moest de vlaggen aan de overwinnaar afgeven (1).

Bleef thans het uitstippelen van de richtlijnen die de burgerlijke bevolking diende in acht te nemen. Alhoewel een officiële tekst hieromtrent niet meer voorhanden is kan toch aangenomen worden dat Farnese's voorschriften die elders gedurende de heroveringstocht als fundamentele eisen werden gesteld ook te Vilvoorde voorgeschreven werden. Zo luidde, enkele maanden later (10 maart 1585), in hetzelfde verband het diktaat voor Brussel (artikel X): »Et afin qu'un chacun cognoisse, que l'intention du Roy nest pas de dépeupler les villes, n'y en chasser rigoureusement ses sub;ectz, consente que tous les bourgeois et

(1) A.R.B., Office fiscal de Brabant, nr. 1.599: -Acte de réconciliation de la ville de Vilvoerde- (Collationne contre son original en date et signé comme dessus est Geste trouvé concordée par may. secretaire de ladite ville: J. Lalleman. 1629) — H. GROTIUS, Annales et histoires des Pays-Bas.

113

manans susdicts pourront continuer leur résidence en ladite ville l'espace de deux ans entiers, sans y estre recherchez, y vivans paisiblement et sans scandale, pour cependant adviser et se résoudre, voudront se remettre au bon chemin, et vivre en l'exercice de nostre sainte religion ancienne, catholicque, apostolicque et romaine, pour si avant que non, se pouvoir lors, et endéans ledict terme, quant bon leur semblera librement retirer hors du pays, auquel cas, leur sera permise l'entière et libre jouissance de tous leurs biens, pour en disposer, les transporter, vendre, ou aliéner, selon qu'ils trouveront convenir, ou bien les faire régir, administrer, et recevoir, par tets qu'ils voudront députer» (1).

Er kan vermoed worden dat de uitwijkelingen van vóór 1578 die na hun terugkeer de plak gezwaaid hadden tot 1584 het best hebben geacht definitief de stad te verlaten. Jammer genoeg zwijgen de nog bestaande archivalia over de eigenlijke omvang van de uittocht, behalve dan over een leidende figuur als Jan van Laken waarover in een volgend hoofdstuk wel meer.

Het magistratuur diende ondertussen het gezag te aanvaarden van de nieuw aangestelde gouverneur de Italiaan Ambrosia Landriano. De positie van deze werd van bij de aanvang degelijk gewaarborgd: het reeds bestaande Spaanse garnizoen werd in getalsterkte opgedreven en kreeg daarenboven een bijkomende versterking in de vorm van een ruitersvendel voor operationele opdrachten. De verhoogde troepenmacht stelde voor Vilvoorde voorlopig geen problemen, gezien de ravitaillering verzekerd zou worden door het Aalsterse en het Dendermondse.

Wat de kerkelijke instanties betreft, deze mochten op een geruststellende toekomst bogen op grond van artikel XII van Farnese's reconciliatieakt: »Et comme il est raisonnable, que les églises ruinées et démolies en la dicte ville se refacent, pour non demeurer ceste perpétuelle ignominie à la veue de tout le monde, et que toutesfois les moyens ne sont à la main, son Alteze, en fera traicter avec les membres de la ville, pour équitablement adviser le pied que s'y debvra tenir avec la moindre foule de ladite ville» (2)

Wat Vilvoorde betreft waren er twee instellingen die dankbaar gebruik zouden maken van deze schikking. Vooreerst O.L.V. van de Troost, dat al dadelijk de nodige kontakten wist

(1) A.R.B., Office fiscal de Brabant, nr. 746.

(2) IBIDEM.

114

te leggen om zo snel mogelijk de rekonstruktie van haar klooster tegemoet te kunnen zien.

Alexander Farnese zegde reeds op 17 mei 1585 zijn steun toe aan «la prieuse et religieuses de l'hospital de Notre Dame van den Troost», terwijl aartsbisschop Jan Hauchin in voeling trad met het Vilvoordse magistratuur om de kloosterzusters voorlopig onderdak te verschaffen in het Sint-Niklaashospitaal op de Meer (1).

Gans anders stelde zich het probleem van de zusters van het O.L.V.-Gasthuis. Zij hadden hun werkterrein verlaten in 1579 en vluchtten naar de vrijstad Keulen om te midden van een sterk Reformatorisch milieu betere tijden af te wachten. Spijts het bericht dat hun in 1584 nieuwe mogelijkheden geboden werden in hun oorspronkelijke standplaats, duurde het nog anderhalf jaar voor het besluit viel naar Vilvoorde terug te keren (2).

Wat de protestantse fractie betreft, deze bleef zich nog enkele weken vastklampen aan de mogelijkheid dat de Antwerpse geloofsgenoten het pleit zouden winnen. Toen ook de metropool de duimen moest leggen voor Farnese's offensief bleef er maar een uitweg meer over: *de uitwijking*.

(1) J. NAUWELAERS, o.c., dl. II, blz. 251-260.

(2) IBIDEM, dl. I, blz. 613-614. Zeven zusters hadden in 1579 Vilvoorde verlaten. Slechts 3 keerden uit Keulen terug (de anderen stierven in ballingschap). De terugkerenden vonden hun instelling verwoest terug: een deel van hun bezittingen waren verkocht geworden; op de rest rustten zware hypotheken. Zij brachten verschillende relikwieën mede uit Keulen, gegarandeerd door een gezegelde brief d.d. 15 mei 1588 (cfr. inventaris van het O.L.V.-Gasthuis).

115

RESTAURATIE VAN HET SPAANS REGIME

EEN MOEILIJKE RESTAURATIE

De val van Vilvoorde had de overgave verhaast van het Calvinistisch bewind in de hoofdstad, dat het nu stellen moest zonder directe verbreding met de geloofsgenoten in de metropool. Ambrosio Landriano kreeg van Filips II bevel alles in het werk te stellen opdat «personne ne s'avance ni ne tente de traher, converser ni communiquer avec hommes ou femmes ellens ni venans de la vitte de Bruxelles» (1). Een uitgehongerd Brussel zal op 10 maart 1585 begeven, nadat er te Vilvoorde verscheidene overlegplegingen waren georganiseerd tussen kapitein 't Serclaes en de deken van Sint-Goedelekerk aan de ene kant en Landriano, Mathialoni en Jan Beghe (secretaris van Farnese), aan da andere kant.

Administratief moest Filips van Dongelberghe instaan voor het beheer van Vilvoorde. Hij kon onmogelijk ingaan op de over- talrijke verzoeken van schadevergoeding. Buiten de rekestes van de zusters van de Troost (2) en van het Gasthuis, vroeg de

kerkoverheid tussenkomsten om de geleden schade te vergoeden; niet alleen was de O.L.V.-kerk geplunderd geworden, maar ook de kapel van de Tafel van de H.G. op het marktplein bevond zich in een bouwvallige staat (3). De molens waren dermate afgetakeld dat het 1589 werd voreer ze weer in gebruik konden genomen worden (4). De ambachtslui en de boeren bevonden zich in de onmogelijkheid hun respectieve bezigheden weer normaal op te nemen (5).

Bij overmaat van ramp dienden ook de Vilvoordenaars af te rekenen met een vlaag van banditisme. Benden vrijbuiters hadden het bijzonder gemunt op de hoeven in de periferie van de stad. Een bijzonder sterke groep, afkomstig van Bergen-op-Zoom, durfde het in december 1587 zelfs aan de wallen te verschrijven en de stad binnen te dringen. Verscheidene huizen gingen, na eerst aan een systematische plundering onderworpen geweest te zijn, in de vlammen op. De pastorie wekte de spe-

(1) B.C.R.H., 3° serie, dl. 8.

(2) Hubert Gryson, priester van de O.L.V. kerk (1585-1598), spande zich vooral in voor de restauratie; de uitgebreide herstellingen werden verricht in 1599 voor een bedrag van 390 Rinsgulden, 2 s.g.

(3) A V., nr. 616, f° 29 v° - 31 vo.

(4) ARB CC., port. II.

(5) J. NAUWELAERS, o.c., dl. I, blz. 127.

116

eiste aandacht van de woestelingen: wat ook maar enige waarde bezat werd meegenomen. Vergeefs poogde Ellips van Dongelberghe met do hulp van in der haast verzamelde vrijwilligers de aanvallers op de vlucht te drijven. Met als enig resultaat: enkele poorters lieten er het leven bij en hij zelf kon ternauwernood uit de handen van de vrijbuiters blijven (1).

Vilvoorde is na 1590 niet meer geplaagd geworden door de vrijbuitery, dit in tegenstelling met Brussel dat nog bedreigd bleef door uitvallen vanuit het Zoniënwoud tot in het begin van de XVII eeuw. De Vilvoordse bevolking bleef evenwel verder lijden onder de brutaliteit van die Spaanse huurlingen. Plunderingen en verwoestingen waren gewone bezigheden voor de garizoensoldaten. In 1598 braken ze vensterposten van verschillende officiële en private gebouwen af om ze als brandhout op het kasteel te gebruiken. Toen in 1604 de soldij eens te meer achterwege bleef, trokken er ganse troepen op uit om zich in de omliggende dorpen aan roof en brandstichting over te leveren (2).

HULPVERLENING AAN DE KERKELIJKE INSTELLINGEN

De kerkelijke instellingen bleven gespaard van deze vernielzucht en kregen zelfs de gelegenheid zich te herstellen van de gedurende de Reformatie opgelopen verliezen. Dit was het geval, zoals hoger reeds aangehaald, met de O.L.V.-kerk en met O.L.V. van de Troost. Meer speciaal werd er aandacht verleend aan het geval van de uit Keulen teruggekeerde zusters van het O.L.V.- gasthuis.

Een gelukkig toeval speelde ons onverwacht belangwekkende documenten in de hand omtrent de restauratie van genoemde instelling (3, voetnota op volgende bladzijde).

Het weer op peil stellen van het O.L.V.-gasthuis was het werk van de aartsbisschop van Mechelen, Joannes Hauchinus, bijgestaan door zijn aartsdiaken Matheus van den Hove. Hun bezoek in 1585 aan de gasthuizen te Brussel, Antwerpen, Leuven, Mechelen, Tienen en Vilvoorde zette hun aan de orderegels aan te passen. Vooraf

werd aan de teruggekeerde zusters de vraag gesteld of ze de voorkeur niet gaven hun vrijheid terug te nemen: in dat geval zouden zij zelfs een jaarlijks pensioen voor hun onderhoud toegewezen krijgen.

(1) A.R.B., C.C., port 8 en 10.

(2) A.R.S., C.C. nr, 4.806 (a° 1597-1598), fo 143.

117

Joannes Hauchinus liet »vrouw Elisabeth Schatz, met hare twee medezusters, Magdalena Segers en Elisabeth Geerts, dewelcke alleen in het leven, na zoveel onheil overgebleven waren» vóór hem te Mechelen verschijnen. Het drietal heeft zich dan in alles gevoegd «tot de Reformatie in habijt, statuten, lezen van getijden en het dienen der zieken onder het gezag en geoorzaamheid van de voornoemde aartsbisschop en de bestiering van de overste ofte Moeder, die bij hen zou gesteld worden» (22 Augustus 1586).

De leiding van het gasthuis werd toevertrouwd aan Marie Dielen «religieuse van het gasthuis te Mechelen ». Zij trad in dienst op 22 Augustus 1586 samen met een andere zuster uit Mechelen, Barbara Schoevaerts: “zo tot d'administratie der tijdelijke goederen als de besturing der voornoemde en de toekomstige religieusen tot verwobrdering der Reformatie en de herstelling van den dienst der zieken, volgens den regel van den Heiligen Augustinus en de statuten bij zijn voorsc. hoogwaardigheid voorgeschreven, aangenomen en ontvangen».

Deze groep van 5 zusters werd nog hetzelfde jaar (1586) versterkt door de toetreding van «de eenzame jufvrouwen Maria van Haelen, Maria Vankerken, Margareta Mathijs, begijnen en het Begijnhof binnen Vilvoorde, en Catharina Wijnants, derwelke gezamentlijke met zo groten leven de begonne Reformatie hebben ter harte genomen en zo vinniglijk hebben gearbeid tot het herstellen van de verwoeste goederen, dat zij aan hunne nakomelingen een voorbeeld van het religieus leven in de stichtige zorgvuldigheid achtergelaten hebben»:

(3) Uit nota's van de laatst aanwezige priester in het O.L.V.-Gasthuis ontleen we volgende tekst: «In 1855 schreef Alphonse Wauters in zijn Histoire des environs de Bruxelles- volgende notule les archives de l'herpital sont fort oeuvres, nous n'y avons remarqué qu'un atlas de propriétés de 1709 à 1716 par le géomètre Guillaume Couvreur». Wauters is mis. Oorzaak? Eerw. pater P.F. Cornelius De Velder, biechtvader van 't Gasthuis, schreef anno 1729 in zijn drieledig boek: «Als nodige waarschuwinge of verklaerende onderrichting op het lezen ende gebruik van dezen archiefboek, soo moeten de oversten ende religieusen zich belast achten en gewaarschuwt wesen midts desen van desen boeck niet gemeyn te maeken aan eenighe deser stadt oft andere persnonen, met dien binnen oft buyten huys te laeten doorlesen, te sien, dattet niet in handen te betrouwen oft mede te draegen en altijd wel toe te sien; datter niet schriftelijck uitgetrocken wordt als met voorraedt en toestemminghe der religieusen».

Dus niet te verwonderen dat de zusters het archiefboek met grote zorg achter slot hielden. Voegen we eraan toe dat een paar jaar terug al wat het O.L.V. Gasthuiscongregatie toebehoorde overgebracht werd naar het moederhuis te Lier (of Duffel?). Toch weten we thans dat het archief uit 3 delen bestond (I erfgoederen; II: historiek; III: kerkelijke bescheiden).

118

Men merke hierbij op dat de wederinvoering van het gasthuis in de stad gepaard ging met een verstrakking van de standregelen van de orde. We vangen hier wel degelijk een duidelijk contraReformatorisch initiatief op, dat overigens werd toegepast in al de hierboven vermelde centra. Wat Vilvoorde betreft geeft de kroniekschrijver volgende verklaring voor het verstevigen van de tucht: “Het is evenwel zeker dat het nodig was

geReformeerd te worden, zo tot herstellinge der tijdelijke goederen en de administratie derzelve, dewelke niet alleen ten tijde van het afwezen en vluchten der religieusen, door de langdurige en rampzalige oorlog, maar ook door de Pest of contagieuse ziekte in de jaren 1572, 1573 en 1574 en onbezaaid en tenemaal verwoest waren, alsook en aldermeest om de vervallen religieuse observatie te hervormen oft te reformeren in het habijt, statuten en te dienen der zieken. Want de liefde tot de arme ledekens Christi was alhier zo zeer verslapt, dat de religieusen tot den dienst derzelve geproffest hadden wereldlijke maarten aangenomen om de zieken te dienen tegen de mening of intentie der fondateurs, tegen en tegenstrijdig aan d'instelling en gebruik van alle wel geordonneerden gasthuizen in dewelke de zusters alleen met exclusie van alle wereldlijke personen de arme zieken ontvangen en dienen» (1).

(1) ARCHIEF O.L.V.-GASTHUIS VILVOORDE, Verzamelde nota's, blz. 44. Het bisschoppelijk besluit van 22 Augustus 1586 was formeel: «Ende wij, Joannes Hauchinus, aartbisschop van Mechelen, hetzelve gevisiteerd hebbende in 't voorleden jaer 1585 hebben, neer rijpe deliberatie met Raede van ervaeren ende godtvruchtige mannen tot des selfs welvaeren ende behoudnisse, herstellingen der vervallen religie ende vernieuwinghe van het religieus leven, goedt gevonden ende noodsaechelyck geacht het selve te hervormen oft reformeren: achtervolgens de andere gasthuysen der naeburige steden als Brussel, Antwerpen, Mechelen, Loven, Thienen en de anderen ende dewelcken de Reformatie nu over menschen gedenken aenvaert is ende loffelyck onderhouden wordt, insgelyckx het leven onder de statuten van de Reformatie, eertijds van onze voersaeten Eerw. Bisschoppen van Camerijck wyselyck ende rechtelyck ingebracht ende by ons neerstelyck oversien ende geaprobeert... Alle welcken voorscreven artikelen van ordinantiën ende statuyten aldus by dese nieuwe insettinghe gemaect, dewelcke wy by onser aertsbisschoppelycken macht confirmeren, willen ende bevelen van nu voortane ende t' eeuwighen deeghen by der Mater ende susteren des voorscr. Gasthuys ende allen de anderen dien deselven aancleven achtervolghen en onderhouden te worden op de pene van Godts indignatie ende oordeel. In kennissen van derwelcken hebben wy dese boeck daerof gemaect by onsen lieve ende getrouwe secretaris N. van Loutren doen onderteekenen ende met onsen contresegel doorsteken ende bevestigen in het jaer, maendt ende dagh als boven. Deze statuten werden in 1686 door de aartbisschop van Mechelen, I.A. de Berghes, integraal overgenomen en bekrachtigd (37 artikelen).

119

De kerkelijke installatie beantwoordde dus volledig aan het geheel der maatregelen die de kerk naar binnen toe Reformeerden om voor de buitenwereld sterk te staan.

De uitstraling naar buiten toe werd krachtig in de hand gewerkt door de steun van de wereldlijke overheid. Het Vilvoordse gasthuis beriep zich veeg 1586 op de bescherming van Karel V, — verklaring van 24 oktober 1552, — en op deze van Filips II, — verklaring van 12 april 1559, — telkens hun privileges bedreigd werden door tussenkomsten van de stedelijke overheid (1).

Het herstel van het Spaans bewind stelde de pas gerestaureerde instelling al dadelijk bloot aan een gevaarlijke bedreiging vanwege de militaire overheid: de verplichting soldaten te logeren! Moeder-overste reageerde onmiddellijk bij gouverneur Landriano, doch wanneer deze zich niet stoorde aan het protest werd een rekest neergelegd bij Alessandro Farnese, waarbij wel de verzorging van zieke soldaten werd aanvaard maar geenszins het opnemen van de gezonde militairen.

De beslissing van de landvoogd bespaarde voor jaren het gasthuis van nieuwe lasten. Farnese zond de overheid volgend schrijven (12 januari 1589): «La mère de l'Impital Notre Dame Vilvorde nous a faict remonstrer que nonobstant quicelluy soit

grandement chargé et par dessus son povoir des soldats mala- des de la garnison quy y est présentement, on prétend encore de la charger de logement et service ou au lieu de leur censier demeurant au pourpris dudit hospital; et ne trouvant raisonnable que la suppliante s'efforce de faire le meilleur traitement qu'elle peult auxdicts soldats malades.

Nous vous avons à ceste cause bien voulu encharger et ordonner au nom et de la part de Sa Majesté bien expressément, que vous avez à excuser ledict hospital et ce que en dépend de tout logement des soldats pour éviter l'inconvénient qui pourrajt advenir par l'hantise des gens de guerre entre les religieuses

(1) IBIDEM, blz.. 51: »Claere bewijsschriften van de treffelycko exemptie ofte vrijdomme der militaire logementen, ordinarische leden, setboeken ende andere stadtslasten aen dese gasthuysse gegeven ende vergunt door de keyser ende conincklycke, soeverijne prinszen, die hertoghen van Brabant, Coningen van Spangniën oft hunne gouverneurs in dese Nederlanden, becrachtigt door de vonnissen, voordeligh bekomen in de Rade van Brabant, mitsgaders de immunityt van de staeten impost over de vier speciën van consumptie, het vrij -accijnsrecht binnen deser stede van wijne, bier, maelen, sleen, etc. menighmael bestreden, maer overwonnen, gemainteneerd, behouden ende tot noch toe genoten».

120

de ladicté maison et partant regarder de vous règler en ceste conformité sans y faire faulte» (1).

Ook financieel geraakte het O.L.V.-gasthuis er in korte tijd bovenop ingevolge belangrijke dotaties gedurende de laatste jaren van de XVIe en tijdens de XVIIe eeuw. Onder de voor- naamste die van Margarita Dollinckx (landerijen te Humbeek), Hubertus Grison (3 renten op «domeynen in 't kwartier van Antwerpen»), Michiel Cools (711 gulden en «den silveren vergulden kelk met een cruycifixken op desselfs voet, in syn leven benefens andere giften van hem gedaen en ontfangen»), Dimpna Appelmans en Margriet Vermeeren (400 gulden en landeigendommen), de heer van Peroene (500 gulden), Lucas Dielen en zijn zuster Maria (2.471 gulden), Jan Caesman (400 gulden), Wilhelmus Addiers (1.900 gulden), Peeter van Dogen (2.000 gulden), en Barbara d' Asseliers (40.000 gulden) (2).

(1) IBIDEM, blz. 64.

(2) IBIDEM, blz. 57-59, 77-79. Belangrijke bijdragen waren bestemd voor het onderhoud van de eredienst, zoals die van Hieronymus van Francken, Antonius de Mol, Margareta Vermeeren, Laurijs Geenkins, Johannes de Cort, Laurentius Willemijns, Frans Jacobs en Jozef d'Ardenne. De toevoer van deze gelden maakte het bij de aanvang van de XVIIIe eeuw zelfs mogelijk dat 1260 gulden konden geïnvesteerd worden «op de schipvaart der stad Brussel».

121

ACHTERUITGANG VAN DE BEZITTENDE KLAS

Wat nu de burgerlijke bevolking betreft, deze blijft het stellen met een kern bezittenden, — enkele honderden (1), — en een overgrote meerderheid behoeftigen. De jaren 1585 — 1590 worden herhaaldelijk voorgesteld als een «scamele tyt» (2), die nu ook op de bezittende klas zwaar gaat drukken. De rentmeester van de Tafel van de H. Geest vermeldde voor 1586 een zware verliespost van 808 Rg. 13 s. en 27 d. met als verklaring: «Item want in zekere voorgaende rekening is ontfanck gemaect als ontfanen van zeker cheynsen, renten ende hueringhe die de rendanten midts der

oorloghe ende troublen niet en hebben connen ontfanghen gelyck tselve breder in een couyer van renten is geruert» (3).

(1) A.R.B., A.V., nr. 614. Volgens de rekening voorgelegd door de rentmeesters Dierick van Bouchoute, Dionys van den Vinne en Adriaan van Candriessche worden hierbij betrokken: J. Humbecx, Willem Sterck, Joos van den Bossche, Anthoni Speeck, Waelraff Gielis, Hendrick van den Hoffstadt, Peeter van der Veken, Oyerken Zuetwey, Geert Swalschen, Robrecht van den Zande, Willem Martinii, Antoon van der Stricht, Dominicus van der Stricht, Hendrick Doesbeke, Henrick Madoets, loos de Hoevere, Anna van den Bossche, Jan Verhaeghen, Bartholomeus Brugmans, Amelryck Droot, Anthonis Polspoel, Jheronimus de Borchgrave, Anthonis loos, Gregario van Dieve, Anthoon du Boys, Cornelis van Bosbeke, Jan du Boys, Wouter van der Elst, Willem de Kemgeneer, Dierick van Aelst, Henricx Cuelens, Mattheus de Smedt, Henrick Vermoesen, Jan de Puetere, Gabriel van Bulestraeten, Laureys van den Zande, Daniel van den Horick, Joos Moereman, Gabriel Goossins, Christiaan van den Meeren, Lambrechts Tyalants, Jan van Hincxthoven, Francois van Eersbeke, Dionys de Willou, Adriaan de Clerck, Jan van der Coelputte, Chaerle Tserraerts, Anneken van de Zande, Roelants Clistens, Francois de Gruytere, Steven Vrancx, Lauwereys Vuye, Adam van Gestele, Peeter van Ouweraerts, Laureys van den Bossche, Magdalena van Bourgoindiën, Jan van den Bossche, Geert de Pelsmakere, Ambrosius de Cortte, Bartholomeus van Meerbeke, Peeter Voets, Pauwels Vinck, Metten Lauwers, Francois van der Cruyce, Chaerle Polspoel, Mattheus Verhulpen, Jan Goossins, Laureys Polspoel, Willem van Candriessche, Michiel de Coninck, Henrick Pennants, Jan van Beringhen, (quouffrouwe Moelemans), Cheerio van den Bruggen, Gielis op den Berck, Willem Symoens, Balthazar Hebseap, Gielis van Baleer, Peeter Goossens, Willem van de Kerckhove, Catelyne van der Spelt, Jan van Busecom, Jan Vrancx (alias »Goykens «), Aert van der Gesmoertere, Loys Verlinden, Jacob Appelman, Peeter van dér Haghen, Mattheus de Smith, Anthonis de Helt, Jan Descleren, Jasper Quishout, Willem de Smith, Janne van der Schueren, Joos Danys, Adam van Maldere, Henrick van der Plast, Johanne Skeysers, Peeter de Bommer, Pauwels de Pelsmaeckere, Laureys Vermeren, Peeter Broucquaert, Peeter Tyckeert, Guillam Nys, loos de Clerck, Jan Brugman, Loys de Drijvere, Guilliam de Lathouwer, Katharina Lemmens, Anthonis de Helicht, Machiel Spalters, Nicolaes de Smedt, Peeter van Liere.

(1) A.R.B., A.V., nr. 614, a° 1586-1587, f° 28 v0; a° 1590-1591, f° 17; v° 1592-1593, f° 40; a° 1593-1595, f° 42 v°.

(3) IBIDEM, ao 1585-1586, l' 36 v°.

122

Hij noteerde bovendien het wegvallen van een rente op een woning «aen de kerckstichele, gemerct tselve huys teenemael van de soldaten is geruenirt ende alzoe blijft liggen» (1).

Niet te verwonderen dat er maatregelen die nden getroffen als deze: «Item want binnen desen jaere ogheen maelyden en, zyn gehouden midts den grooten last van soldaten»

(2). Deze beslissing gold niet alleen voor 1586, doch bleef van toepassing tot in 1591 altijd om dezelfde reden: «midts den troublen en quaden tyt» (3).

Het duurde trouwens jaren vooraleer betere tijden aanbraken: de rentmeester onderstepte in 1596 nogmaals dat heel wat betalingen «verachttert geweest (zijn) van voor desen troublen tyt aff totten jaere XVcXCVI» (4).

Het ligt voor de hand dat in dergelijke omstandigheden er niet veel veranderde qua gehechtheid van de bevolking ten aanzien van de r.k. kerk. Aert de Rijcke, vergezeld door 2 commissarissen, doorkruiste gedurende 2 dagen het Vilvoordse «om 't lant te visiteren» (1587). Priesters werden naar Vilvoorde gezonden om «statiën van precken ten deser kercke te houdene» (5).

DE CONTRAREFORMATIE BREEKT MOEILIJK DOOR

De aanwezigheid van het Spaans garnizoen, het opnieuw gezaghebbend magistraat en de heroplevende, kerkelijke instanties stelden de Vilvoordse Hervormden voor een schier onmogelijke opdracht. De twee jaren respijt, gegarandeerd door de reconciliatieakt, konden geen oplossing brengen gezien slechts de r.k. eredienst geduld werd. Jan van Laken, een welgestelde poorter, durfde het de eerste maanden nog aan de strijd om het

(1) IBIDEM, a° 1588-1589, f° 14 v°.

(2) IBIDEM, a° 1585-1586, f° 37.

(3) IBIDEM, a° 1591-1592, f° 45 v'.

(4) IBIDEM, nr. 615, a° 1595-1596, f° 30

(5) IBIDEM, nr. 614, a° 1585-1586: Rekeninghe van den ontfanck die midts desen zyn doende Dionys van der Vinne ende meestere Adriaen van Candriessche als proviseurs geweest hebbende van den taetfelen des Heylich Geests van Vilvoirden met Arnoult de Rijcke, secretaris geinwitteert geweest hebbende totte vercoopinghe van de nabeschreven goeden van allen den ontfanck ende uytgaven by hen ghehadt ter zaeken van den vercoop van zeker goeden van den heyligen geest om daermede te onderhouden die armen in den benauden ende dieren fijt in den jaer van LXXXVI^{tich}».

(6) IBIDEM, a° 1586-1587, f° 32 v°, 33.

123

voortbestaan te voeren, samen met Daniel van den Horick, Lauwereys van den Bossche, Amelryck Droyt, Peeter Voets en Jeronimo van Oudenhove (1).

Hij voelde weldra aan dat de overheid hem niet lang meer zou laten begaan en verkoos de stad te verlaten. Het magistraat greep dadelijk in en liet beslag leggen op zijn goederen: twee boerderijen «een de Mechelse poerte, gommende aen de Vestberck», een huis «op 't Zinne», een huis en grond «in de Molenstraete» en een huis de Mosselstraete»; verder werden nog geconfisceerd gronden te Zemst, Neder-Heembeek, Strombeek en Laken (2). De overheid werd bij deze jacht op verbeurd te verklaren goed gewillig geholpen door verklikkers, zoals een Henry de Greve, die niettemin jaren moesten wachten om hun premie hiervoor op te strijken (3)

Een analoog geval deed zich voor te Brussel met Jan de Blae, eigenaar van de herberg «Inde maegd van Ghendt» en van een private woongelegenheid allebei in de onmiddellijke buurt gelegen van de Kapellekerk. Jan de Blae verklaarde vóór de rechters dat hij buiten zijn moedertaal ook Frans, Latijn, Spaans en Italiaans kende. Hij behoorde tot een doopsgezinde strekking geïnspireerd door het Davidjorisme: «Het Huis der Liefde». De stichter van deze broederschap was Hendrik Niclaes, een knap handelaar en een zeer belezen persoon, die de Latijnse school had gevolgd. Hij trad op als de profeet bij uitnemendheid, aan wiens woord men zich onvoorwaardelijk moest onderwerpen, daar het onmisbaar was ter zaligheid. Zijn beweging kende veel

ophef, want weldra groepeerden zich zijn volgelingen in Engeland, te Antwerpen, Amsterdam, Rotterdam, Dordrecht, Kampen en Parijs.

Niemand minder dan Christoffel Plantijn drukte zijn hoofdwerk: «De spiegel der gerechticheyt» Tijdig op de hoogte gebracht van zijn door het magistraat van Emden bevolen arrestatie, ontvluchtte hij de stad en stierf omstreeks 1580 te Keulen.(4).

Een tot op heden onbekend gebleven dossier doet ook Brussel terechtgekomen in de reeks van de Blae's stichtingen, ge-

(1) IDEM, nr. 614, a° 1585-1586.

(2) IDEM, nr. 614, a° 1585-1586; a° 1588-1589, f° 8 vo, 12 v°; a° 1592-1593, f° 9, 52 v°. — nr 616, f° 9 v°, 10: over het huis «op de zinne» wordt verklaard «meer gemerckt hem tselve niemande een en treckt noch hier noch ter tyt, geen ontvangste». — nr 750, f° 1 v°, 3.

(3) A.R.B., Office fiscal de Brabant, nr. 5774: rekest van 24 oktober 1597.

(4) W.J. KUHNER, a.w., dl. I, blz. 387-394.

124

groepeerd onder de benaming «Huis der Liefde» De Brusselse groepering was bijzonder actief tijdens de Calvinistische overheersing (1578-1584) en deed ook van zich spreken na de overgave van de stad aan Alexander Farnese.

Jan de Blae was de spil van de beweging, zoals blijkt uit de beschuldigingsakte (januari 1595): «Is boven desen noch warachtich dat hij gevangene te voeren tot diversere tyden ende plaetsen gelycke hereticque, schandaleus, oproerige ende seditieux propoesten gehouden ende gesproecken heeft, zoo tegen gheestelycke als weerlycke persoonen».

Hij gaf toe dat velen in de stad en daarbuiten tot het «Huis der Liefde» behoorden en zijn standpunt bijtraden om de strijd niet op te geven zolang het rooms katholicisme het voor het zeggen zou hebben. Als teken van protest lieten zij hun haar tot de schouders en hun nagels groeien «tselve te willen doen oft laten afscheren dan als het regiment van de papen soude cesseren ».

Er bleef ook geen twijfel over dat Jan de Blae reeds jaren actief was. Artikel 16, 17 en 18. Van de beschuldigingsakte tekenden zijn optreden als volgt:

«Denoterende daerby zyne heresie ende ketterye daarmede hy over vele jaeren is geïnfecteert geweest ende geduerende die troebelen ende rebellie daeraff openbaar professie gemaect. Hebbende voer sulckx als doen gefrequeenteert die predicatiën ende conventiclen van de kettters, waerinne hy neer de reconciliatie deser stadt noch heeft blijven persevereren sonder die catholycke kercken gefrequeenteert, misse gehoort, hem gebicht oft het heylich sacrament ontfanghen te hebben ».

Hij bleef gedurende zijn gevangentijd bijzonder agressief. Op de vraag waarom hij lange haren droeg reageerde hij bitsig: »Wat hun tselve lettende was ende indyen zy met een handt vol bloets oft met zijn bloet beholpen waren dat hij tevreden was te sterven».

Toen hij na de storting van een hoge borgsom (400 gulden) op 28 februari 1595 de gevangenis verliet mits ter beschikking van het gerecht te blijven bleef hij een stoute taal spreken. Artikel 27 van het requisitorium vermeldt dienaangaande: «Hy nyet en heeft gelaten gélycke schandaleuse propoesten te spreken, jae oyck den impetrant injuriën ende te targen, seggende: »Hier ben ick! Waeromme en vanghde my nu nyet?», met meer andere gelycke irreverente propoesten».

Hij had overigens na het verlaten van de Treurenberggevangenis

125

zijn haar opnieuw laten groeien en bleef er bij het niet te laten knippen «tot dat Brussel wederomme zoude op eenen anderen voet ende regiment gommen».

Terug gevat was het voor de procureur-generaal een koud kunstje om de zwaarste straf te eisen. Moest hij ingevolge de pleidooien van meesters Nicolaes de Grove en Hendrik le Begge, die een zekere zwakzinnigheid van hun cliënt inriepen, afzien van de doodstraf, toch bereikte hij niettemin volgende zware uitspraak: «Zal worden gecondempneert te compareren blootshoofds ende bervoets ende in syne lyvecleederen met eene berrende tortse in syne handt, zoe in de vergaderinge van deze Raede als op 't gevanckenisse van het Treurenborch ende daernaer sich in de kercke van Onser Liever Vrouwen ter Cappellen ende aldaer op syn bloote knieden met luyder stemme Godt, syne Majesteyt ende des justitie vergiffenisse te bidden van de voerscreveh syne delicten, mesusen ende schandaleuse woerden ende wercken. Ende daerenboven gebannen worden ten eeuwigen daege uuyten lande ende hertogdomme van Brabant op de pene van de galge. Ende tot dyen noch voir amende civile gecondempneert in de somme van zesse hondert guldens tot behoef van synder Majesteit, met oyck in de oosten» (1).

Het geval Jan de Blae kan als uitzonderlijk beschouwd worden gezien de openbaarheid van zijn optreden. De meesten gaven inderdaad de voorkeur aan een stilzwijgend verzet, velen verscholen zich achter een schijntoetreding door zich af en toe te vertonen in de r.k. kerk. De dekanale visitaties maken inderdaad gewag van een zwakke geloofspraktijk en ontdekten onder de kerkbezoekers vele «tepidi» (lauwen).

Het op afstand volgen van de kerkelijke plechtigheden valt wel speciaal op gedurende het rechtsgeding vóór de Raad van Brabant ingespannen tegen Jan Goossens, meier van Steenhuffel. Getuigen contra kwamen vertellen dat Jan Goossens tijdeps en na het Calvinistisch bewind vlees en eieren at gedurende de Vasten, schier nooit opgemerkt werd in de kerkdiensten en op kerkelijke feestdagen en zondagen arbeiders allerlei werkjes liet opknappen, de priesters er van langs gaf in een oneerbiedige taal, de sacramenten als onbestaande achtte en geen gelegenheid liet voorbijgaan om zich smadelijk uit te laten over de r.k. kerk. Een getuige rapporteerde zelfs dat in maart 1594, dat de meier eens te meer de hoogmis verzuimde en «werde hem geseyt

(1) A.R.B., Office fiscal du Brabant, nr. 720.

van oenige naeburen dat de gedaeghde met Henrick Putteman, Augustijn van Achteren ende Gerart de Hollander (alle 3 sche penen!) met noch oenige anderen totten den huuse des gedaeghde saten en droncken ende dat sy daer hadden geseten van des anderen daechs ende den geheelen nacht saeten en droncken».

Getuigen pro, — waaronder priesters, — beweerden dat Jan Goossens voor hen iemand was die goed r. katholiek was gebleven en zijn functie van meier voortreffelijk waarnam. Zo o.a. het verbreken van de Vastenvoorschriften, dat kon wel gebeurd zijn vóór de reconciliatie »den tyde van de generale revolutie des landts, als d'ondersaeten waeren in de subjectie, vreesse ende tirannie van de rebellen ende hereticken welke gepasseerde saecken, genomen de gedaeghde daeraff culpabel waere geweest des neen syn geaboleert ende in oblivie gestelt uuyt crachte van de generale tractaten ende pardoenen».

Dat hij niet altijd de kerkdiensten bijwoonde moest niet beschouwd worden als een kettters verzuim, maar veeleer voor rekening gesteld van een nalatig priester. Het was

immers «een iegelyck kennelick dat die pastoer van Steenhuffel sondaechs noch nemmermeer egheen seeckere ure en houdt van misse te lesen, want geschiet tzelve somtyts te thien uren, dan t' elf uren ende te twaelve uren, jae somtyts nae den twaelven, als 't hem belieft».

Schepen Wouter de Maeschalck vond er van zijn kant geen graten in dat Jan Goossens op kerkelijke feestdagen werken liet uitvoeren, vermits «dat men in den ougust op sondaegen ende heylichdaegen alomme sulcx is doende, emmers als men egheene misse en versuimt» (1).

Soortgelijke gedragingen kwamen aan het licht gedurende enkele Vilvoordse rechtsgedingen ingespannen in de XVII' eeuw tegen de overtreders van de kerkelijke voorschriften. Antoon de Haze werd beboet wegens gemis aan respect voor de stedelijke overheid» daertoe swerende by het H. Sacrament en andere onbehoorlycke woorden» (2).

Ingel van Herzele werd op zijn beurt ter verantwoording geroepen omdat hij «hem heeft vervoordet te wercken op sondaeghe in synen meulen met scherpen der steenen ten tyde van het sermoen» (3).

Het magistraat moest het evenwel afleggen tegen Geraert

(1) A.R.B., Office fiscal de Brabant, nr. 397

(2) A.R.B., A.V., Schepengriffie, nr. 8.023: 1 februari 1647

(3) IBIDEM: 1 september 1649.

127

Mommaerts, die verschijnen moest omdat hij »hem heeft vervoordert den lesten Pasdach lestleden soo voor als naer den noene te maelen ende syn werck te doen min oft meer het waere geweest werckendaeghe».

De delinkwent kon echter vrijuit gaan nadat hij het «consent van den aertsbisschop van Mechelen «had voorgelegd, waaruit bleek -te moegen maelen ten gerieve ende het comoditeijt van de geméentenaeren deser stadt» (1).

Een zelfde geval deed zich voor met Jan Robrechts die verder met rust gelaten werd bij het «hoijen en zijn. gars thuyt te voeren», omdat hy «last ende consent gehadt van heere pastoir deser stadt, als vicaris synder hoochweerdicheyt der aertsbisshoppen van Mechelen» (2).

Guilliam van Lathem riskeerde zich echter te ver, wanneer hij zijn werklieden eveneens op zondagen deed arbeiden. De hoofdmeier, Lavoureux, deed hem voor het schepencollege verschijnen »ten eynde den gedaegde by vonnisse diffinityff van (d.z. de schepenen) sal worden geduempt ende gecondemneert ten behoeve der voorscr. aanleggere in alsulcken pene als de placcaerten daer van synde sullen medebrenghen» (3).

Anthoon Bosbecke kreeg het met dezelfde hoofdmeier aan de stok, omdat «hy hem vervoordert op den 25n meert lestleden, wesende den dag van Maria Boodtschap te helpen laden soo onder de diensten van sermoen als anderssins de steen in seecker schip van Brussel alhier op de schipvaart van dese jurisdictie, strijdende tegen alle godelyckheydt ende de placcaerten dyenaengaende geëmaneert» (4).

Een analoog geval deed zich voor met Jan Koyeman die door de hoofdmeier, Wayenberghe, in beschuldiging gesteld werd wegens op «sinte Laureynsdag inne te haelen, soo ten tyde van het sermoen als andere godsdiensten, met synen waegen ende peerden publieckelyck lancx dese stadt tot groot schanaael van eenieder verscheyden graenen».

(1) IBIDEM: 27 april 1650, 11 mei 1650.

(2) IBIDEM: 22 november 1651.

(3) IDEM, nr. 8.024 9 juli 1692. Lavoureux verklaarde dat den gecalengierde ende gedaegde soo staut is geweest van wel een deel van syne wercklieden op den... (sic) lestleden, wesende eenen sondach ten tijde van de hoochmisse ende processie te wercken in het hoi, nyettegenstaende hy sagh dat d'andere gelijcke wercklieden hun ten dyen tijde van sulckdanigh werck waren abstinerende .

(4) IDEM, nr. 8.023 25 maart 1695.

128

Samen met Jan Koyeman moest Hendrick van Asbroeck zich verantwoorden daar hij op zondag zich permitteerde «te laeten snyden ende met synen waegen ende peerden lanx dese stadt inne te brengen claveren» (1).

Al deze overtredingen tonen aan dat de contra-Reformatoïsche groep gestrand was op een diep-gewortelde onverschilligheid voor al wat de kerk te bieden had.

E. Hubert kwam van zijn kant tot de bevinding dat het protestantisme in het hertogdom Brabant bleef voortleven tot ver in de XVIIIe eeuw. Hij stipte daarenboven het voortbestaan aan van Hervormde kernen zowel in de steden als op het platteland. Terecht werd hij getroffen door de bedrijvigheid van Lutherse, Doopsgezinde en Calvinistische groeperingen in het Brusselse met eens te meer de voorkeur om vergaderingen te houden in het woeste gebied tussen de hoofdstad en Vilvoorde

Circa 1590 kreeg de Brusselse overheid af te rekenen met een nieuwe lastig af te wentelen moeilijkheid het binnendringen van Duitse kooplieden, welkom in de optiek van een zo noodzakelijke economische heropleving maar gevaarlijk omwille van hun mogelijke andere dan r.k. gezindheid. Erger was het nog wanneer die handelaars uitgeweken Zuidnederlandse Hervormden bleken, die schuil konden gaan achter een verworven poorterschap van deze of gene Duitse stad.

Dit was het geval met Nicolaas Schavaert die samen met Jan de Bruyne en Hendrik Thibault zijn residentie in de hoofdstad had genomen.

Nicolaas Schavaert was in het bezit van een «certificatie ende pasport», afgeleverd door het magistraat van Keulen. Krachtens dit dokument mocht hij «als gehoersamen medeborger zijn «affaires ende negotiatien- uitoefenen in de «Nederlanden ende oick andere Coer ende vorstendom, landen ende gebieden». Het werd aanvaard (26 maart 1591) door de Raad van Brabant en officieel geëregistreerd door de notaris Gillis van Duffel.

Het Brussels magistraat verleende op zijn beurt (29 mei 1591) «vrye licentie om den tyt van drye maanden te mogen nommen ende negotiëren binnen deser stadt van Brussele alle syne affaires».

Op 8 Augustus 1591 nam de Brusselse overheid daarenboven akte van de vrijgeleide door Alexander Farnese toegestaan aan Nicolas Schavaert, Jan de Bruyne en Hendrick Thibault. De landvoogd verleende ze 10 maanden verblijf in de zuidelijke Nederlan-

(1) IBIDEM, 10 Augustus 1700.

129

den: «à merer par de ba, de Hollande et Zélande par les rivières d'Anvers, rEscluze, au Sas de Gand, les marchandises eulx appartenans que s'ensuivent, à savoir vingt tonneaulx d'huyle, cent balies de coton, pastel, garance Cochenille, amendes, corintes, sumack et pour la valeur de huict mil florins de toutes sortes dé marchandises

permises. Et en déans lez terme de dix mois mener et transporter vers lez Hollande et retour par les mesmes rivières d'Anvers, l'Escluse ou Sas de Gand. Aussy les marchandises à eulx appartenans que s'ensuyvent, à scavoir mil cinq cent pièces de sayes grograins, carigeantz, bouratz, toilles et toillettes, de toute sorte et pour six cent florins de toutes sortes de merceries et aultres marchandises permises, sans pour ce mesprendre envers Sa Majesté en payant au prouffict d'icele pardessus les tonlieux et peages anciens et accoustumez le droit de saulfconduict, congé et licence spécifié en la liste sur ce dressé ou aultre à dresser et au surplus-se reigiant tout par eulx que les mariniers et matelotz qul conduiront lesdictes marchandises selon les ordonnances faictes ou à faire sur le fait de l'amiralité».

Nicolaas Schavaert had dus, ondanks zijn verleden van Brussels Hervormde emigrant, de nodige aanbevelingen weten te verzamelen om een degelijke bewegingsvrijheid te verwerven. Overmoedig of niet: hij liep tegen de lamp toen er gemerkt werd dat hij «openbaerlyck die straten, merckt ende herbergen frequenteerde» en er «dagelycx conversatie hield met heretycke, suspecte ende opruerige personen».

Het komt ons voor dat Schavaert bij zijn aankomst in de stad geen moeilijkheden heeft gekend om contact te nemen met zijn vroegere werkkring, gezien «hij gedurende de rebellie was geweest capitein binnen deser stadt en tevens, volgens de verklaring van Jacques van de Putte («huyssier de la maison eschevinale de ceste ville»): «un des principaulx hérétiques, mesmes qu icelluy et son père ont assisté et esté comme Suteurs et principaulx de l'introduction des presches».

Hij nam zijn intrek *In de gulden passen*, »by syn swager ende syns huysvrouwen suster». Toen men hem later vroeg met wie hij hier zoal was omgegaan, luidde zijn antwoord: «met syn maechscappe ende vrynden, als te weten metten man «In den Ronceval», wesende syns confessants huysvrouwen bruedere ende voirts met eenen iegelicken alsoe hy hier binnen groote kennisse is hebbende».

Tot die kring van bekenden behoorden een ongehuwde

130

«vroeger clerck bij meester Nicolaas Schuffeput, procureur in de Raede van Brabant», Franchois «wesende tapissier wonende op ten Anderlechtschen steen», Jacob Vits, de 2 gebroeders Hullegarts die verwant waren met «Baccart, jadiz gentilhomme de l'artillerie» en die samen uit Holland gekomen waren met hun zuster en haar echtgenoot, Steven Ceuppens «le beau Steven, hoste à l'Estoile» (Grote markt), de zoon van meester Philippe Menestrier die vergezeld was door een «ferreux d'esguillettes demourant sur le marche aux fourmaiges» en door de vrouw van Lenart residerend: «op den Zack», Adriaan Meüs (zoon van Walraff) en diens echtgenote, een weduwe residerend «Aux trois Puchelles» (zij was de moeder of de schoonmoeder van de «hoste de la Peigne d'or»), Adriaen Jehens »hoste à la Balance» (Grote Markt), Martin van de Stuerme «fort pernicieulx», Jean Symons «demourant près de saint Nicolas», Gilles Sterck »demourant près de le vieille Crane sur le Melcmerckt», Cornelis Parmentier en diens vrouw Raymonde Ceuppens, Gaillart le Uute en de zoon van Pierre de la Roze.

Laatstgenoemde (gehuwd met de dochter van Laurent van der Zype «grand huguenot» werd reeds gedurende het Calvinistisch bewind opgemerkt als «ministre aux hérétiques» en verwierf in deze functie de bijnaam van: «de zielentrooster». Hij verliet in 1587 zijn geboortestad en week uit naar Holland. Circa 1589 was hij evenwel te Brussel terug zgz. om nog onverkochte bezittingen te gelde te maken. In feite hervatte hij zijn bezoeken bij geloofsgenoten en legde zich in het bijzonder toe op het ziekenbezoek.

Nicolaas Schavaert vertoefde bijgevolg al dadelijk tussen overbekenden. Zijn familieleden zullen hem wel verteld hebben wie het onder de vroegere Calvinistische militanten ook gewaagd hadden naar Brussel terug te keren. De procureur-generaal van de Raad van Brabant bevestigde dit als volgt: «Jae oyck eenige om de religie vertrocken ende onlancx uuyt Holland alhier gecommen als namentlyck die twee gebroeders van Hullegaerts ende meer andere. Nicolaas Schavaert werd in het nauw gedreven door een aanklacht van «vele ghoede catholycke luydens». In feite verschenen als enige getuigen ten laste op het proces: de reeds hoger genoemde van de Putte en de gezusters Anna en Christina de Borchgraeve.

Er werd bij die gelegenheid een oude geschiedenis opgerakeld, die zich voordeed »á la Peigne d'or ». Hier stierf tijdens het Calvinistisch bewind «une jeusne fille de Louvain sans que ceulx de le maison ayent voulu permectre d'appeler le prestre». Ver-

131

mits de herberg aan de Schavaerts toebehoorde werd aan Nicolaas de vraag gesteld hoe zo iets mogelijk was geweest. Nicolaas beweerde die nacht uit geweest te zijn en niets van de zaak geweten te hebben.

De getuigen, ten laste legden echter de meeste nadruk op wat zij noemden ketterse bijeenkomsten buiten de Lakense poort gehouden in de herberg: »t Vleugsken». Bij die gelegenheden verlieten ganse groepen de stad, volgens Anna de Borchgraeve: «c'estoit une procession». Bij een dezer uittochten zou iemand de Calvinisten toe geroepen hebben: «Allez! Allez! gueskens, l'hostellerie sera tantost plaine! »

Nicolaes Schavaert wentelde deze aanklacht af door de bewering dat hij met enkele vrienden anders niet gèdaen en heeft »dan alleenen gespelt mete clospoorte ende mede tus, schen beyde eenen dronck gedroncken ende slot geweest onder malcanderen tot omtrent den avont, als wanneer sy wederomme syn gegaen «in den Witboet» alwaer sy 's avons vroolyck waren. »

Deze verklaring werd echter niet geaccepteerd: Nicolaas Schavaert werd de stad uitgezet en diende een boete van 600 gulden te betalen (1). Blijft niettemin dat tegenover zijn disgenoten en familieleden geen enkel ingrijpen werd genoteerd. Evenmin t.o.v. al diegenen in de stad die tijdens het proces-verbaal als »hérétiques» werden voorgesteld.

Dit moet voor gevolg gehad hebben dat de Reformatorische gemeenten zij het dan in zeer gesloten kring de kans hebben gehad hun respectieve erediensten te houden. Het zou bijgevolg historisch onverantwoord zijn het bestaan van de protestantse kernen in de hoofdstad af te sluiten met de terechtstelling van *Anneke Emels*, op 19 juli 1597.

R B.. Office fiscal de Brabant, nr. 746.

132

DE LAATSTE PROTESTANTSE MARTELARES IN DE NEDERLANDEN:

ANNEKE EMELS

Zij beëindigde de lange rij van protestantse martelaren, de rij die begon met Hendrik Voës en Johannes van Essen (1 juli 1523). Brussel genoot dus de droevige onderscheiding de eerste brandstapel en de laatst-gedolven put te hebben gezien.

Anneke Emels droeg de naam van haar moeder en woonde de laatste jaren in bij haar tante, Goedele Emels (2) F. Van Dijk meende, o.i. terecht, dat haar bijgevoegde naam Utenhove (van den Hove of Hove alleen) die van haar vader was en Anneke bijgevolg eed buitenechtelijk kind was.

Een dertiental jaren was ze dienstbode geweest bij de gezusters Rampaerts, eerst vermoedelijk te Antwerpen, daarna in Brussel waar ze op het ogenblik van de arrestatie negen jaar woonde. De pastoor van de Kapellekerk pater Elandt, was over haar niet aan te spreken, omdat ze al die jaren de mis verzuimde en nooit biechtte. Meermalen had hij ze daarover aangepakt, maar telkens had ze hem »expresselyck geseet... dat hy al seggen soude wat hy wilde, sy soude by 't heur blijven».

Maar er gebeurde iets waardoor de pater kon ingrijpen. Goedele Emels, die zelf inwoonde bij zekere Lambrecht Vasseur, — dus rijk zal ze allicht niet geweest zijn, — kreeg begin december 1594 een beroerte en stierf een veertien dagen later. Anneke was haar erfgenaam, want ook Goedele was nooit getrouwd geweest en meteen kwamen de verwickelingen.

Lambrecht Vasseur, niet onkundig van Anneke's godsdienstige gevoelens, haalde de pastoor erbij en de stervende werd bediend. Was het de vrees, dat een ketterse met de wereldlijke goederen zou opstrijken of heeft er zich bij dit sterfbed een laatste, heftiger woordenwisseling voorgedaan?

Ondertussen had François Elandt zich in verbinding gesteld met Nicolaes Oudaert, kanunnik van de Metropolitane kerk (Sint Rombouts van Mechelen) en de vraag gesteld of «dattet nu tyt was om heuren persoon (d.i. Anneke) te saiseren ter wylen sy was in 't sterfhuys van een heur moeyken, Goedele genoempt».

Strikt genomen wettigden de plakkaten een aanhouding op mondeling verzoek van een geestelijke, maar de procureur voelde blijkbaar niets voor zulk een ietwat onderhandse procedure: «daerop ick hem afgeheyscht hebbe een billet ten minsten van

(1) E. HUBERT, Etude sur la condition des protestants en Belgique depuis Charles-Quint jusqu'à Joseph II, blz. 59.

(2) F. VAN DIJK, Het laatste ketterproces in de Nederlanden (19 juli 1597) Anneken Emelt buiten Brussel levend begraven, in -80, Goes, 1949. De auteur geeft hier, aan de hand van door ons overgemaakte archiefteksten, een uitvoerig relaas over het leven, de arrestatie, het proces en de terechtstelling van genoemde martelares. Akkoord met zijn tekst volgen we deze in grote lijnen. — Cfr. Etat et Audience, nr. 1398.

der handt der voorseyden heer prochiaen». Hij kreeg het reeds 's anderendaags, als volgt opgesteld: «Anna que multos annos inservuit in domo de Rampers, sepius admonita per pastorem suam, ostendit se in heresi pertinacem quam suspicator pastor etiam plures subditorem subvertisse».

De procureur ging na of de schriftelijke klacht authentiek was, maar kreeg behalve de bevestiging, te horen dat de pastoor bij de beschuldiging bleef en oordeelde «datter was periculum in mora zoe verre sy Anna geraeckte te weten dat men eenige informatie was nemende tegen heur... dat sy soude mogen versteecken worden».

De procureur was nu wel verplicht standpunt te kiezen. Op Sint Thomasavond (21 december 1594), toen Anneke het sterfhuys wilde verlaten om een bezoek af te leggen bij haar vroegere westeressen, de gezusters Rampaerts, werd ze gearresteerd door Jan Boel, executeur, Jacob Stesen en Pieter Cucx, boden van het Hof, en naar de Treurenberggevangenis gevoerd. De bejaarde Anne (70 jaar) en Catharina (68 jaar) werden eveneens gearresteerd en bleken al dadelijk tot de doopsgezinden te behoren, daar ze allebei weigerden hun getuigenis onder ede af te leggen. Zij konden evenwel kort nadien de gevangenis verlaten, omdat ze beiden bereid bleken hun geloof af te zweren.

Anneken Utenhove van haar kant bleef de herhaalde pogingen van geestelijken om haar te bekeren afwentelen. Zij werd trouwens opgezocht door geloofsgenoten waaronder de hierboven genoemde Jan de Blae. Het was trouwens dit bezoek dat de onverschrokken doopsgezinde de arrestatie heeft gekost.

Hij bood zich aan op de Treurenberggevangenis op 31 december 1594 en trof er Anneken aan met de pastoor van de Kapellekerk, die voor de zoveelste maal trachtte de «afgedwaalde» te overreden. Jan de Blae volgde nog een deel van het gesprek en zegde, er stil sprekend, zijn mening over. Pas was de priester buiten of hij stelde Tanneken de vraag «oft sy noch naer 't vermaen van den paep hoiren wilde» haar tevens aanzettend «dat sy bij haer geloof zoude blijven sonder de paepen ende monicken te geloven». Hij verhief onmiddellijk daarop de stem opdat de andere gevangenen het ook zouden horen en riep uit: «VI Goidtswonden, soe vere die paep hier noch waere, ick soude hem wel wat anders seggen. Daer sou den duyvel medespelen dat hy alhier soude commen ende u doen affgaen uwe oprechte geloove. VI Goidtswonden, zijn se noch nyet vervult van menschenbloot?»

Ingevolge zijn luidruchtig optreden liep de deurwaarder naar de cipier en met hun beiden verdreven ze Jan de Blae uit de gevangenis. Het bezoek had Anneken dermate beïnvloed, dat Peeter van de Steenwinckel, cipier van de Treurenberggevangenis, voor de rechters kwam verklaren dat het samenzijn met Jan de Blae «haer zeer verblyde ende den geheelen avond lachte, zeggende tot hem, deponent, dat hy denoterende denzelven weerdt, een gaat man was». De gevangene voegde er aan toe «dat zij om Godtswille wel begeert te lijden alle dat men haer aendoet, zeggende willen se my doot doen, dat zy 't doen, maer zy en zullen aen myn ziele nyet hebben».

Anneken moest de daaropvolgende 21o januari zelf verschijnen als getuige om verslag uit te brengen over het bewuste bezoek. Zij gaf dadelijk het gebeurde toe, maar beweerde dat ze zich de bijzonderheden van het gesprek niet meer herinnerde (1).

Kort na dit incident kwam dan de kerkelijke veroordeling van Anneke Emelt: «die heere officiael des eertsbisdoms van Mechelen heeft... eyndelick der XVII° maert in den jaere XVcXCV gegheven vonnisse diffinityf... vercleert te wesen heretycke en

voer sulx overgelevert in handen van den weerlycken rechter om gepunieert ende gestraft te worden soe nae rechten behoiren soude». De wereldlijke overheid wachtte lang om de beweging te volgen: noch in 1595, noch in 1596 deed de wereldlijke rechter iets. Wel kreeg de gevangene geregeld bezoek van »geestelycke heren van qualiteyt (die) alle ghoede middelen hebben gebruyckt om haere voornoemde ketteryen en dolinge te doen desisteren en heeft daertoe gheenssins willen verstaen». De geestelijkheid zag in dat de procureur blijkbaar van plan was de zaak eindeloos te rekken en appelleerde dan maar bij Zijne. Eminentie Albrecht van Oostenrijk.

Voor een formeel appèl bestond geen reden zo lang de wereldlijke rechter geen vonnis had gestreken, maar Albrecht van Oostenrijk werd gewaarschuwd dat daar weer het gewone spelletje gespeeld werd een zaak maar niet aan te pakken. De landvoogd reageerde onmiddellijk en riep het Hof ter verantwoording. Zijn brief stuitte op weerstand vanwege de betrokken juridische instantie, wat aanleiding gaf voor een nieuw schrijven ^o het adres van het Hof, deze maal bijzonder schere: geâteld (18 mei 1597): .«Tres chiers et bien amez, vostre lettre IX d'avril dernier nous augmente l'assurance de ce qu'avons, tousiours creu, qu'est du singulier soing quand à faire cé qua est de vostre charge et ministère, dont nous n'eusmes ontques aul-

(1) A.R.B., Office haast du Brabant, nr 720
135

tre opinion comme vous semblez soubconner de celle que vous avons précédemment escript.

Tant y a ce que nous a esté plaisir de veoir vostre response et le compte qui par icelle vous nous donnez, de ce qu'avez faict et désirez faire pour le chastoy de ceux, qui s'oublent au faict de nostre sainete religion catholique, apostolique et romaine. Vous avez pièce seu ce que nous avons résolu à l'endroit les deux vieilles prisonnières, Anna et Catheriene Rampartz, qui n'ont persisté en leurs faultes anciennes.

Mais comme leur servante Anne Uytenhove, aussi prisonnière et eet par sentence de ('official de Malines déclarée hérétique et que obstinément elle persiste en son erreur, vous ne différerez d'avantage è en faire la justice exemplaire gull convient, estant l'intention du roy monseigneur et le nostre, que l'on ne souffre telles gens eins qu'ilz soient exemplairement puniz en termes de droict, exposant touteffois le feu, aultant que faire se pourra, comme nous entendons l'on l'excuse au regard de ladicte Anne et suivant ce que dessus avez è vous règler pour l'advenir».

Dit schrijven hielp. Precies een maand later (18 juni) heeft de procureur »dicht ende aenspraecke gedaen ende midts den feyten, redenen ende middelen voerscreven tegen haer geconcludeerd dat by vonnisse van den Hove zy soude worden gecondemneert geëxecuteerd te worden van den lyve, sulcx datter de doot naervolghen soude ende al haere goeden verbeurt ende geconfisquert tot behoef van zynder majesteit, als hertoch van Brabant».

De 20e juni werd Anneke een laatste kans geboden om zich te verdedigen waarvan ze geen gebruik maakte: «heeft egheen vercleeren noch antwoorden willen doen, die soude mogen dienen voer litis contestatie».

Een advocaat en een procureur werden aange steld om haar te verdedigen tijdens de ultieme procedure: meester Jacob Scavel en de procureur Francois van den Eede. Beiden bezochten ze haar, tot driemaal toe, trachtten haar te overreden zich te reconciliëren en beloofden »dat zy haer soudent assisteren om haere saecke te

defenderen ende van zyne majesteit insgelijks over haer te verwerven gratie ende pardoen», maar alles bleek tevergeefs want hun besluit luidde: «ende heeft heur daer-inne nyet willen voegen»

Het voorstel van Anneke Uutenhove om haar in de gelegenheid te stellen te emigreren naar Holland werd door het nu té geëngageerd gerechtshof vanzelfsprekend afgewezen. Het gerechtelijk advies luidde als volgt: «Nu is het notoir, soo wel nae de gemeyne geschreven rechten, als achtervolgende verscheyden plakaten van zynder majesteit, dat sulcke personen vercleert by vonnisse van de geestelycke rechter heretyck ende daerinne blijven obstinaet, behoiren gepunieert te worden poene mortis, met confiscatie van alle heure ghoeden. Soo oock de zaeke egheenssins nu en is gedisponeert om haer te laeten vertrecken uuyten lande oft heur te laten gestaen met bannissement, midsdyen dat tselve egheen exemplaire punitie en soude wesen by de voerscreven brieven van zynder hoochheyte den hove bevolen».

De laatste zinsnede schijnt er wel op te wijzen, dat Anneke's voorstel een kans heeft gemaakt om door de Raad van Brabant aanvaard te worden, maar dat deze gerechtelijke instantie veel van hare autonomie had ingeboet sedert de restauratie van het Spaanse gezag en in dit geval, misschien met weezin, rekening hield met de diktaten van Madrid.

De afwerking van het proces werd nu in snel tempo verzekerd. Op »ghoensdage eerstcommende ten thien uren» gaf Anneke eens te meer te kennen dat ze bij haar doopsgezinde overtuiging bleef.

Twee dagen later, — 19 juli 1597, — werd ze naar de «Haerenheyde» gevoerd om er levend begraven te worden.

Een allerlaatste maal, — slechts haar hoofd was nog boven de aarde, — kreeg ze de kans om onder de levenden terug te keren. Haar laatste getuigenis van geloofsvastheid was voor de beul het teken zijn werk te voltrekken.

De executie van Anneke Uutenhove werd druk besproken en wekte bij onze Noorderburen een storm van protest op. De terechtstelling werd herhaaldelijk in de XVIIe eeuw in herinnering gebracht in de pamfletliteratuur en een ruime plaats toegekend in T.J. van Braght's »Martelaersspieghel».

Na haar executie werd de repressie over een andere boeg gegooid: het systeem van verbanning en zware geldboeten, — traditionele som: 600 gulden, — zette voortaan het eindpunt achter de processen ingespannen tegen de té actieve leerverspreiders.

De emigratie, die begonnen was in 1585-1586, slorpte nieuwe families op dié inzagen dat betere tijden afwachten nu bepaald zinloos was geworden. Het bepalen van het toevluchtsoord werd gedetermineerd door de sociale conditie van de emigrés. In de »Blätter für Pfälzische Kirchengeschichte und Religiöse Volkskunde», schreef R. Van Roosbroeck in 1963 daaromtrent: »Für die reichen Kaufleute ist der Weg ziemlich einfach: Sie

137

wählen sich die Städte Middelburg, Dordrecht, Leiden, Amsterdam oder gehen weiter nach Bremen, Hamburg, Stade, Emden, Frankfurt und auch weiter in die Pfalz. Für die Handwerker ist die Lage immer günstiger in denjenigen Ortschaften, wo schon eine Fremdenkirche gegründet ist, denn dort wartet Hilfe in den ersten Monaten» (1).

Waar belandden Jan van Laken, Philips van Roy, Thialandts en andere Vilvoordenaars die aan de spits van het verzet tegen het Spaans Bewind gestaan hadden? Op deze vraag kan slechts een gegarandeerd antwoord gebracht worden door een grondig

onderzoek in Noordnederlandse en Duitse archieven.

(1) R. VAN ROOSBROECK, Die niederländischen Glaubensflüchtlinge in Deutschland und die Anfänge der Stadt Frankenthal, blz. 10.

138

BIJLAGEN

Een monografie vóóronderstelt een onderzoek in de diepte, meer bepaald blijkt dit een essentiële determinantie voor de geschiedenis van de Stad Vilvoorde, waarvan tot op heden slechts een randoverzicht het licht zag.

De hiernavolgende teksten beogen slechts de illustratie van enkele trefpunten die de stedelijke overheid stelden tegenover de levende momenten van een kontesterende bevolking.

Afgezien van het eerste dokument, — officieel zeer algemeen door zijn alomvattende belangstelling, — brengen de officiële bescheiden een belichting over de gebeurtenissen vóór en na 1550. Met dien verstande dat in het bijzonder aandacht verleend werd aan de herdoperse crisis (1534), het verraad van de stad (1578), de reconciliatie met Spanje (1584) en het ultiem verzet (1595).

Dit alles ter aanvulling van de reeds gepubliceerde teksten van:

1. A. HENNE, Histoire de Charles Quint (Brussel-Leipzig, 1858-1859)
2. A. CAMPAN, Mémoires anonymes (Brussel, 1859-1866).
3. A. WAUTERS, Histoire des environs de Bruxelles (Bruxelles, 1855).

139

DE PROCUREUR-GENERAAL VAN DE RAAD VAN BRABANT
 WORDT BELAST MET DE PROCEDURE VAN HET PROCES, INGESPANNEN
 TEGEN JAN DE BLAE, DIE ANNEKE
 UUTENHOVE (LAATSTE PROTESTANTSE MARTELARES
 IN DE NEDERLANDEN) AANZETTE HAAR DOOPSGEZINDE
 GELOOFSOVERTUIGING NIET TE VERLOOCHENEN.

Brussel, 12 januari 1595

A.R.B., Office fiscal de Brabant, nr 720: origineel, perkament, met zegel.

Philips by der gratiën Goidts, coninck van Castilliën, van Aragon, van Leon, van beyden Sicilliën, van Portugal, van Navarre etc., eertshertoge van Oisterwyck, hertoge van Bourgoingnen, van Lotryck, van Brabant, van Limborch, van Luxemburg, grave van Habsborch, van Vlaenderen, van Artois, etc.

203

den iersten van onsen deurwerdere, boden oft anderen onsen officieren macht hebbende t' exploicteren binnen desen onsen lande ende hertochdomme van Brabant hierop versocht, saluyt.

Wy hebben ontfangen die supplicatie van onsen lieven ende getrouwen, die procureur-generael ons lants van Brabant, inhoudende hoe dat hy by informatie precedente by hem genomen blyckt dat alsoe zeker geestelyck heer op ten Jaersavont lestleden was geweest op het gevanckenisse van Trurenborch by sekere vrouwen persoon genompt **Tanneken Uuytenhove** ter saken van der ketterije is aldaer gecommen eenen Jan de Blae, zynde onlancx geweest weert in de herberge van «de

maeght van Ghent», diewelcke verstaen hebende dat die voirscr. heere die voirscr. Tanneken wilde bekeeren van haere voirscr. ketterye ende dwalinge, heeft naer desselfs vertreck hem geadresseert by deselve Tanneke, heur vraegende oft sy noch naar 't vermeen van den paep hoiren wilde ende heur geëxhorteert dat zy by haer geloof zoude blijven sonder de papen ende monicken te gelooven, vuegende daertoe diversche schandaleuse ende abominable propoesten ende onder andere: «ij goidtswonden, soe verre die paep hier noch waere, ick soude hem wel wat anders seggen, deer soude den duyvel medespelen dat hy alhier soude commen ende u doen affgaen uwe oprechte geloove; »ij godtswonden, zyn se noch nyet vervult van menschenbloot», dieselve propoesten tot meermalen met luyder stemmen reiterende ende dat in presentie ende ten aanhoiren van diversche soe gevangene als andere die daerinne grootelycx syn geschandaliseert ende onsticht geweest. Ende hebben den cepier belast hem te doen vertrecken, zynde die voerscreven Tanneken daerdeur oyck te meer verheret geworden in haere quaede opinie ende voir sulcx gethoont hebbende gelaet van groote blyschappe, seggende denselven een goet man te wesen ende want tselve eene acte is van openbaer schandael, tenderende tot groote blamatie ende achterdeel van den heylighen catholycke roomsche religie ende ,dát tselve is gecomitteert in den gevanckenisse van onsen. Raede van Brabant, plaetse van justitie ende daerom andereh ten exemple behoirt gestraft ende gepunieert te worden, te meer noch dat die voirscr. Jan hem nyet en heeft vermydt in meer andere plaetsen gelycke propoesten te houden, jae oyck eenige tot oproer ende rebellie tegen ons alles gelyck hy suppliant zeyde, heeft ons daeromme gebeden om onse behoirlycke provisie in sulcken cas dienende.

Waeromme zoe eest dat wy desen aengesien u ontbieden

204

ende bevelen daertoe committerende by desen dat ghy ten versuecke des voirscr. suppliant's tientast ende apprehendeert den voirscr. Jan de Blae alomme ghy denselven sult weten te vinden, alwaer 't oyck binnen synen eygen huuse ende van eenige gepriviligieerde plaetse, welcke privilegiën van nyet en willen. den suppliant prejudiciëren, maer hebben denselven gederogeert ende derogeren by desen ende anderssins blyvende in hunne macht ende vigeur, denselven Jan gevangen houdt ende brought op onsen gevanckenisse van Trurenborch om voirts by den voirscr. suppliant alsdan hem ticht ende aenspraecke te doene in onsen voirscr. Raede soe tot honorable als proffitable amende ende anderssins soe nae gelegentheyt van syne voirscr. excessen ende mesusen behoiren sal.

Ende van des te doene met des daeraene cleft, geven wy u volcommen macht, autoriteyt ende sunderlinge bevel, by de sen ordinerende ende bevelende allen onsen ende onser vassallen richteren, justitieren, officieren ende dinaeren ons lants van Brabant dyen 't aengaen mach ende heure stedehouders dat sy u dit doende alle behulp ende bystandt doen zoe verre ghy 's behoeft ende des van u versocht worden.

Want ons alsoe gelieft.

Gegeven binnen onser stadt van Bruessele, de XIIen januarri in 't jaer ons heeren XVc vyffentnegentich, van onsen rycke te wetene van Napels 't XLII, van Castilliën, Arragon, Sicilliën ende andere 't XLe, ende van Portugal 't XLVIe.

By den coninck in synen raede

Lombaert

205

REGISTER VAN PLAATSNAMEN

- Aalst 9, 98, 114.
 Amersfoort 73.
 Amsterdam 23, 129, 138.
 Antwerpen 8, 17, 20, 21, 32, 33, 38, 42, 46, 47, 52, 53, 54, 55, 56, 63, 65, 66, 73, 81, 87, 88, 89, 90, 91 92, 93, 95, 98, 99, 104, 111, 115 117, 119, 124, 130, 133, 142, 184 188.
 Asse 62.
 Atrecht 52.
 Austruweel 68.
 Bazel 54.
 Beert 58.
 Bergen-op-Zoom 66, 116.
 Béthune 78.
 Boekholt 39.
 Bremen 138.
 Brugge 9, 17, 22, 39, 42, 55.
 Brussel 7, 9, 13, 14, 15, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 26, 27, 28, 30, 32, 3 38, 39, 42, 43, 44, 47, 48, 49, 5 56, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 6 70, 74, 75, 78, 79, 80, 83, 85, 86 90, 91, 92, 96, 97, 98, 99, 100, 101 103, 104, 110, 111, 113, 116, 117 119, 121, 124, 126, 128, 129, 131 132, 133.
 Deinze 68.
 Den Briel 81, 82.
 Dendermonde 98, 112, 114.
 Diegem 14, 33, 69.
 Doornik 50, 79, 108.
 Dordrecht 124, 138.
 Duffel 118.
 Duisburg 140.
 Emden 69, 124, 138.
 Epegem 104, 105, 106, 147, 164, 165, 167, 171, 172, 181, 183.
 Erps 69, 144, 163.
 Eupen 9.
 Frankfurt 138.
 Gembloers 98, 160.
 Genève 49, 65.
 Gent 17, 22, 33, 34, 39, 42, 46, 53, 66, 70, 77, 92, 96, . 97, 98, 124, 130, 204.
 Grimbergen 108, 140.
 Groningen 70.
 Groot-Bijgaarden 48.
 Haarlem 76.
 Hamburg 32. 138.
 Harenheyde 20, 91, 137.
 Harlingen 74.
 Heverlee 43.

Hoogstraten	17.
Hoogveld	107.
Houtem	108.
Humbeek	121.
Kamerijk	3.
Kampen	124
Kampenhout	69, 108, 111, 164.
Keulen	69, 87, 103, 110, 115, 117, 124, 129.
Kortrijk	9.
Kwerbs	163.
Laken	114, 124.
Leiden	33, 38, 138.
Leeuwaarden	78
Leuven	16, 17, 20, 28, 62, 104, 108, 117, 119, 131, 154, 160, 161, 162, 163, 168, 176, 178, 180, 181, 183, 184, 185, 188, 189, 194, 195, 198, 201.
Lier	23, 118, 148.
Limburg	9.
Londen	51.
Loo	141.
Luik	53, 87.
Mechelen	144, 148.
Madrid	74, 137.
Mechelen	13, 16, 20, 40, 60, 64, 67, 69, 76, 86, 88, 99, 101, 102, 117, 118, 119, 128, 133, 135, 148. 150, 154, 163, 164, 167, 171. 175, 180, 181, 183, 184, 194, 196, 198.
Meer	115.
Merksein	74.
Middelburg	41, 138.
Munster	16, 38, 39, 41, 49.
Namen	83, 97, 99, 156, 158, 159, 186, 188, 194.
Neder-Heembeek	124.
Nieuwe Jerusalem:	zie Munster.
Nijvel	20, 98.
Oudenaarde	91.
Overijse	159.
Parijs	124.
Perk	69, 146, 147.
Perkbos	19.
Peutie	105, 145.
Raamdonk	69.
Roeaan	50.
Ronse	51.
Rotterdam	124.
Rupelmonde	68.
Blz.	211
's Gravenhage	69, 111.
Sint-Amands	108,
Sint-Truiden	87, 188.
Splers	54.
Stade	138.

Steenhuffel	127.
Strornbeek	124.
Tervuren	62, 158, 160.
Tienen	117, 119.
Vlissingen	78.
Waas (Land van)	9.
Walem	36.
Wever	55.
Weerde	111, 140, 160, 185.
Wezel	77,
Zandhoven	18,
Zaventem	69.
Zemst	35, 36, 67, 105, 123, 166, 167.
Zoniënwood	117.

REGISTER VAN PERSONEN

Aa (van der), Gerard	86, 87.
Aarschot (van), hertog	95.
Abeele (van den), Gabriel	199.
Achteren (van), Augustijn	127.
Addiers, Wilhelmus	121.
Aelst (van), Dierick	122,
Aerts, Lodewijk	12.
Alaerts, Frans	14, 34.
Aldegonde (van Sint-) Marnix	61, 9
Aleander	17
Alencon (d), Francois	111.
Alexandri, Hendrik	12, 25.
Alexandri, Willem	144.
Alva (hertog van)	9, 12, 61, 69, 70, 72, 76, 80, 81, 82, 83, 88, 102.
Alvila, Sancho	89.
Andelot (d'), Pierre	74, 77.
Appelman, Jacob	122.
Ardenne (d'), Jozef	121.
Asbroeck (van), Hendrik	129.
Asesliers, Barbara	121.
Assonleville (d')	95.
Appelmans, Dimpna	121.
Saneert	131.
Backerzele	74.
Baenderyen (de), Gillis	69, 86.
Baerdeloos, Andries	98.
Beers, J.	32.
Baert, Nicolaes	100.
Beert (den), Cornelis	60
Balck (van der), losse	28
Balck (van der), Mathys	39.
Balck (van der) Peeter	39, 40, 14 150, 151, 152, 153, 154.
Balck (van der), Willem	40
Baleer (van), Gielis	122.

Balen (van), Maeyken	198
Balleer (van), Jan	81.
Bango	73.
Barre (de le), Pasquier	73, 75, 78, 79
Bascheler, Jan	59, 60.
Batenburg, Ghysbrecht	74, 75, 76.
Batenburg (van), Jan	44.
Batenburg, Theodoor	74, 75, 76.
Bautson (de), Anus	76, 77.
Bauwema (de) Willem	74, 76.
Begge (le), Hendrik	126.
Beghe, Jan	116.
Beken (van der), Dierick	100.
Beken (van der), Peter	106, 181, 185.
Benaste (de), Rousin	72.
Beneden (van), Willem	12
Berchem (van), Joachim	54.
Berchem (van), Elegnier	54.
Berck (op den), Gielis	122
Beringhen (van), Jan	122.
Berlaymont	95.
Berlecan (van de), Segbrecht	60.
Berrins, Pieter	76.
Bertels, Jacob	80.
Bertyns, Elisabeth	28.
Besnoit, Quinten	77.
Betemcourt (de), Pierre	72.
Betz, Jehan	69.
Beukelszone, Jan	35, 38.
Beuterick (predikant)	98.
Beydaels, Peeter	199.
Beyma, Suert	74, 76.
Beynaerts, Jan	28.
Beys, Anthoenis	198.
Bierbeke (van), Kathlijne	60.
Bijggaarden (van), Heren	14.
Bijgaarden (van), Jan	48, 49.
Bijgaerden (van), Margriet	48, 49.
Blae (de), Jan	124, 125, 126, 135, 136, 203, 204, 205.
Bles (Le), Bertrand	50.
Blocx, Pieter	14, 33.
Blois (de), Jan	74, 76, 77.
Blois (de), Maximiliaen	74.
Bloisterling:	cfr. Blois (de).
Bochaut (van), Dierick	13
Boel, Jan	134.
Boergondië (van), Hendrik	87.
Bois (du), Anthoon	15, 122, 142, 154.
Bols (du), Francois	12.
Boisot, Charles	69, 86.
Bolenbeecke (van), Claes	35, 57.

- Bonnenuict, Indus 73, 75, 79.
 Boon, Jacques 56.
 Boonen, Cornelis 175.
 Bonnen, Jacob 32, 155, 187.
 Boots, J. 68.
 Borchgraeve (de), Anne 131, 132.
 Borchgraeve (de), Christina 131.
 Borchgrave (de), Jheronimus 122.
 Borcht (van der) 155
 Borluut, Gillis 98
 Borluut, loos 98.
 Bourrekens, Jacob 73, 75, 80.
 Bosbeke, Anthoon 128.
 Bosbeke (van), Cornelis 122.
 Bosbeke (van), Janne 163.
 Boschmann, Jan 28
 Bussche (van den), Anna 122.
 Blz. 213
 Bossche (van den), Jan 122.
 Bossche (van den), Ioos 122.
 Bossche (van den), Laureys 122, 12
 Bosschere (de), Cornelis 12, 40, 152
 Bossuyt, Peeter 198.
 Bouchoute (van), Dierick 122
 Bourgogne (de), Charles 57, 140.
 Bourgogne (de), Jacques 57.
 Bourgoignen (van), Henri 179, 180, 188,
 Bourgoigne (van), Magdalena 81, 112.
 Bousseraille, Germain 55.
 Bouwens, Leenart 44.
 Boyenants, Mayken 104, 175, 195, 201.
 Boys (du), Jan 122.
 Brede (de), losse 61, 70.
 Braekel (van), Joes 60.
 Brakel (van), Steven 60.
 Brande (van de), Jan 147.
 Bray (de), Guy 51
 Brederode (van), Hendrik 74.
 Brégilles 21, 22.
 Brenbeek (van), Segers 32.
 Brievère (de), Jan 28
 Briseis: cfr. Brixis
 Brixis, Charles 77
 Brixis, Constantijn 77.
 Brixis, Jacques 77.
 Broeyaerts, Christiaan 28.
 Bronchorst (jonker) 144
 Broucquaert, Pieter 122
 Bruggen (van den), Chaerle 122.
 Brughen (van der), Peeter 87.

- Brugman, Jan 122.
 Brugmans, Bartholomeus 122.
 Bruisseel: cfr. Brixis.
 Bruly, Pierre 48.
 Brusele: cfr. Brixis.
 Brusseghe (van), Willem 12, 82, 142,
 Brussel (van), Anneken 45.
 Brusel (van), Grletgen 45.
 Bruyne (de), Jan 129.
 Bubstraeten (van), Gabriël 122.
 Bucq (de), Fredericq 73, 80.
 Buelens, Jan 189
 Bullestraeten (van), Jan 12, 142,
 Bunga, Willem 75.
 Busecom (van), Jan 122.
 Busschaert, Hans 93
 Caesman, Jan 121
 Calvijn, J. 49, 83.
 Gambir] (ay) (de) Gabriël 72, 75, 79.
 Candriessche (van) Adriaan 122, 123.
 Candriessche (van), Hendrik 201
 Candriessche (van), Jeronimus 147
 Candriessche (van) Pauwe 145.
 Candriessch(e) (van), Willem 12, 104, 110, 123, 141, 142, 161, 188, 189.
 Casenbroot (de). Jan 73, 74, 75.
 Ceuppens, Raymonde 131.
 Ceuppens, Steven 131.
 Charlier, Loys 77.
 Chartreulx (le), Michel 23.
 Chenu, Peeter 183, 190, 191, 196.
 Chenu, Thomas 12, 18, 151, 153.
 Claes, Jan 87, 106, 190.
 Clerck (de), Adriaan 122.
 Clerck (de), Ioos 122.
 Clercq (le), Gillis 61.
 Clistens, Roelants 122.
 Cloet, Jeroom 28.
 Coelputte (van den), Bartholomeus 87, 111.
 Coelputte (van der), Jan 122.
 Coken, Jan 60.
 Comte (le), Philippe 146.
 Coninck (de), Anthoon 12, 140.
 Coninck (de) Gillis 145.
 Coninck (de), Michiel 122.
 Coninxloo (van), Adriaan 69
 Coninxloo, Huybrecht 69
 Cool, Pierre 72.
 Cools, Michiel 121
 Cordatus 22, 23.
 Cort (de), Johannes 121

Cortte (de), Ambrosius	122
Cotereau (de), Thibaut	32
Coutere (van den), Catherine	189
Couvreur, Guillaume	118.
Cruusen (van der), Jan	98.
Cruyce (van der), Franchois	122.
Cruysche (van der), Melchior	145.
Cruyssche (van der), Dierik	12, 143, 144, 147.
Cucx, Pieter	134.
Cuelens, Henricx	122.
Dele (van), Linken	47.
Daneels, Frans	108.
Daniëls (meseter)	148.
Danys, loos	122,
Dassonville, Gielis	60
Dathenus, Petrus	51, 93, 98.
Deffintenny, Thomas	73.
de Groote (advokaat)	68.
Dekens, Claes	81, 87.
Descharniere, Dame	73.
Denderen, Jan	122.
Dewit (kapitein)	111, 112.
Deynaert, Lucas	98.
Dier, Cyllys	60
Dielen, Lucas	121.
Dielen, Maria	121
Dieme (van), Francois	86, 102.
Dierkyns, Philips	60
Dieve (van), Gregorio	122.
Dijcke (van den), Janne	140.
Diksmuide (van), Harlebaut	80.
Dobbeleer (de), Robert	12.
Dobbeleer (de). Rombout	140.
Doekesdr., Tjetge	69
Doesbeke, Henrich	122.
Dollinckx, Margarita	121.
Donckt (van der), Jacob	28.
Dongelberge (van), Jacques	81.
Dongelberge (van), Philips	13, 11, 117, 144, 145.
Dongelberghe (van), Hendrik	111.
Dorhout, Jan	55
Dorpe (van den), Peeter	12, 25.
Doyscheet, Pieter	38.
Drijvere (de), Loys	122
Droeshout, Jan	28, 146.
Droot, Amelryck	122, 124.
Droyt, A.: zie Droot, Am. Dubois	111
Duffel (van), Gilils	129
Dycke (van den), Jan	12
Eede (van den), Francois	136.

- Eede (van den), Jan 189
 Eemeren (van), Jan 35.
 Eersbeke (van), Franchois 122.
 Egmont (graaf) 74, 100.
 Egmont (van), Nikolaas 18, 20.
 Einsiedel (van), Hanbold 33.
 Elandt, Franchois 133.
 Elsbrouck (van), Jehan 45.
 EIst (van der), Adam 12
 EIst (van der), Wouter 122.
 Emels, Anneke 132, 133, 134, 135, 136, 137, 203, 204.
 Emels, Goedeke 133.
 Enzinas (de) Francisco 24, 25, 26, 28, 29, 64.
 Erasmus (Hopman) 18, 182,
 Escunet, Jacques 73.
 Essche (van), Jan 18, 19, 20, 132.
 Everaert, Cornelis 33, 34.
 Ewyck (van), Jan 28
 Eycken (van der), Michiel 91.
 Eynde (van den), Helene 163, 183, 193, 194.
 Eynde (van den), Martyne 105, 106, 181, 183, 187, 188, 193.
 Eyndeken (op 't), Maye 195.
 Farnese, Alexander 9, 58, 102, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 119, 125, 129, 201,
 203.
 Fibels, Anna 145.
 Fief (du), Pierre 20, 26, 32, 54.
 Filips II 51, 76, 81, 88, 95, 111, 116, 120.
 Filips, Dirk 41, 85.
 Flagellet, Jehan 45.
 Fonseca 69.
 Fourdin (secretaris) 147
 Fourneau, Thomas 73.
 Francam, Johannes 148.
 Franchois («tapissier») 131.
 Francken (van), Hieronymus 35, 121.
 Fransman, Willem 12, 179, 184, 188, 200.
 Gaiffier, Pierre 46
 Galama (de), Herman 74, 76.
 Gallorma, Herman: cfr. Galama, H. Galopijn, Jan 12, 141.
 Garnier, F. 203,
 Gedeon 67.
 Geelen (van), Jan 34, 35.
 Geenkins, Laurijs 121.
 Geerts, Elisabeth 118.
 Geerst, Jan 143, 144,
 Geetself, Jan 13, 144.
 Gesmoetefe (van der), Aert 122.
 Gestele (van), Adam 122
 Gheerts, Jan 12.
 Gheldre (van), loos 12.

- Ghent (van), Gherden 32.
 Gheylaert, Baudouin 28
 Gheylaert, Thierry 28.
 Gielis Waelraff 122, 170, 176, 177, 178, 182, 186, 187, 189, 198.
 Gijtere (de), Anthonlus 146.
 Gillis, Walraven 87, 159, 161, 162, 163.
 Gillot, Peeter 60
 Glinus (van), Heer 101, 111.
 Goedevaert 56.
 Gonzaga (van) Octaaf 101, 102, 111.
 Goossens, Jan 105, 122, 126, 127, 144, 165, 166, 172, 191, 192, 193.
 Goossens, Peeter 122.
 Goossens, Gabriël 122.
 Gosseels, Jacob 28.
 Gothen (van der), Hendrik 60.
 Goykens: zie Vrancx, Jan.
 Granvelle 52.
 Blz. 215
 Greve (de), Henry 83, 124.
 Greve (de), Nicolaes 126.
 Greyn (van de), Herman 44.
 Gruese (de la), Henri 69, 86.
 Grunderberg (van), Pierre 73.
 Gruytere (de), Franchois 122.
 Gryson, Hubert 116, 121.
 Guené, Guillaume 25.
 Haelen (van) Maria 118
 Heen (de), Hendrik 109, 181, 183, Haghen (van der Haghen), Peeter 122.
 Halewijn (van), Gedeon 68.
 Halle (van), Jan Baptista 147.
 Hamel (de), Godefroid 50
 Hamme (schepen van Neder-over-Heer beek) 40.
 Happaerts, Anna 197.
 Hasendonbk (van), Reyniers 60
 Haton 52.
 Hauchin, Jan 115, 117, 118, 119.
 Havre (van), Louis 80
 Haze (de), Anthoon 127.
 Haze (de), Jacob 80
 Hebscap, Balthazar 122, 140.
 Hebscap, Jooris 12
 Helicht (de) Anthonius 122.
 Helt (de), Anthonis 122.
 Hérault, Christoffel 54.
 Herlaer (van), Dierick 12, 30, 40, 149, 152, 153,
 Herlaer, Hendrik 106.
 Herlaer (van), Jan Karel 12, 17, 18.
 Herzele (van), Inge 127.
 Heureblocq, Franchois 72, 75, 77.
 Hèze (van), Heer 100.

Nierges (de) 99.
 Hincxthoven (van), Jan 122.
 Hoovere (de), loos 122.
 Hoffstadt (van den), Hendricke 12
 Hofmann, Melchior 37, 38, 39.
 Hollander (de), Gered 127.
 Hongarije (van), Maria 21, 27, 52, 5
 Hoochstrate (de), Jacques 20.
 Horick (van den), Daniël 122, 124.
 Hauwaert, Jehan Baptista 58
 Hoewaert, loos 57, 58, 60.
 Hove (uyt den), Anthonis 91.
 Hove (van), Gabriel 55.
 Hove (van den), Matheus 91.
 Huenens, Jan 175.
 Hullegart (gebroeders) 131.
 Hulst (van der), Frans 18, 20, 21.
 Humbecx, J. 122.
 Huysmans, Francois 12, 142, 159.
 Huysmans, Jan 67, 69, 159, 174, 179, 180, 186, 194, 195, 196.
 Inghels, Jan 39.
 Jacobs, Agneese 60.
 Jacobs, Frans 121.
 Jaez, Roussel 76.
 Jan (joncker) 98.
 Jasper-az, Govert 60.
 lehens, Adriaen 131.
 Jeheu, Jehan 86.
 Joly, Gilles 73.
 loorys, Hendrik 33.
 loos, Anthonis 122.
 Joris, David 41, 54, 56.
 Josne (le) Jehan 73.
 Juan (don) 96, 97, 100, 102, 103, 110, 156, 158, 159, 174, 178, 194.
 Karel V 17, 21, 22, 76.
 Kempeneer (de), Willem 122.
 Kerckhove (van de), Willem 122.
 Kestele (van), Jan 86.
 Ketel, Juriaan 54.
 Kinschot 200.
 Koyeman, Jan 128, 129.
 Laken (van), Jan 123, 138.
 Lalaing (de), graaf 100.
 Lallemand, I. 203.
 Laloux, Jehan 50.
 Lambert 18, 19, 21, 33.
 Landriano, Ambrosio 114, 116.
 Lanen (van der), Adam 12, 19.
 Lathem (van), Guilliam 128
 Lathoni, Jacques 20.

- Luihouwer (de) Guilliam 122.
 Lattre (de), Jacob 32
 Lauwers, Merten 122.
 Lavyon, Jan 55.
 Leefdaelen (van), Pieter 60.
 Leemans, loos 144.
 Leiden (van), Jan 39.
 Lemmens, Katharina 122.
 Lenart (vrouw van) 131.
 Lenfant, Jacques 80.
 Lepelaer: cfr. Boots, Jan
 Loeff, Mayken: zie Boyeriants, Mayken Lier (van), Cornelis 54.
 Lier (van), Jan 45, 46, 47.
 Liere (van), Peeter 122.
 Lievendael (van), Christoffel 149.
 Linden (van der), Martin 83.
 Linthout (van), Jan 106, 190, 196.
 Lombaert 205.
 Lautren (van), N 119.
 Loymant (de), Antoon 29, 48,
 Luther, M. 16, 17, 22, 33, 40, 83.
 Macquereau, Robert 23
 Madoets, Henrich 122.
 Mees, Caser 31.
 Macs, Jan 146.
 Maeschalck (de), Wouter 127
 Malcote, Jacques 155.
 Malcote (van), Maria 28.
 Maldere (van), Adam 122.
 Man (de) Jan 45.
 Mannens, Lieve 98.
 Mansfeld 95, 112, 201, 202.
 Martens, Thierry 17.
 Martini, Willem 82.
 Martins, Marcq 45.
 Mase (van der), Jacob 38, 39.
 Masins, J.B. 172.
 Masselaer (van), Frederick 147.
 Mathias (aartshertog) 100.
 Mathijs, Jan 37, 39, 41.
 Mathijs, Margareta 118.
 Mayere (de), Godfried 32.
 Mechelmans, Jacx 12, 141.
 Mechelman, Jan 60.
 Meenen (van), Pauwels 93.
 Meerbeke (van), Bartholomeus 122
 Menestrier, Philippe 131.
 Meren (van der), Christiaan 104, 105, 106, 110, 122, 155, 160, 164, 166, 167,
 168, 171, 172, 174, 19, 193, 195, 196, 200, 201.
 Meren (van der), Hendrick 155.

- Meren (van der), Philippe 69, 86.
 Meeren (van der) Tielman 104, 160, 163, 170, 176, 177, 178, 179, 18 195.
 Merode (de) baron 111.
 Merthiny, Guilliam 145.
 Mesdach 70.
 Mesaus, Eustatius 146.
 Metsys, Catherine 28.
 Meus, Adriaan 131.
 Mey (de), Jan 60
 Michiels, Andries 144.
 Michielsen, Hens 23.
 Middelbourg, Cornelis 140.
 Mille, Peeter 40, 152.
 Minne, loos 73, 75.
 Misselman, Antheunis 69, 86.
 Moded, Herman 62, 98
 Moelemans 122.
 Moeremans loos 122.
 Moesche (van), Lauken 16.
 Mol (de) Antonius 121.
 Molder (de), Jan 149.
 Mommaerts, Geraert 127.
 Mommaerts, Jan 86, 102.
 Montigny (de), Jean 77, 100.
 Moor (de) Willem 72.
 Moxan, Willem 199.
 Mucsinghe, Margriet 38.
 Namur (de), Philippe 77.
 Nassau (van) Lodewijk 73.
 Neeringhe (van), Cock: cfr. Blois (de), Maximiliaan.
 Niclaes, Hendrik 124.
 Nijs, Laureys 144.
 Noot (van der), Adolf 20, 155.
 Ny, Cornelis 77.
 Nys, Guillaum 122, 179.
 Gogen (van), Peeter 121.
 Oostenrijk (van), Albrecht 135.
 Oranje (van) Wilelm 46, 61, 68, 76, 79, 80, 82, 83, 88, 91, 95, 97, 98, 99, 100, 101, 104, 112, 184.
 Oudaert, Nicolaes 133.
 Oudenhove (van), Jeronimo 124.
 Ousberghen (van), Jan 28, 33.
 Ouweraerts (van), Peeter 122.
 Oyenbrugge (van) Engelbert 109, 140.
 Pamel (van), Willem 69.
 Parma (van), Margareta 44, 46, 64, 68, 74.
 Parmentier, Cornelis 131.
 Pelsmaeckere (de), Pauwels 122
 Pelsmakere (de), Geert 122.
 Peltier, Firmin 77.

Pennants, Henrick 122.
 Peroen (van), Heer 121.
 Pétain (de), Jean 111.
 Pipenoij, Jan 12, 140.
 Plantijn, Christoffel 124.
 Plast (van der), Henrich 122.
 Poincts, Thomas 32.
 Poleert, Fransen 60.
 Polspoel, Anthonis 122.
 Polspoel, Chaerle 122.
 Polspoel, Laureys 122.
 Pospoel, Christoffel 12, 141.
 Pote, Mathyse 31.
 Pruystinckx, Eligius 53, 54, 55, 56, 57.
 Pueterre (de), Jan 122.
 Putte (van de), Arnould 28.
 Putte (van de), Jacques 130.
 Putteman, Henrick 127.
 Quintens, Gielisen 32.
 Quishout, Jasper 122.
 Quisthout, Adam 87, 111, 179, 180, 183.
 Rampaerts, Anna 133, 134, 136.

217

Rampaerts, Catharina 133, 134, 136
 Ranst (van), Claude 111.
 Raymaecker 12, 143, 174, 197, 201.
 Rea (de la), Iellen 61, 70.
 Regius, Jacob 93.
 Rekene (van den), Ingelbert 144.
 Requesens 12, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 92, 93, 94, 95.
 Riesch, Joris 147.
 Rijcke (de) Aert 12, 99, 104, 105, 101, 107, 108, 109, 122, 123, 142, 143,
 154, 155, 156, 172, 173, 200, 201.
 Rijcke (de), Armand 13, 144.
 Rillaert (van), Mathieu 28.
 Rio (del) 70, 102.
 Robrechts, Jan 128.
 Roda (de), Geromino 95.
 Roesmoes (van), Antoinette 28.
 Roest (van der), Meden 60.
 Roije (van), Giiils 140.
 Roetmans, Cornelis 12.
 Rovere (de), Pauwel 28, 32, 43.
 Rotorans, Cornelis 143.
 Rouck (de), Willem 90, 100.
 Rouck (de), Ysaack 100.
 Roy (van), Filips 87, 99, 106, 131, 175, 181, 182, 183, 184, 185, 181, 187, 188,
 189, 190, 191, 193, 191, 200, 201.
 Rootmans, Cornelis 88.

- Rudsemelis, Jan 65.
 Rumault, Jean 77.
 Ruyter (de), Lowijs 12, 141.
 Ryhove 98.
 Saisseval (de), kolonel 112.
 Salaganta, Marques 72.
 Sanders, Lieven 98.
 Sanders, Servaes 72.
 Sasbout 95.
 Says, Jehan: cfr. Seys, Jehan. Scasselere, Kathlyne 29.
 Schaliendecker (de), Loy: cfr. Pruystinckx, Eligius.
 Schatkens, Joachim 145.
 Schatz, Elisabeth 118.
 Schatz, Jan 28.
 Schavaert, Nicolaes 129, 130, 131, 132.
 Schippers, Michael 149.
 Schoenmakere (de), Vrancken 67.
 Schoevaerts, Barabara 118.
 Schol, Isebrand 23.
 Schoonvelde (de), Lucas 70.
 Schoorman, Gabriel 12.
 Schore (van) Lodewijk 27, 54.
 Schravel, Jacob 136.
 Schriex, Josyne 38.
 Schueren (van der), Janne 122.
 Schueren (van der), Peeter 86, 102.
 Schuffeput, Nicolaes 131.
 Schumere (de), David 80.
 Sclerck, Catherine 28.
 Sclercx, Elisabeth 28.
 Swalschen, Geert 122.
 Segers, E. 32.
 Segers, Magdalena 118.
 Seghers, Baelten 60.
 Seraerts ('t), Karel 32.
 Sercke (van) Fr. 80.
 Serclaes ('t) 116.
 Seys, Anthonis 79.
 Seys, Jacques 79.
 Seys, Jehan 73, 75, 79.
 Sype (van der), Henri 56.
 Skeysers, Johanne 122.
 Slachmolen (van den), Gielis 29.
 Sloten (van), Peeter 12, 142.
 Smedt (de), Mattheus 122.
 Smedt (de) Nicolaes 122.
 Smet (de), Adam 141.
 Smet (de), Dierix 87.
 Smet (de), Francois 12, 140.
 Smet (de), Gielis 109, 173, 174, 179, 198.

- Smet (de), Mathieu 62.
 Smet (de), Willem 62.
 Smots (de), Hendrik 56.
 Smith (de), Mattheus 122.
 Smith (de), Willem 122.
 Smoelders, Vde 60.
 Smout, Gielis 36, 67.
 Sonar (de), Peeter 122.
 Spalters, Machiel 122.
 Speeck, Anthoni 122.
 Spelt (van der), Catelijne 122.
 Staelpaert, Pieter 60.
 Stampioen, Claes 60.
 Stenevelt (van), Fl. 68.
 Stenewinckel (van de), .Peetér 135
 Stenewinckele (van), Janne 30, 31.
 Steevens, Joos 60.
 Stegen (van der) 155.
 Steppe, Peeter 60.
 Sterck, Gilils 131.
 Sterckx, Claes 60.
 Stesen, Jacob 134.
 Stevens, Adriaen 55.
 Stoelwijk, Willem 42, 43, 44.
 Stralen (van), Antoon 73, 74, 75.
 Straeten (van der), Cornelis 184, 187, 195.
 Stricht (van der), Anthoon 122, 18
 Stricht (van der), Dominucus 122, 187.
 Stricht (van der), Jan 147.
 Stuerme (van de), Martin 131.
 Suls, Jaspar 67.
 Suyckerbackere (de) zie Vermeeren Jacob.
 Symoens, Willem 122.
 Symons, Jean 131.
 Symons, Menno 42, 46.
 Tapper, Ruard 20, 32.
 Tempele (Van den) 111.
 Therlon (van): cfr. Blois (de)
 Theus, Simon 12, 142.
 Thialants, Lambrecht 86, 87, 102, 120, 122, 138, 183, 190, 191, 194, 1 196, 200, 201.
 Thibaut, Hendrik 129.
 Thiebaut, Alexander 60.
 Thienen (van), Willem 142.
 Thyssen, Jan 29.
 Tiberghien, Pierre 91, 92.
 Tielemans, Egied 24, 25, 26, 27, 33, 42.
 Tielemans, Jacob 87.
 Timmerman (de), Herman: zie Grey (van de), Herman
 Tollenaere (de), Joost 93.
 Torres (de), Francisco 72.

- Tourneur (le), Guillaume 28, 48.
 Touwslager (de), Cornelis 23
 Transilvany, Maximiliaan 69.
 Trello, Charles 69, 86.
 Treslong: cfr. Blois (de)
 Triest, Filips 77.
 Trullemans, Coppeken 33.
 Tsas, Willem 20, 21.
 Tserraerts, Chaerle 122.
 Tyckaert, Peeter 122.
 Tyndale, William 9, 31, 32.
 Ursele (van), Jan 12, 143.
 Usbeerch (van), Joost 33
 Utenhove, Anneke: zie Ecoels, A.
 Uuijttum (van), Dominicus 148.
 Uute (le), Gaillart 131.
 Uutenhove, Karel 98.
 Vaenkens, Gielys 60
 Vaensters, Gielis 60.
 Val (le), Bertelmeus 77
 Vanderstraeten, Laurent 28.
 Vankerken, Maria 118.
 Vargas 72, 73.
 Varroux, 1.: cfr. Warou. Vasseur, Lambrecht 133.
 Veken (van der), Peeter 122.
 Velde (van de), Reynier 60.
 Volder (de), Cornelius 118.
 Velthoven, Maria 149,
 Venne (van der), Dionys 161, 163, 170, 174, 176, 179.
 Verbeecken, Joost 44.
 Verbesselt, Sebastiaen 67.
 Verdickt, Anthonius 61.
 Verdickt, Gilles 61.
 Verhaeghen, Jan 122.
 Verhoeven, Jan 147.
 Verhulpen, Mattheus 122.
 Verlinden, Loys 122.
 Vermeeren, Joachim 44.
 Vermeeren, Margriet 121.
 Vermeren, Laureys 122.
 Vermoesen, Henrick 122.
 Verspeeck, Hans 93.
 Viglius 95.
 Vikart, Jan 28.
 Vinck, Pauwels 122.
 Vinne (van den), Dionys 122, 123, 179, 198.
 Vinne (van de), Nicolaas 86, 102, 155, 176, 182.
 Vits, Jacob 131.
 Vocht (de), Peeter 148.
 Voes, Hendrik 18, 19, 20, 132.

Voets, Petrus 122, 124.
 Volworden, Adriaen 73.
 Vos (de), Catharina 144.
 Vrancx, Jan 122.
 Vrancx, Steven 122.
 Vuye, Antoon 145.
 Vuye, Ingel 12, 142.
 Vuye, Lauwereys 122.
 Walle (van de), Jan 44.
 Wanswere (de), Jan Baptista 147.
 Warou, Jacques 72, 75,
 Watnies (de), Baudewijn 61.
 Wattepatte, Matthieu 73, 75, 78.
 Wattepatte, Philippe 77, 78.
 Wattepatte, Pierre 77, 78.
 Wayenberghe 128.
 Weduwen (de), Jehan 45.
 Werckelighem (van) Jan 60.
 Wijts, W. 140, 142.
 Willemijns, Laurentius 121.
 Willou (de), Dionys 122.
 Wingen (van), Godfried 51.
 Winghe (van), Philippe 74, 77.
 Wintere (de), Augustijn 60.
 Blz. 219
 Woelmont (van), Jan 12, 40, 152.
 Wyck (van), Splinter 106, 175, 181, 183, 184, 189, 190, 191, 193, 194, 195 196, 201.
 Wynants, Catharina 118.
 Wyts, Willem 12.
 Ylperdam (van), Jacob 75, 76.
 Zande (van de), Anneken 122.
 Zande (van de), Jan 87, 179, 180
 Zande (van den), Laureys 122.
 Zande (van den), Robrecht 122,
 Zeghers (den), Willem 60.
 Zijpe (van den), loos 148.,
 Zomere (de), Jacob 98.
 Zomere (de), Peeter 12.
 Zoetwey, Oyerken, 122.
 Zwolfs, Tanneken 22.
 Zwolle (van), Willem 23
 Zijpe(van der), Laurent 121.

Blz. 220

VAN DEZELFDE SCHRIJVER A.L.E. Verheyden:

- Mennisme in Vlaanderen (Bul. Hist. Prot. Beige, 1942).
- De doopsgezinden te Gent (1530-1630) (Bijdr. Gesch. & Oudh., Gent, 1943).
- Het Brugsch Martyrologium, uitgeverij Wiloo, 1944.
- Episode uit de Gentsche Kerkhervorming (juni 1566 - februari 1567) (Bul. Société d'Hist. du Protest. Beige, 1945),
- Het Gentsche Martyrologium, uitgave van de Faculteit Wijsbegeerte en Letteren B.U.G., 1946.
- An introduction tot the History of the Mennonites in Flanders, 1530-1650. (The Mennonite Quarterly Review, Goshen, Indiana (U.S.A.), 1947).
- De Vilvoordsche Koninklijke Rederijkerskamer -De Goubloem» (1500-1949), editie Mees, Vilvoorde 1949.
- De Hervorming in de Zuidelijke Nederlanden in de XVIe eeuw, edit. van de Synode des Eglises protestantes, Brussel 1949.
- Les martyrs anabaptistes en Flandre et dans le Brabant méridional (An. Congrès archéologique et historique de Tournai, 1949).
- Un poème de Philippe Caulier (An. Congrès archéologique et historique de Tournai, 1949).
- De betwistingen rondom het voortbestaan der Hoofdschepenen van het Land van Waas (An. Oudh. Kring van het Land van Waas, 1949).
- Het herstel van het Spaans absolutisme te Kortrijk (1580) (Bul. Hist. Prot. Beige, 1950).
- Le martyrologe courtraisien et le martyrologe bruxellois, ed. R. Allecourt, Vilvoorde 1950).
- La Réforme á Alost pendant le XVIe siècle (Revue Beige de Philologie et d'Histoire, t. XXIX (1951).
- Le Protestantisme à Nieuport (Bul. Com. Royal) d'Histoire, t. CXVI (1951).
- Beschouwingen bij een recente Geschiedenis der Inquisitie in de Nederlanden der zestiende eeuw. (Sacris Erudiri, t. IV, 1952).
- Antigeusreferenzen te Sint Truiden (1566-1568) (Bul. Hist. Prot. Beige, 1952).
- line enquête sur le Protestantisme au duché de Limbourg en 1569 (Bul. Com. Royale d'Histoire, t. CXVIII, 1953).
- Hoe zij groeiden, ed. Mees, Vilvoorde, 1954.
- La chronique de Pierre Gaiffier (1566-1568) (Bul. Com. Royale d'Histoire, t. CXIX, 1954).
- Une correspondance inédite adressée par des familles protestantes des Pays-Bas á leur coreligionnaires d'Angleterre (11 nov. 1569-25 février 1570) (Bul. Com. Royale d'Histoire, t. CXX, 1955).
- Handboeken voor het Onderwijs in de Geschiedenis, t. I Oudheid en Vroege Middeleeuwen, t. II: Latere Middeleeuwen tot het einde van de XVIe eeuw (Uitg. De Garve, Antwerpen, 1955).
- Le Protestantisme á Eupen sous le gouvernement du duc d'Albe (1567-1573) (Bul. Com. d'Histoire des Eglises Wallonnes, 1956),
- Les rapports entre le duc d'Albe et le Prince de Liège (Leodium, 1956).

William Tyndale (North Nibley, Gloucestershire, circa 1494 - Vilvoorde, 6 september 1536) was een Engels theoloog, priester en Bijbelvertaler. Hij vertaalde de Bijbel in het Engels. Hij was de eerste vertaler die ook gebruik maakte van de boekdrukkunst om de Bijbel te verspreiden.

William Tyndale, studeerde in Oxford aan de Magdalen Grammar School, ging vervolgens theologie volgen en werd in 1517 tot priester gewijd. Hij kwam in contact met de geschriften van Maarten Luther en stuitte daardoor op tegenstand van de geestelijkheid. In 1525 reisde hij naar Keulen, Worms en Marburg waar hij het Nieuwe Testament in het Engels vertaalde, dat in 1526 te Worms verscheen. Aan zijn wijze van vertalen en ook aan zijn aantekeningen is de invloed van Luthers leer duidelijk te merken. In Engeland verzette de geestelijkheid zich hevig tegen de vertaling van de Bijbel. Uit het vasteland binnengesmokkelde exemplaren werden in beslag genomen en verbrand.

Met Thomas More had Tyndale een briefwisseling over de voornaamste reformatorische strekkingen. Steeds op de vlucht voor de katholieke geestelijkheid, werkte hij ten slotte te Antwerpen, waar hij een herziening van zijn Nieuwe Testament (1534), een vertaling van de Pentateuch en verscheidene theologische geschriften het licht liet zien. Vanuit Antwerpen kon hij het vervoer van zijn boeken verzorgen, een onthaaldienst voor Engelse vluchtelingen organiseren en de politieke verwickelingen in Engeland op de voet volgen via informanten.

Andere geschriften van Tyndales hand zijn: 'Inleiding tot de brief van de Romeinen', 'The Parable of the Wicked Mammon' en 'The Obedience of a Christian Man' dat bij de Antwerpse drukker Jan Hoochstraeten (pseudoniem Hans Lufft) werd uitgegeven. Ook de Pentateuchvertaling van Tyndale kwam bij deze drukker tot stand en werd naar Engeland verscheept.

Bij de Inquisitie aangebracht door de Engelse bisschop Stokesley, werd hij in Antwerpen gevangen genomen en wachtte hem in Vilvoorde de marteldood door wurging en verbranding op 6 oktober 1536. Een gedenksteen in deze stad en een klein museum 'William Tyndale' bij de protestantse kerk aldaar (Lange Molensstraat 58) herinneren aan zijn levenswerk en zijn gewelddadige dood als martelaar. Van Tyndales uitstekende vertaalwerk is veel in latere Engelse Bijbeluitgaven bewaard gebleven, met name ook in de King Jamesbijbel.

A. van Haamstede beschrijft zijn leven en marteldood als volgt:

William Tyndall te Vilvoorde verbrand

JAAR 1536

Tijdens de regering van Hendrik de achtste, koning van Engeland, voor de grote hervorming der kerk plaats had, was er in En eland een vroom en getrouw dienaar van Jezus Christus, Wilhelmus Tyndall genaamd, geboren bij de grenzen van Wales (Engeland). Van zijn kindsheid aan was hij aan de hogeschool te Oxford opgeleid, waar hij niet alleen opgroeide en toenam in de wetenschappen der vrije kunsten, maar bovenal in de kennis der Heilige Schrift, waarnaar zijn begeerte zich vooral uitstreckte.

Toen hij in het college van Magdalena was, las hij aan zekere studenten, zijn metgezellen, enige stukken over de Goddelijke leer in het geheim voor, en onderrichtte hen in de waarheid van God. Zijn zeden en zijn omgang waren zo, dat hij door alle mensen werd geacht, en gehouden voor een zeer Godzalig man, die met deugdelijke gevoelens was begaafd en met een onbevlekt leven versierd.

Toen hij geruime tijd te Oxford had gestudeerd, vertrok hij van daar naar de hogeschool te Cambridge, om daar zijn studiën in de Goddelijke leer voort te zetten. Bij het toenemen in kennis en na het verkrijgen van verschillende graden aan de hogeschool, vertrok hij van daar, en ging hij een ridder te Glochester wonen, mr. Welche genaamd, waar hij zeer bemind was, en spoedig de gunst en de achting van zijn heer verwierf.

Aangezien deze edelman een dagelijkse tafel hield, die met goede en lekkere spijs was voorzien, kwamen er dikwerf bij hem te gast verscheidene abten, diakonen, archi-diakonen en andere grote meesters en leraars die voordelige ambten bekleedden. Terwijl zij aan tafel zaten, kwamen zij vaak met mr. Tyndall in gesprek over de geschillen en andere opvattingen in de godsdienst. Daar hij, door zijn grondige kennis in de Goddelijke wetenschap, zeer goed tegen hen gewapend was, spaarde hij hen niet, en ontzag zich niet rond en eenvoudig zijn gevoelen bloot te leggen, en wel over zodanige betwiste zaken, waarin hij zag, dat zij nu en dan gedwaald hadden, en weerlegde hun dwalingen met duidelijke en openbare plaatsen der Heilige Schrift.

Deze weerleggingen en twistgesprekken duurden zo lang, totdat zij hem eindelijk een heimelijke haat toedroegen. Zij wisten niet, hoe zij anders hun lagen zonden leggen dan dat de kanselier zijn priesters zou doen bijeenkomen, onder wie mr. Tyndall ook moest verschijnen. Toen hij daar verscheen, dreigde, lasterde en berispte de kanselier hem zeer gestreng, en richtte vele beschuldigingen tot hem, ofschoon er geen aanklagers konden gevonden worden, die hem naar recht konden beschuldigen. Toen zij niets in hem vonden, ontkwam hij voor ditmaal aan hun handen, en keerde tot zijn heer terug.

Niettegenstaande dit alles, nam daarna hun haat hoe langer hoe meer toe, zodat hun schreeuwen en razen niet eer ophield dan nadat zij hem van zijn heer hadden verjaagd. Van daar vertrok hij naar Londen, om zich de bisschop Cutbert Tonsal ten dienste te stellen; maar God, Die alles in het verborgen bestuurt, had bepaald, dat hij geen gunst bij deze bisschop vinden zou. Want, nadat hij enige hulp en bijstand van Humfred Mummots, lid van de raad van Londen, en andere Godzalige mannen genoten had, verliet hij Engeland en ging naar Duitsland, waar deze Godvruchtige man, vervuld van een innige liefde voor zijn vaderland, geen moeite of arbeid ontzag, om zijn broeders en landgenoten in Engeland, tot dezelfde lust en de begeerte naar Gods heilig Woord op te wekken, waarmee de Heere hem had begiftigd.

Na daarover bij zichzelf overlegd, en met Johannes Frythus geraadpleegd te hebben, zag hij geen beter middel om zijn voornemen uit te voeren, dan de Heilige Schrift in de volkstaal over te zetten, opdat het onwetende volk de klaarheid en eenvoudigheid van Gods heilig Woord mocht inzien, vooral daar hij door ervaring geleerd had, dat, zo lang de Heilige Schrift voor hun ogen verborgen was, het niet mogelijk was om de leek in de waarheid te versterken. En die onwetendheid was de voornaamste bron, waaruit al het kwaad in de kerk voortvloeide; want daar intussen de gruwelijke daden en afgoderij, welke de farizeese priesters bedreven, gehandhaafd werden, konden deze niet opgemerkt worden. Daarom gebruikten zij alle geweld, om de Heilige Schrift te verduisteren, en die voor de ogen van het volk te verbergen, opdat zij niet gelezen zou worden. En, wanneer zij al gelezen werd, de rechten zin aldus te verdraaien en te verduisteren door de donkere nevelen van hun valse

drogredenen, zodat zij allen wisten te verstrikken, die hun gruwelijke daden wilden berispen. En de waarheid, die men het volk zou willen leren, blusten zij door hun schijnschone redenen en door hun wijsgerige bewijsvoeringen, door hun wereldse vergelijkingen, en door hun verdraaiende dubbelzinnigheid uit. Ja, wat meer is, zij speelden er zo mee en stelden zo velerlei uitleggingen voor de ogen van de eenvoudige en onwetende lieden, dat, ofschoon zij in hun harten verzekerd waren, dat al wat zij spraken vals was, men nochtans hun arglistige raadselen niet kon ontdekken, tenzij de Schrift in hun moedertaal werd overgezet.

Hierom werd deze vrome Godzalige man verwekt, ja zonder twijfel door de Geest Gods gedreven, om eerst het Nieuwe Testament in zijn moedertaal over te zetten, wat hij deed omtrent het jaar van onze Zaligmaker 1527. Daarna vertaalde hij ook de vijf boeken van Mozes, en voorzag die van verscheidene verklaringen en voorredenen, die waardig zijn door alle vrome christenen gelezen te worden. Hij schreef ook vele andere Godzalige boekjes, die grote stichting in de kerk van God hebben bevorderd.

Toen dit alles nu, vooral zijn overzetting van het Nieuwe Testament, onder het volk werd verbreid, was het inderdaad een wonder te zien, welk een deur voor het licht daardoor werd geopend. En, gelijk zij in vele vrome mannen veel goeds teweeg brachten, alzo verachtten en vermeden de goddelozen die integendeel, opdat het volk niet wijzer zou worden dan zij. Terwijl zij aan de andere zijde vreesden, dat door de helder schijnende stralen van het heilige Evangelie hun valse geveinsdheid en hun werken der duisternis zouden kunnen ontdekt worden, en het volk oproerig zou beginnen te worden, zoals bij de geboorte van Jezus Christus, Herodus beroerd werd en geheel Jeruzalem met hem. Maar inzonderheid heeft de satan, die als de vorst der duisternis verstoord was wegens de bekendheid en de verbreiding van het Heilige Evangelie door zijn werktuigen alle mogelijk geweld gedaan, om de gezegende arbeid van deze Godvruchtige man te verhinderen en te beletten.

De bisschoppen waren zeer verbitterd en ontstoken tegen Wilhelmus Tyndall, vooral omdat hij het Nieuwe Testament en de vijf boeken van Mozes had overgezet en vele andere heerlijke geschriften had uitgegeven, zoals een voortreffelijk boek over de christelijke gehoorzaamheid en een geschrift tegen Thomas Morus. Hun woede bedaarde niet eer dan nadat zij een bevel van de koning verkregen hadden, om deze boeken te verbieden; en, hiermee nog niet tevreden, gingen zij in hun boosheid voort, en bedachten allerlei middelen om hem in hun strikken te vangen, en op een valse geheime wijze hem van het leven te beroven.

Ten gevolge daarvan vertoefde hij enige tijd in Duitsland, waar hij met Martinus Luther en andere kloekzinnige leraars had gesproken, en vertrok weer naar de Nederlanden, om zich metterwoon te Antwerpen te vestigen. Toen de bisschoppen en Thomas Morus, door enige slechte lieden, die van Antwerpen kwamen, daarvan hoorden, onderzochten zij alles naarstig, zoals uit de geschreven stukken te Londen blijkt, wat op Wilhelmus Tyndall betrekking had namelijk, waar en met wie hij woonde, waar het huis stond, hoe zijn voorkomen was, welke kleding hij droeg, en met wie hij verkeerde, teneinde zo veel te beter, hem hun arglistige lagen te leggen, zoals ook daarna plaats had. Mr. Tyndall was namelijk te Antwerpen thuis bij een Engelsman, Thomas Points genaamd, waar tevens vele Engelse kooplieden gelogeed waren.

Terwijl hij daar vertoefde, kwam er opzettelijk een man uit Engeland, Hendrik Filippus geheten, die zag dat mr. Tyndall dikwerf met deze kooplieden verkeerde. Deze maakte kennis met hem, zo zelfs, dat Wilhelmus Tyndall, aangezien hij een geleerd man was, hem zo ver wist te brengen, om in hetzelfde logement te komen

vertoeven, en hem daarenboven zijn boeken en andere zaken toonde, die zich in zijn studeerkamer bevonden. Hij koesterde geen wantrouwen of achterdocht, dat hij door te bisschoppen werd gebruikt en gezonden om hem te ver raden.

Doch Filippus vond niet goed zijn aanslag aan de bestuurders en beambten van Antwerpen te kennen te geven, uit vrees dat de Engelse kooplieden het mochten vernemen en Tyndall waarschuwen. Hij ging daarom naar Brussel, en deelde alles aan de procureur-generaal van de keizer mee, en bracht in weinig tijd zo veel teweeg, dat hij met de procureur-generaal en andere beambten weer naar Antwerpen ging. Zodra hij te Antwerpen kwam, ging hij naar het huis van de bovengenoemde Points, en vroeg aan de vrouw van het huis naar mr. Tyndall, en voegde er bij, dat hij bij haar het middagmaal wilde houden, en, omdat hij Tyndall als gast daarbij wilde nodigen, verzocht hij dat zij goede spijzen zou gereed maken. Intussen ging hij uit om de beambten, die hij van Brussel had mee gebracht, te waarschuwen dat zij op hem moesten passen, en plaatste hen in de straat en voor de deur van het huis. Even na den middag kwam hij terug en ging naar Tyndall, en vroeg hem, na hem gegroet te hebben, twintig gulden te leen, aangezien hij op de reis van Mechelen zijn beurs verloren had. Wilhelmus Tyndall, die zeer eenvoudig was, deed dit terstond daar hij met de valse streken dezer wereld onbekend was.

Verder sprak hij hem aan en zei: "Mr. Tyndall, gij zult heden mijn gast wezen!" "Neen," antwoordde hij, "met enige van mijn vrienden ben ik reeds ten eten genodigd, en gij zult mijn gast zijn, waar gij zeer welkom zult wezen."

Na deze gesprekken, toen het tijd werd om te eten, gingen beiden heen, waarbij Filippus uit beleefdheid zeer grote beweging maakte, en verzocht hem het eerst de deur uit te gaan. En aangezien mr. Tyndall een kort man was en voor Filippus de deur uitging, stak de laatste zijn hand boven zijn hoofd, om de beambten, die hij bij de deur geplaatst had, een teken te geven, dat hij de man was die zij moesten grijpen, hetwelk de beambten, die zijn onschuld zagen, zelfs bedroefde, toen zij hem aangrepen. Alzo brachten zij hem bij de procureur-generaal, waar hij zijn maaltijd duur moest betalen, want al dadelijk na het eten liet de procureur-generaal beslag op al zijn goederen en boeken leggen. Van daar brachten zij hem naar het *kasteel te Vilvoorde*, waar deze ijverige dienaar van Christus in de gevangenis vertoefde tot de tijd, wanneer hij als een offerande zou vallen.

Nadat deze bloeddorstige mensen hem dikwerf, wegens zijn geloof, ondervraagd en gepolst hadden, ofschoon hij de dood niet schuldig was, en zij geen middelen konden vinden om hem van de goddelijke waarheid af te trekken, veroordeelden zij hem, op het voortdurend aanhouden van de Leuvense leraren, en op grond van het bevelschrift des keizers, gegeven in de vergadering te Augsburg, om levend verbrand te worden.

Zij leidden hem dan buiten het kasteel naar de strafplaats. Toen hij aan de paal gebonden was, richtte hij vele vurige gebeden tot God en Zijn enige Zaligmaker Jezus Christus, en riep met luider stem: "Heere, open de ogen van de koning van Engeland." Na eindelijk zijn geest in de handen van Zijn hemelse Vader aanbevolen te hebben, werd hij eerst door de scherprechter verwurgd en daarna tot as verbrand. Aldus is deze standvastige martelaar van Christus te Vilvoorde in de Heere ontslapen, in het jaar onzes Zaligmakers 1536.

Men zegt, dat de procureurfiscaal van Brabant omtrent Tyndall getuigde, dat hij een zeer geleerd, goed en heilig man was, die een stil en deugzaam leven leidde.

Een geloofwaardig koopman heeft betreffende deze Tyndall een zaak verhaald, die in deze geschiedenis niet mag verzwegen worden. Te Antwerpen bevond zich een soort

van tovenaars, die in vele duivelse kunsten zeer wel ervaren was en gewoonlijk vertoefde in een herberg waar vele buitenlandse kooplieden kwamen logeren; deze liet dan, wanneer de kooplieden aan tafel zaten, wijn en vlees brengen, uit welke streken der wereld zij slechts verlangden. Toen Tyndall dit vernam, verzocht hij een van deze kooplieden, om ook eens daar tegenwoordig te mogen zijn, wanneer deze tovenaars daar weer zijn kunst zou vertonen, wat hem werd toegestaan. Op zekere tijd, toen men wist dat deze tovenaars daar weer komen zou om zijn duivelse kunsten te laten zien, bezocht ook Tyndall met enige andere kooplieden deze herberg, om eens te zien wat deze man ten uitvoer zou brengen. De tafel werd gedekt, de spijzen werden opgebracht, en Tyndall en de andere kooplieden namen aan de tafel plaats.

Daarna verzochten zij deze tovenaars, om enige van zijn kunsten te vertonen. Hij deed daarbij zijn uiterste best om te bewijzen, dat hij in de zwarte kunst een goed meester was, doch hij kon ditmaal niets uitrichten.

Toen hij eindelijk zag, dat al zijn toverijen tevergeefs waren, en hij zeer terneer geslagen was, werd hij als gedwongen om aan de maaltijd in het openbaar te belijden, dat er iemand aan de tafel was, die al zijn pogingen deed mislukken, en belette datgene te doen, wat hij anders gaarne zou gedaan hebben. Dusdanig was de Godsvrucht van deze man, dat de duivel in zijn tegenwoordigheid geen macht had, om door enige toverij de ogen der mensen te bedriegen.

**Een verzoekschrift, geschreven door Wiliam Tyndall, aan
koning Hendrik de achtste, aan zijn adel en de onderdanen van Engeland.**

William Tyndall bidt zeer ootmoedig *zijn Koninklijke genade* goed te willen overwegen en te letten op de wegen, langs welke de kardinaal en zijn heilige bisschoppen hem geleid hebben van de tijd aan, dat de koning aan de regering kwam, en acht te geven op de opgeblazen hoogmoed van de kardinaal, en waar nu al de ijdele dingen gebleven zijn, waarop hij zich beroemde, en hoe God hem en al de arglistige aanslagen der geestelijken heeft weerstaan.

Wij, die daarin niets te doen hadden, hebben, niettegenstaande dat, in alle zaken gearbeid; ja, de verzorging van onze dienaren heeft ons meer gekost dan iemand anders van het gehele christelijke rijk; waarvoor wij nochtans niets ontvangen heb dan haat en smaad van alle mensen, en zijn een verachting geworden onder alle volken, maar vooral onder hen, die wij het meest hebben welgedaan.

Daarom bid ik zijn Koninklijke majesteit, dat hij toch medelijden heeft met zijn eigen ziel, en niet langer wil toelaten, dat onder zijn naam Jezus Christus en Zijn heilig Evangelie zal gesmaad en vervolgd worden, opdat het zwaard van Gods toorn weer mag worden ingetrokken, hetwelk daarom voornamelijk was ontbloot.

Verder bid ik ook, dat zijn Koninklijke genade mededogen heb met zijn ongelukkige onderdanen, opdat ook zijn koninkrijk door de boze raadslagen van deze vergiftigde priesters niet ten enenmale onderga, want, wanneer zijn majesteit, die slechts een mens is, sterft en zijn adel en onderdanen niet weten, wie zijn kroon zal erven, zouden er, zonder twijfel, in het rijk grote moeilijkheden en gevaren ontstaan.

Daarom is ook mijn verzoek aan *de adel en aan de wereldlijke heren*, dat zij aan de voeten van zijn Koninklijke majesteit neervallen, en hem ootmoedig bidden, dat zijn majesteit de persoon wil aanwijzen, die hem zal opvolgen, opdat de wereldlijke heren, ridders en het volk hem een eed van getrouwheid mogen zweren, teneinde er later geen verschil of strijd over de opvolging ontsta, want, indien dit door het zwaard of door een oorlog zou moeten beslist worden, ben ik van gevoelen, dat het

gehele koninkrijk daardoor zou kunnen teniet gaan.

Eindelijk wend ik mij tot *de onderdanen van het koninkrijk Engeland*, en bid hun ernstig, dat zij zich tot de Heere bekeren, aangezien de zonden der onderdanen de oorzaak zijn van kwade regeerders; terwijl de oorzaak van het bestaan der valse leraars is, dat het volk geen liefde tot de waarheid bezit, gelijk de Apostel Paulus zegt, 2 Thess. 2 vers 10: "Wij zijn allen zondaars, honderd maal meer waardig dan wat wij lijden." Laat ons elkaar vergeven, en bedenken, hoeveel groter zondaren wij zijn, hoe heerlijker onze vreugde zal wezen, in zoverre wij een oprecht berouw en leedwezen over onze zonden hebben, volgens het voorbeeld van de verloren zoon. Want Jezus Christus is voor de zondaren gestorven. Hij is hun zaligmaker; Zijn bloed is hun schat, waarmee Hij voor hun zonden heeft betaald. Hij is het gemeste kalf, geslacht om hen vrolijk te maken, wanneer zij zich weer tot hun genadige Vader willen bekeren. Zijn verdiensten zijn de kostelijke kledingstukken, waarmee de afschuwelijkheden van hun zonden zijn bedekt.

Voorts, wanneer de vervolgingen door de koning en andere wereldlijke heren, die met de geestelijkheid samenspannen, voortkomen uit onwetendheid, dan twijfel ik niet, of hun ogen zullen binnenkort geopend worden, zodat zij zullen zien, en berouw en leedwezen gevoelen; en God zal hun genade bewijzen, en zich over hen ontfermen. Maar, indien het uit opzettelijke boosheid voortkwam, uit een hart, dat wetens en willens tegen de wet van God zich aankant, en uit een hartelijke lust tot zondigen, om moedwillig in hun oude wegen te wandelen, zodat er geen hoop op berouw meer overblijft, en zichzelf aan de ongebonden wellusten van zondigen ten enenmale hebben overgegeven, die de zonde is tegen de Heilige Geest; dan zullen zij weldra zien, dat God de scherpte van Zijn zwaard tot hen zal keren, waarmee zij het bloed van Christus vergoten hebben, om hun eigen bloed daarmee te vergieten, volgens de voorbeelden der Heilige Schrift.

**Brief, geschreven door William Tyndall,
aan de vrome martelaar John Frythus,
tijdens hij in de Tower te Londen gevangen zat.**

Genade en vrede van God de Vader en onze Heere Jezus Christus zij met ulieden, amen.

Allerliefste broeder John, ik heb vernomen, dat de geveinsden, nu zij hun grote zaak hebben uitgevoerd, tot hun oude natuur zijn teruggekeerd. De wil van God worde volbracht, en wat Hij bevolen heeft, eer de wereld gegrond was, geschiede, en zijn heerlijkheid heerse overal.

Allerliefste, hoe het ook met uw zaak gesteld zij, beveel uzelf geheel en ten enenmale aan uw hemelse Vader en aan uw allergenadigste Heere; vrees de bedreigingen der mensen niet, en verlaat u geenszins op hen, die u met schone woorden vleien; maar stel uw vast vertrouwen alleen op Hem, Die waarachtig is in Zijn beloften, en machtig om Zijn woord te vervullen. Bedenk, dat uw zaak het Evangelie van Christus is, een licht, dat door het bloed van het geloof moet gevoed worden; een lamp, die dagelijks moet bereiden gevuld worden; een olie, die iedere morgen, en elke avond moet worden ingegoten, opdat het licht van de lamp niet uitga; want, al zijn wij zondaren, onze zaak nochtans is rechtvaardig. Indien wij geslagen worden, als wij weldoen, en dit dan geduldig verdragen, dat is genade bij God, want hiertoe worden wij geroepen. Immers, *Christus heeft ook voor ons geleden, en heeft ons een voorbeeld nagelaten,*

opdat wij Zijn voetstappen zouden navolgen, die geen zonde gedaan heeft. Hierin hebben wij de liefde gekend, dat Christus Zijn leven voor ons gesteld heeft; zo zijn wij schuldig voor de broeders het leven te stellen. Verblijd en verheug u, want uw loon is groot in de hemelen. En, wanneer wij met Christus lijden, wij zullen ook met Hem verheerlijkt worden, Die ons vernederd lichaam veranderen zal, dat het gelijkvormig worde aan Zijn verheerlijkt lichaam, naar de krachtige werking, waarmee Hij ook alle dingen zichzelf onderwerpen kan.

Allerliefste, heb goede moed, en vertroost uw ziel met de hoop van dit hoge loon, en draag het beeld van Christus in uw sterfelijk lichaam, opdat het zijn onsterfelijk lichaam mag gelijkvormig worden. Volg het voorbeeld van al uw andere lieve broeders na, die liever hebben gekozen te lijden in de hoop van een betere opstanding. Houd uw geweten rein en onbevlekt, en spreek dat niet tegen. Houdt u vast aan die leerstukken, welke volstrekt nodig zijn ter zaligheid. Denk aan de lasteringen der vijanden van Christus, die zeggen dat zij geen anderen vinden dan zulken, die bereid zijn liever hun geloof te verzaken, dan de pijnigingen te lijden; zo ook, dat de dood van hen, die zich aan verloochening hebben schuldig gemaakt, en daarna voor hun eens geloochend geloof sterven, hoewel God en de gelovigen aangenaam, niet kostelijk is; want zeggen deze geveinsden zij moeten noodwendig sterven, en verzaking kan hun niet helpen, en, indien verzaking hen had kunnen redden, zouden zij wel vijf honderd maal verloochend hebben. Doch, daar zij bemerkten, dat het hun niet baten kon, zijn zij door enkel hovaardij en boosheid gestorven, terwijl zij met hun monden betuigden, wat hun eigen geweten getuigde, dat vals was.

Daarom, allerliefste broeder wees gij bereid uzelf Gode tot een geschikte offerande over te geven, geef u dan over, en beveel u geheel en alleen aan uw lieve en welbeminde Vader. Dan zal Hij Zijn kracht in u openbaren, en u aldus versterken, dat gij in het geheel geen pijn gevoelen zult, die anderen de dood zou veroorzaken, en volgens Zijn belofte, *zal Zijn Heilige Geest in u spreken, om u te leren, wat gij zult antwoorden.* Zijn waarheid zal Hij wonderbaar door u voorstellen, en zal sterk in u werken, zelfs boven wat gij in uw hart denken kunt; ja, ofschoon ook de geveinsden met hun aanhangers uw dood gezworen hebben, nochtans bent u niet dood; *una salus victis nullam sperare salutem.* Om niet van mensen hulp te verwachten, heeft hij, die voor de ogen der geveinsden schijnt overwonnen te zijn, de hulp van God nodig; ja, wat meer is, het zal God aanleiding geven, om u, ter wil van Zijn zuivere waarheid door het vuur en het water te doen heengaan, in spijt van al de vijanden Zijner waarheid. Er valt niet een haar van uw hoofd tegen de wil van uw hemelse Vader, totdat uw uur geslagen is, En, wanneer die uur geslagen is, dan moeten wij zonder uitstel van hier verhuizen, hoe onwillig wij ook zijn. Maar, indien wij gewillig zijn, zullen wij beloning en dank ontvangen van onze hemelse Vader.

Zo dan, vrees de bedreigingen der mensen niet, en laat u niet door schone woorden overwinnen, met welke middelen de geveinsden u zullen bespringen; laat de inbeelding op menselijke wijsheid geen heerschappij voeren in uw hart; ja, al waren het ook uw eigen vrienden, die u het tegendeel zouden raden.

Dat de vrome martelaar Bilney u een waarschuwing en een voorbeeld zij, en laat hun masker u niet bedriegen, en laat uw lichaam niet bezwijken. *Die volstandig zal blijven tot het einde toe, zal zalig worden.* En, wanneer ook de pijn uw kracht mag te boven gaan, denk dan aan het gezegde van Christus, dat al wat gij in Zijn Naam bidden zult, Hij u dat zal geven. Bid uw hemelse Vader in Zijn naam, en Hij zal uw pijn verlichten en spoedig doen eindigen.

De Heere des vredes, der hoop en van het geloof zij met ulieden, amen.

Johannes Frythus

JAAR 1533

Johannes Frythus, die een hoge ouderdom bereikt had, was een geleerd man, en bezat voortreffelijke gaven; maar bovenal was hij zeer Godvruchtig wat vooral bleek, toen hij, tot grote eer kunnende geraken, de kerk van Christus liever wilde ten dienste staan.

Hij studeerde eerst te Oxford, waar hij in korte tijd grote vorderingen maakte, en bewees een man te zijn, die voor de studie als geboren was. Vervolgens kreeg hij kennis aan Willem Tyndal, die hem het eerst met de leer van het Evangelie bekend maakte. In die tijd stichtte Thomas Wolsey een prachtig college, dat toen het college van Frydeswide heette, maar later het college van Christus werd genoemd. Hij stichtte dit college meer om aan zijn eergierigheid te voldoen, dan tot bevordering van de vrije kunsten. Toen hij, wegens de door hem gepleegde gruweldaden, door de koning was ontboden, nam hij vergif in, en stierf onderweg, zodat hij het bouwen van dit college, niet kon voltooien. En, evenals de hoogmoedige kardinaal tot verfraaiing van het uitwendig gebouw van dit college geen kosten had gespaard, had hij ook getracht, enkel uit eerezucht, voortreffelijke mannen als hoogleraars daarin te plaatsen. Onder deze bevonden zich Frythus, Wilhelmus Tyndal, Tavernus van Boston, een uitstekend liefhebber der muziek, Johannes Clericus en vele andere geleerde mannen. Zodra deze echter kennis en lust kregen in de zuiveren godsdienst, werden zij ogenblikkelijk door de kardinaal van ketterij beschuldigd, en in een donkere gevangenis onder de grond gezet, waar zij door de stank van gezouten vis dodelijk verzwakt werden. Johannes Clericus en enige anderen stierven in de gevangenis.

Wegens zijn bijzondere bekwaamheden en geleerdheid is zijn naam nog te Oxford vermaard. Frythus, die tot meer belangrijke zaken door God werd bewaard, werd toen wel uit de gevangenis daar ontslagen, maar bleef toch niet lang zonder kruis. Er brak namelijk een zware vervolging tegen hem uit, zodat hij gedurende enige tijd uit Engeland moest vluchten, en zich in geen drie of vier jaren durfde vertonen. Spoedig daarna begon Thomas Morus hem te haten en te vervolgen, en, aangezien hij kanselier van het rijk was, vervolgde hij hem te water en te land, liet aan alle wegen op hem loeren, en beloofde hun, die hem aanwezen, een grote som geld. Toen nu de beklagenswaardige man zag, dat hij van alle zijden omsingeld was, vluchtte hij van de een plaats naar de andere, veranderde van kleding, en bezocht, wat hij slechts kon, doch kon geen veilige plaats vinden, zelfs niet bij zijn vrienden. Toen hij zich te Rhedinge, een stadje bij Londen, bevond, werd hij gegrepen, en, toen men hem vroeg, wie hij was, kon hij niet spoedig genoeg antwoorden, en bemerkte men, dat hij zich met opzet verkleed had, waarom de overheid dier plaats hem gevangen nam, en met de voeten in het blok sloot. Hoewel hij daar geruime tijd moest doorbrengen, en bijna van honger stierf, wilde hij zich toch niet verraden. Eindelijk verzocht hij, dat men de onderwijzer dier plaats tot hem wilde toelaten, die Leonardus Coxus heette, en een geleerd man was. Toen deze tot hem kwam, begon Johannes zich in de Latijnse taal over zijn ellendigen toestand te beklagen. Hierover verwonderde zich Leonardus Coxus derwijze, dat hij niet alleen medelijden met hem had, maar hem ook begon lief te krijgen. In hun verder onderhoud spraken zij ook over de studie, de hogescholen en de talen, en van de Latijnse kwamen zij ook op de Griekse taal. Toen Coxus hoorde, dat Frythus die ook kon spreken, verwonderde hij zich, en kreeg hem hoe langer zo meer lief. Hij ging daarom naar de overheid, en beklaagde zich, dat men de jongen man, die onschuldig en zeer geleerd was, in de gevangenis onrecht en geweld aandeed. Door zijn voorspraak wist hij het zover te brengen, dat Johannes werd losgelaten.

Doch zijn vrijheid was spoedig geëindigd, want het kruis vervolgde hem van alle zijden.

Eindelijk werd hij verraden, en in de Tower te Londen gevangen gezet, waar hij menige strijd voerde met de bisschoppen; vooral streed hij mondeling en schriftelijk met Thomas Morus, de kanselier van het rijk, waardoor hij aanleiding tot schrijven kreeg. Met een van zijn oude goede, vrienden hield hij een samenspraak over het avondmaal des Heeren, dat vooral liep over de vier volgende punten:

1. Dat het geen artikel des geloofs was, waarop de vrees der verdoemenis stond.
2. Aangezien het lichaam van Christus ons in alles gelijk is, behalve in de zonde, dat het onmogelijk was, dat het op vete plaatsen tegelijk was.
3. Dat het onnodig was, de woorden van het avondmaal naar de letter te verstaan; maai, dat men op de wijze van spreken behoorde te letten, opdat de een plaats door de andere verklaard, en Schrift met Schrift moest vergeleken worden.
4. Dat men het avondmaal naar het bevel en de instelling van Christus moest houden, en dat men door de grote wanorde, die de priesters en pausgezinden hadden aangericht, niet moest dwalen. Doch, aangezien deze samenspraak wat uitvoerig was, verzocht zijn vriend hem die schriftelijk mee te delen, en hem die, teneinde haar te kunnen onthouden, ter hand te stellen. Frythus bewilligde daarin, hoewel hij in het begin daartoe geen grote lust bad, aangezien hij wel begreep, dat er gevaar aan verbonden was. Doch hij lette meer op het verzoek van zijn vriend dan op het gevaar van zijn leven.

Toen was daar een kleermaker, Willem Holt genaamd, die vertrouwelijk kennis en vriendschap aanknoopte met de ouden en bekenden vriend van Johannes Frythus, en hield zeer dringend hij hem aan, hem het bewuste geschrift ter lezing te geven; hij stond dit ook toe, zonder te denken dat daaruit iets kwaads zou volgen. Doch de kleermaker spoedde zich naar de kanselier, en bracht hem dat geschrift, hetwelk later de aanleiding werd tot zijn dood. Toen de kanselier het geschrift, benevens twee andere geschriften van Frythus, die hem door de vijanden der waarheid waren toegezonden, in handen had, benaarstigde hij zich zeer, de geschriften van Frythus te wederleggen, maar sloeg daarbij de bal zo mis, dat hij zich al dadelijk over zijn weerlegging schaamde, en zelfs verbood, dat men zijn eigen boek zou verkopen, en beval dit achter te houden; dit deed hij zonder twijfel, opdat Frythus daarvan geen exemplaar zou in handen krijgen. Nochtans ontving Frythus van een goed vriend een exemplaar, dat hij met de meesten spoed overschreef, en hij beantwoordde het uit de gevangenis aldus, dat er niets uitgelaten was, wat tot verklaring der zaak diende. Het goed ontwikkelde verstand van Frythus kan men niet alleen uit dit geschrift opmaken, maar ook uit andere geschriften, die hij over het vagevuur schreef. In deze strijd had hij met drie hoogmoedige tegenpartijders te kampen, te weten niet de bisschop van Rochester, Morus en Rastal; de eerste was met vele plaatsen uit de geschriften der kerkvaders toegerust, terwijl de tweede met de Schrift en de derde met de natuurlijke wijsbegeerte en vrije kunsten de overwinning meende te zullen behalen. Deze vielen hem tegelijk op het lijf; doch hij weerstond en overtuigde hen derwijze, dat hij Bastal eindelijk tot zijn gevoelen overhaalde. Benevens andere deugden, toonde hij zich ook in de bescherming der waarheid vriendelijk, godvruchtig, voorzichtig en ernstig te zijn.

De strijd over het avondmaal zette hij grondig en met ernst uit elkaar, doch met zulk een bescheidenheid, dat hij zich niet tegen de pausgezinden verklaarde, tenzij hij daartoe door de uiterste nood gedrongen werd. Echter, indien hem de nood niet drong, was hij bereid met ieder vrede en eensgezindheid te houden. Zelfs toen Morus met hem redetwistte, en zich op het gezag van dokter Barnes beriep, om de

tegenwoordigheid van het lichaam en bloed van Christus in het avondmaal te verdedigen, antwoordde Frythus hem, at hij bereid was de belofte af te leggen, over deze zaak nimmermeer te twisten, indien men namelijk het gevoel van dokter Barnes wilde omhelzen en laten gelden; want hij was het met hem eens, dat men het sacrament niet moest aanbidden. Verder, wanneer men het niet met afgoderij vermengde, dat men in het overige gemakkelijk zou overeenstemmen, indien het vergif maar weggenomen was, waarvoor men vrezende moest.

Nadat hij door zijn geschriften zich ridderlijk tegen Morus, de kanselier van het rijk, tegen de bisschop van Rochester en Rastal verdedigd had, werd hij vervolgens naar Lameth gebracht, teneinde daar eerst voor de bisschop van Canterbury en daarna te Crodon voor de bisschop van Winchester rekenschap van zijn zaak af te leggen. Eindelijk werd hij voor de algemene vergadering der bisschoppen te Londen gesteld, waar hij zijn zaak zeer goed zou hebben kunnen verdedigen, indien men hem daartoe gelegenheid gegeven had. Het rechtsgeding, met hem gehouden, heeft hij in een geschrift samengesteld, waarin hij toont, hoe men met hem handelde, op welke wijze hij werd ondervraagd en welke artikelen hem werden voorgehouden, welk geschrift hij later uit de gevangenis zijn vrienden toezond.

Eindelijk gaven deze tirannen hem aan de scherprechter en de wereldlijke overheid over. Na de gewone plechtigheden aan hem volbracht te hebben, voerden zij hem naar zekere plaats, Smitsfield genaamd of de paardenmarkt, waar men hem aan een paal bond. Als een getuigenis van zijn standvastigheid dient de mededeling, dat, toen men stro op hem wierp, om het vuur aan te steken, hij de brandende houten met beide handen oprapte, en openlijk betuigde, dat hij niet onwillig was zijn lichaam te laten verbranden, en wel om zulk een goede en rechtvaardige zaak, te weten, om de wil des Heeren Jezus Christus, de Zoon van God en Diens leer; welke getuigenis hij, tot op deze dag, voor de gehele wereld met zijn eigen bloed heerlijk heeft bezegeld. De pijn, welke hij leed, was des te zwaarder, aangezien de vlammen van hem op zijn metgezel, die achter hem met de rug aan dezelfde paal gebonden was, overwaaiden.

Doch God de Heere schonk hem zulk een lijdzaamheid, dat hem de langdurige pijn niet zwaar viel, zodat hij zich meer om zijn metgezel bekommerde dan om zichzelf. Dit geschiedde in het jaar 1533.

Andries Hewet

JAAR 1533

In die tijd was er te Londen een jong en eenvoudig mens, die wel niet gestudeerd had, maar toch in de zaken van het Godsrijk grondig was onder wezen. Hij was Andries Hewet genaamd en als kleermaker bij een burger te Londen werkzaam. De naam van zijn meester was Willem Holt, door wie hij werd verraden en aangeklaagd.

Om zijn belijdenis werd hij gevangen genomen en bij mr. Frythus gebracht en voor de bisschoppen gesteld, waar men hem vroeg, wat hij van het sacrament of laatste avondmaal dacht. Hij antwoordde, dat hij er juist over dacht als Mr. Johannes Frythus. Een van de bisschoppen zei toen: gelooft, gij dan niet dat dit het wezenlijke lichaam van Christus is, dat uit de maagd Maria is geboren?"

Hewet zei: "Neen, dat geloof ik niet."

De bisschop hernam: "Waarom niet?"

Hewet antwoordde: "Omdat Christus Zelf bevolen heeft, dat men hen niet geloven moest, die zeiden: "Ziet hier of daar is de Christus, want er zullen vele valse profeten opstaan, enz."

Sommige bisschoppen begonnen daarover te lachen, maar Stokeley, de bisschop van

Londen, zei tot hem: "Wat praat gij van Frythus! Hij is een ketter, en reeds tot de vuurdood gedoemd en gij met hem. Indien gij uw gevoelens niet laat varen, en uzelf niet aan ons onderwerpt, zult gij zeker ook verbrand worden."

Hewet zei: "*Dat sla ik niet af.*"

Toen de bisschop hem nog eens vroeg, of hij zijn gevoelens wilde herroepen, gaf hij ten antwoord, dat hij doen wilde, gelijk Frythus gedaan had. Terstond daarop werd hij bij hem in de gevangenis gebracht, en met Frythus aan een paal verbrand.

Jasper de Metser

JAAR 1574.

Jasper de Metser, in *Vilvoorden* geboren, was een metselaar van beroep, en omtrent zesendertig jaren oud. Toen hij te Antwerpen met groten ijver als ouderling in de christelijke gemeente was werkzaam geweest, opdat het rijk van Christus van dag tot dag mocht toenemen, en het rijk des satans teniet gaan, toonde hij de liefde voor zijn ambt niet alleen aan de levende leden van Christus, maar hielp ook hun lijken eerbaar zonder enige pauselijke bijgelovigheid, naar het voorbeeld van de lieve Tobias, begraven.

Op zekere avond gebeurde het, dat hij en twee van zijn medebroeders een hunner gestorvenen, een broeder in het geloof, wilden begraven; doch zij waren verraden, want, toen hij nog geen half uur in het huis vertoefd had, klopten er drie gerechtsdienaren op de deur, en riepen met luider stem: "Slaat de schelmen dood."

Een broeder, die buiten de deur stond, antwoordde: "Schreeuwt toch zo niet, het zijn geen dieven noch schelmen." Zij grepen hem en trokken hem bij zijn mantel, doch door 's Heeren hulp ontliep hij hun, zo ook de andere broeder, die zij daarna wilden grijpen. Jasper echter, aangezien zijn uur gekomen was, en de schout er bij kwam, werd gevangen genomen, stevig met touwen gebonden en naar de gevangenis gebracht. Terstond daarna ontkleedden zij hem, en wierpen hem met grote onbarmhartigheid op de pijnbank, en hoopten aldus van hem te horen, wie zijn medebroeders en zusters waren. Doch God, Wiens heiligen Naam hij tevoren zeer hartelijk had aangeroepen om Zijn Vaderlijke hulp en bijstand in deze strijd, verleende hem Zijn genade, zodat hij over niemand een woord sprak. Wat meer is, hoe gruwelijk zij hem ook pijnigden, vernamen zij niet eens, waar zijn huis was geweest. Aldus belachte God hen in hun tirannische aanslagen, waarover zij op de tanden knersten.

De schout zei: "Wacht wat, wacht wat! ik zal het u morgenavond wel doen zeggen," en aldus gingen zij heen. Doch Jasper dankte God voor Zijn genade, en Vaderlijke bijstand.

Terwijl hij in de gevangenis vertoefde, kwamen verscheiden verleiders tot hem, die dachten hem van zijn geloof afvallig te maken, daar de één een afgodendienaar en de ander een dronkaard was. Op zeer moedige wijze zei Jasper: "Bekeert ulieden eerst van uw boos voornemen, komt dan terug, en laat ons dan tezamen spreken, want een afgodendienaar en een dronkaard zullen het rijk van Christus niet beërven. Wijkt daarom van mij, gij werkers der boosheid, ik ben op de rechten weg, en heb u niet nodig."

Toen hij nu omtrent vijf weken had gevangen gezeten, werd de 23e December het doodsvonnissen over hem uitgesproken, namelijk om als ketter rondom de stad op een stuk tiendwerk gesleept en daarna aan een paal verbrand te worden ten schouwspel van ieder. Hij dankte God, dat hij waardig bevonden was om Christus' Naam te lijden.

Des anderen daags, 's morgens de 24ste December, kwam de scherprechter met al zijn dienaren, om het vonnis aan hem te voltrekken, die hem de tong tussen twee ijzers schroefde, en met een gloeiend ijzer overstreek, opdat deze zich niet zou loswringen, en sloot de mond met een doek, opdat hij als een lam zou zwijgen. Daarna brachten zij hem naar buiten, waar een stuk tiendwerk en slede gereed stond, om hem daarop te binden, en aldus werd hij, bebloed van het stoten en slaan, als een dier langs de straten gesleept.

Ofschoon hij niemand onrecht had aangedaan, werd hij nochtans met Christus Zijn Meester onder de kwaaddoeners gerekend. Het volk, dat dit zag, liep hem na; enige spotten er mee, anderen sloegen op de borst, en beweenden in hun hart dit droevig schouwspel, en weer anderen zeiden in het openbaar: *"O God, zal het niet spoedig U verdrieten?"*

Vele broeders sterkten hem in deze strijd, die hij dankte door zijn hoofd en handen, zo goed hij kon, naar de hemel te verheffen, en toonde daardoor tevens ook zijn verlangen om bij de Heere van de hemel te zijn. Na hem geruime tijd te hebben voortgesleept, brachten zij hem op de markt, waar hij zijn offer volbrengen zou. Daar viel hij op de knieën om te bidden, wat hem echter niet werd toegestaan. De gerechtsdienaren dreven hem voort, bonden hem aan de paal, staken het vuur aan, en verbrandden hem op de 24e December, in het jaar onzes Heeren 1574.

Des anderen daags wierpen zij het lijk, dat nog onbegraven was, op een kar, voerden het naar het galgenveld, en smeten het de dieren ten spijs voor.

De vrouw van Jasper, die zwanger was, hoorde dit aangaande haar man, beweende bitter haar lieve gevangen man, ten gevolge waarvan de barensood haar overviel. En, als zij nu omtrent vier dagen met een vreselijk bedroefd hart in barensood had verkeerd, sloot zich het hart van grote droefheid, en stierf zij in die toestand met haar ongeboren kind.

Overgenomen uit M. van Vaernewijk: Van de Beroerlijke tijden in de Nederlanden.

Gevangenen van Brussel naar Vilvoorde gebracht

De 28ste juni 1568 werden twee karren vol gevangenen van Brussel *naar Vilvoorde* gevoerd. Onder hen bevonden zich de heer van Backerzele, François Heuriblock, die zeer vermagerd scheen, en Van Stralen, gewezen burgemeester van Antwerpen. Laatstgenoemde was zeer gefolterd geweest in het bijzijn van Vargas en del Rio. Men kon zijn ledematen niet meer aanraken en men zei, dat de touwen twee vingers diep ingesneden waren in het vlees van zijn benen. Men vertelde ook, dat men te Brussel, op de laatste dag van de maand, een Waalse heer zou radbraken.

... Men zei ook, dat François Heuriblock, gevangen genomen te Vilvoorde, wegwijnde van droefheid en ziekte. De gevangenen zaten er in kooien alleen en verlaten van allen. De cipiers gaven hen slechts 's middags en 's avonds te eten en sloten daarna de gevangenis. Om ziekte of droefheid bekommerden ze zich niet, zodat de opgeslotenen er als leeuwen of beren behandeld werden.

... Een edelman uit het land van Luik, van de Merode genaamd; die te Brussel moest verschijnen, werd onmiddellijk gearresteerd en naar Vilvoorde gevoerd.

De pastoor van Sleidinge gehangen

De gewezen pastoor van Sleidinge, die in de omgeving van Mechelen predikte, was door de overheid van Vilvoorde gearresteerd. Hij moest zijn fouten op verscheidene plaatsen herroepen, wat hij ook deed. Zodra hij vrij was, werd hij echter opnieuw gearresteerd en aan een boom opgehangen. Van deze priester had men nochtans goede getuigenissen, zowel van katholieken en priesters als van de geuzen. Hij was een Godvrezend man en leefde goed en eerlijk wat de overheid ertoe gebracht heeft zulk scherp recht over hem te laten gebeuren, is mij onbekend.